

A V H A N D L I N G A R

SVENSKARNA I OSTBALTIKUM UNDER VIKINGATIDEN ENLIGT ARKEOLOGIENS VITTNESBÖRD

AV

BIRGER NERMAN.

Förbindelserna mellan Sverige, eller överhuvud taget Skandinavien, och Ostbaltikum, ha under de tidigare förhistoriska epokerna varit påfallande svaga. Detta gäller hela tiden fram till omkring år 400 efter Kristus. Visserligen förekomma ända sedan stenåldern skandinaviska typer i det ostbaltiska fornsaks materialet liksom omvänt ostbaltiska i det skandinaviska, men dessa vittnesbörd om förbindelser äro mycket sparsamma. Som särskilt Tallgren¹ visat, har Ostbaltikum under stenåldern, bronsåldern och äldre järnåldern i främsta rummet varit orienterat åt söder, åt nordöstra Tyskland.

Under loppet av yngre järnåldern (400—1050 e. Kr.) ändras förhållandena. Den sydliga orienteringen avtar starkt och ersättes så småningom av en orientering väster-, liksom även av en dylik österut.

Den västliga orienteringen — som här intresserar oss — kan konstateras redan under folkvandringstiden (400—800 e. Kr.). Fynden äro emellertid för denna

tid, med undantag för 400-talet, mycket fåtaliga i hela Ostbaltikum, varför det är svårt att yttra sig om intensiteten i förbindelserna mellan Sverige, resp. Skandinavien, och Ostbaltikum under nämnda tid.

Ostbaltikums orientering västerut blir betydligt kraftigare under vikingatiden, och intensiteten tilltar i styrka mot vikingatidens slut.

För yngre järnåldern ha vi även litterära vittnesbörd om förbindelserna mellan Skandinavien och Ostbaltikum. De skola emellertid icke alls beröras här. I ett snart utkommande större arbete har jag sammanställt dem, liksom jag även utförligt behandlat den arkeologiska sidan av problemet. Här skall jag begränsa mig till att söka ge en kort översikt över arkeologiens vittnesbörd om det svenska inflytandet i Ostbaltikum under vikingatiden.

Det skandinaviska inslaget i Ostbaltikums vikingatidsmaterial har hittills föga sysselsatt forskningen. Några avhandlingar eller uppsatser av Ebert, Arne och

¹ Zur Archäologie Eestis I (= Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B. III, 6), Dorpat 1922.

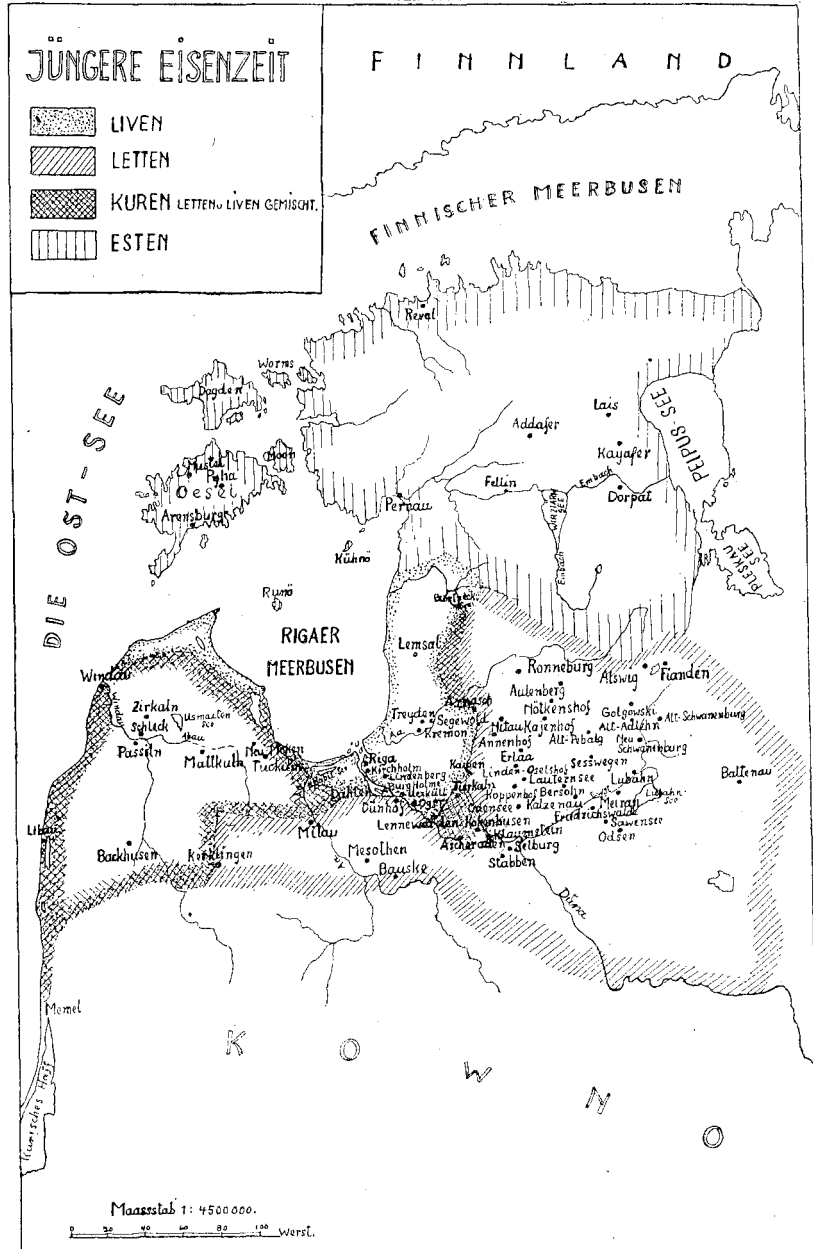

FIG. 1. OSTBALTIKUM UNDER YNGRE JÄRNÄLDERN. EFTER EBERT.

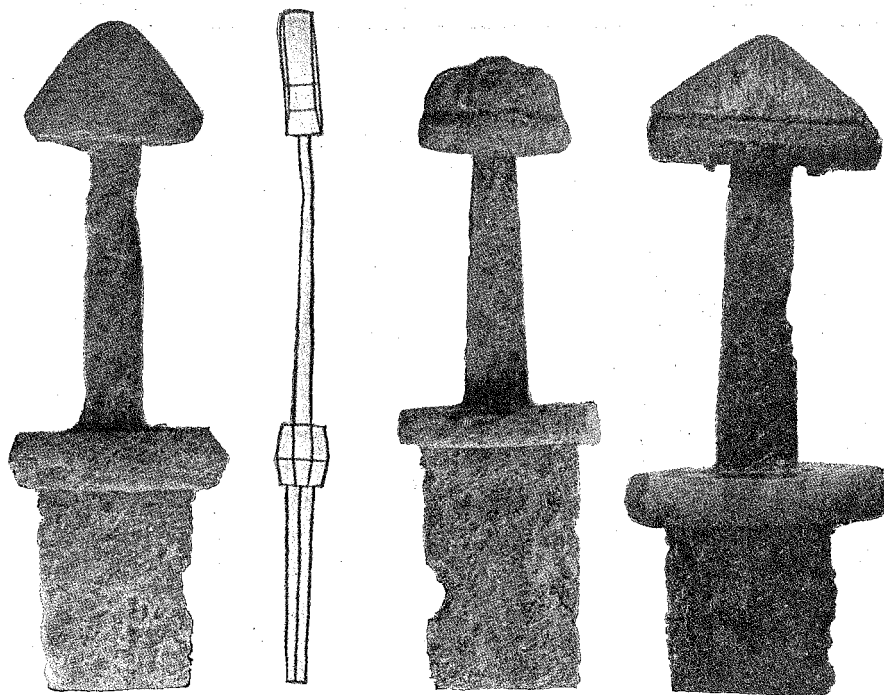

FIG. 2—4. JÄRNSVÄRD, KUNILEPA, JUURU SOCKEN, ESTLAND. CA. 3/8.

Tallgren² behandla vissa sidor av frågan, men ingen av dessa forskare har haft tillfälle att ingående syssla med problemet. Under den tid, jag tjänstgjorde vid Dorpats Universitet, fick jag tillfälle att ganska ingående sysselsätta mig med ämnet, och jag har i museerna i och utanför Ostbaltikum samlat det viktigaste av det material, som är av intresse för ifrågasvarande spörsmål. Det visade sig, att materialet var långt rikare än vad man på förhand kunde förmoda.

² Ebert, M., Die baltischen Provinzen Kurland, Livland, Estland 1913 (i Prähistorische Zeitschrift 1913 sid. 554 ff.); Arne, T. J., La Suède et l'Orient, Stockholm 1914; Tallgren A. M., Zur Archäologie Eestis II (= Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B. VIII:1), Dorpat 1925; vidare nedan anförda uppsatser av Ebert och Arne.

Innan jag går över till mitt egentliga ämne, vill jag för den, som till äventyrs icke känner folkförhållandena i Ostbaltikum under vikingatiden, hänvisa till den här fig. 1 återgivna kartan, som ger en översikt över dessa.

*

En närmare undersökning har visat, att i alla de fall — och de äro många — då det arkeologiska materialet pekar på något bestämt skandinaviskt land som utgångspunkt för inflytelsen, detta land är Sverige. Man kan därför utgå ifrån, att de skandinaviska dragen i Ostbaltikums vikingatidsmaterial i stort äro att räkna som svenska inslag. Jag talar där-

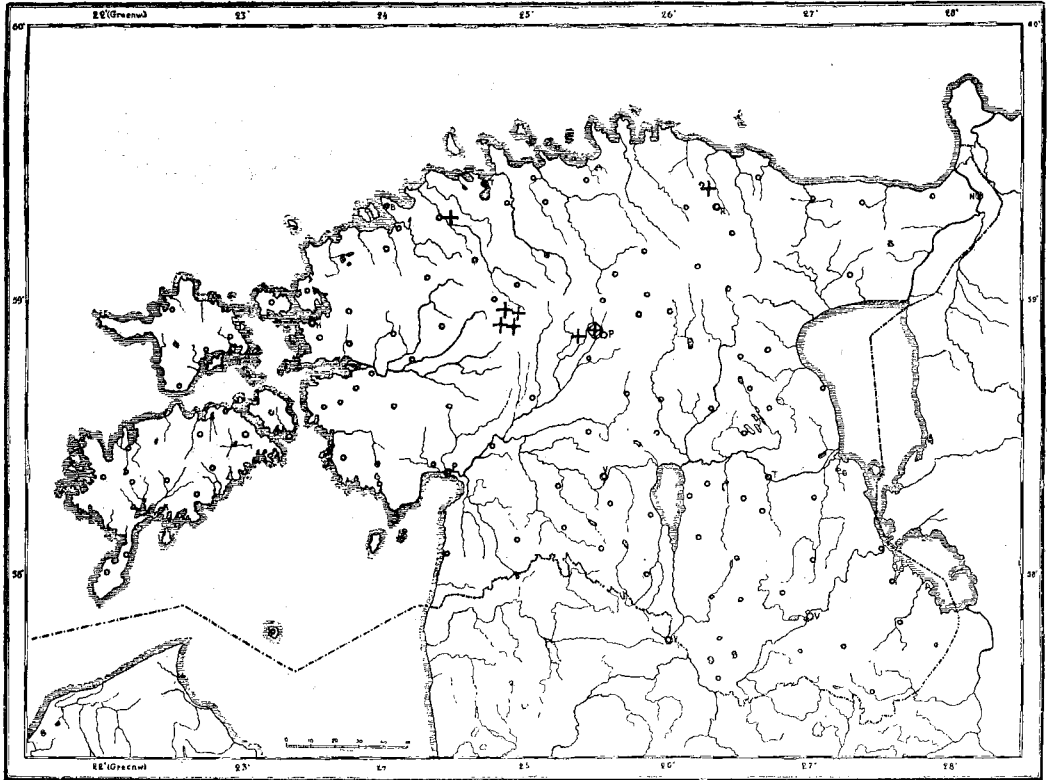

FIG. 5. SVÄRD AV SVENSK TYP FRÅN 800-TALET, FUNNA I ESTLAND. + = SVÄRD. ◈ ANGER, ATT SVÄRDET EJ KAN NÄRMARE LOKALISERAS ÄN TILL TRAKTEN.

för i det följande om svenska typer även i de fall, då typerna äro allmänt skandinaviska.

Vi skola då börja med en hastig analys av de svenska dragen i Ostbaltikums vikingatidsmaterial, och vi behandla materialet efter olika arter av föremål.

Bland de svenska inslagen i Ostbaltikums vikingatidsmaterial intaga vapnen den främsta platsen. Det ostbaltiska vapenmaterialet från vikingatiden är i själva verket till övervägande del av svensk karaktär. I stor utsträckning torde dessa vapen av svenska typer vara importerade

från Sverige, i någon mån äro de kanske förfärdigade i Ostbaltikum.

Börja vi med svärd, känner jag 68 ex. av svensk typ (i vissa fall äro endast fästet eller delar av fästet bevarade). Till jämförelse kan nämnas, att jag blott känner c:a 20 svärd, som kunna betecknas som ostbaltiska lokalformer. De återgå dock alla på svenska förebilder, ha svensk grundtyp, fastän de i detaljer visa lokala drag. Därtill kommer en rad svärd, varav blott klingan eller delar av klingan äro bevarade och om vilka man därför icke kan säga, om de äro svenska eller ostbaltiska efterbildningar.

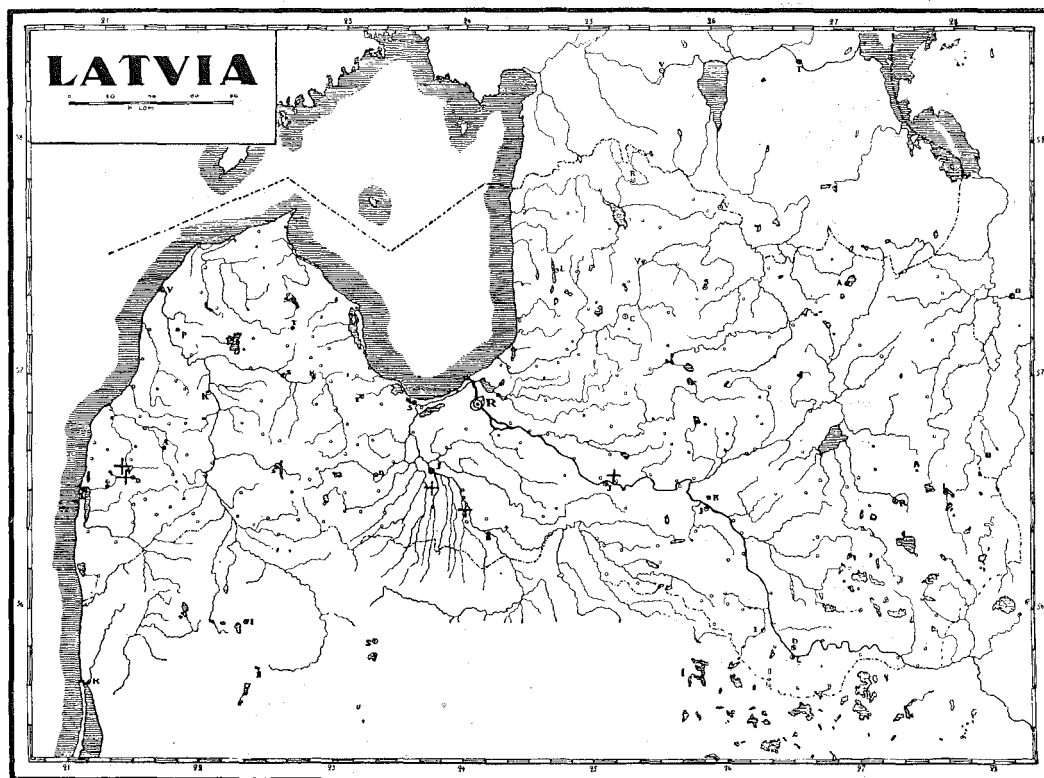

FIG. 6. SVÄRD AV SVENSK TYP FRÅN 800-TALET, FUNNA I LETTLAND. + = SVÄRD.

Av svärderna härröra endast 13 från 800-talet. I fig. 2—4 återges tre av dem.

Se vi på utbredningen, finna vi av kartorna fig. 5, 6, att 8 ha anträffats i Estland, 5 i Lettland. Märkligt är, att inga av de estniska svärderna funnits i de närmast Sverige liggande delarna av landet, på öarna och i västra delen av fastlandet. Fynderna ligga emellertid invid de till norr och väster gående floderna. De lettiska ligga 2 nära Kurlands kust, 2 vid mellersta semgalliska Aa och 1 ett stycke uppför Dūna.

55 svärd tillhöra 900- och förra hälften av 1000-talet. Jag har icke gjort någon uppgruppering av svärderna på de bägge

århundradena, då det i många fall är omöjligt att avgöra, om svärderna tillhöra slutet av 900-talet eller början av 1000-talet. Emellertid kunna endast några få svärd med säkerhet bestämmas till 900-talet, medan ett stort antal kan dateras till tiden efter omkring år 1000. Det är därför uppenbart, att huvudmassan av de ifrågavarande svärderna tillhör tiden 1000—1050. I fig. 7—11 återges några exemplar.

Se vi på utbredningen av 900-talets och 1000-talets svärd, kartorna fig. 12, 13, finna vi, att den är en annan än för 800-talssvärderna. I Estland, där 24 ex. äro funna, dominera de västliga delarna full-

FIG. 7. JÄRNSVÄRD MED SPÅR AV SILVERBELÄGGNING Å HJALTENA, BACKHUSEN, F. D. KRETS HASENPOTH, LETTLAND. CA. 5/6.

ständigt. Från Ösel härröra 19 ex., varav 7 utan närmare fynduppgifter icke kunnat utsättas på kartan, från det öster om öarna belägna Wiek föreligga 2, från Pärnautrakten 1. Blott 2 ex. stamma från de inre delarna av landet. Av till 26 uppgående lettiska exemplaren härröra 11 från trakten av nedre (eller i 2 fall mellersta) kuriska Aa, 1 från trakten av mellersta semgalliska Aa, 5 från trakten av nedre Düna, 5 från trakten av nedre liviska Aa, och 1 har funnits ej långt från mynningen av Salis. 1 kan icke närmare lokaliseras än till Kurland, 2 än till Livland.

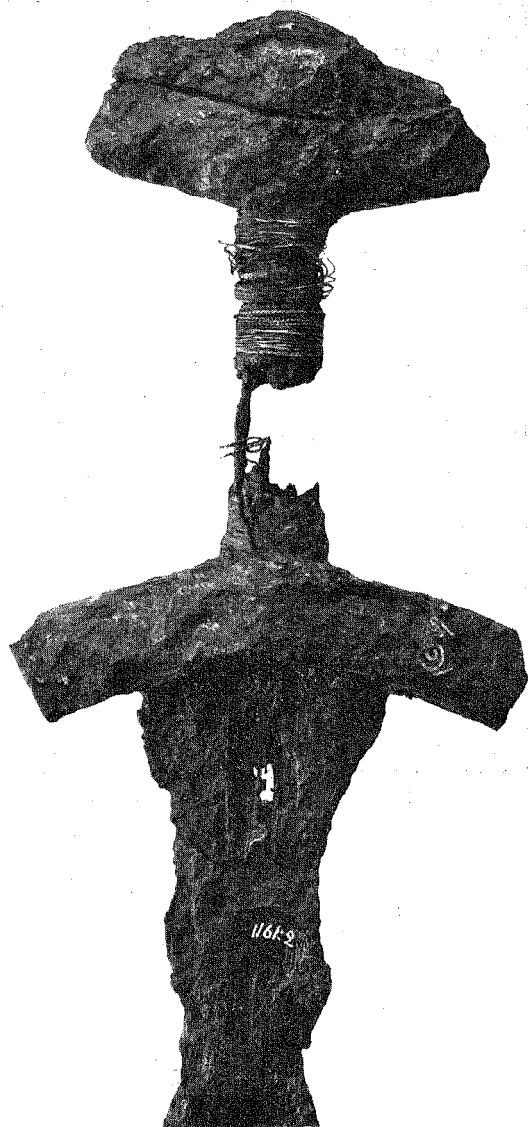

FIG. 8. JÄRNSVÄRD MED SPÅR AV SILVERBELÄGGNING Å HJALTEN OCH KNAPP SAMT RESTER AV SILVERTRÅD KRING HANDTAGET, CREMON, CREMON SOCKEN, LETTLAND. CA. 3/6.

Vi se alltså, att svärderna i Lettland i utpräglad grad koncentrera sig till nedre loppen av floderna. — 5 svärd föreligga utan några som helst fynduppgifter.

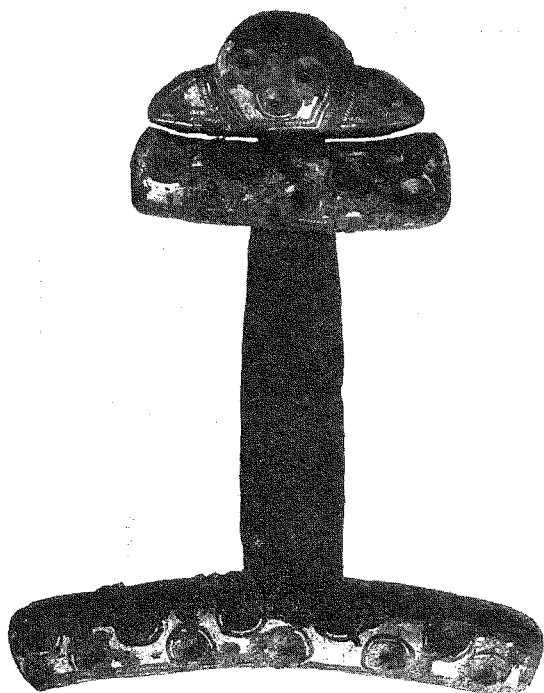

FIG. 9. SVÄRDFÄSTE AV JÄRN MED SILVERBELÄGGNING Å KNAPP OCH HJALTEN, BURGBERG, VALJALA SOCKEN, ÖSEL, ESTLAND. CA $\frac{2}{3}$.

Den västliga orienteringen av 900-talets och 1000-talets svärd är således mycket tydlig.

Bland svärden ha icke inräknats svärdsdoppskorna.³ Sådana föreligga i icke obetydligt antal från Ostbaltikum. Samtliga visa skandinavisk silhuett. Vissa typer äro emellertid ostbaltiska lokalformer, andra ha tydligen uppstått hos svenskar i Ryssland. Här skall jag endast sysselsätta mig med de typer, som säkert eller sannolikt uppstått i Sve-

³ Jfr Arne, Einige Schwert-Ortbänder aus der Wikingerzeit (i Opuscula archæologica Oscar Montelio septuagenario dicata 9.9. 1913 sid. 375 ff.); jag har kompletterat Arnes material med nyare fynd.

FIG. 10. KNAPP OCH UNDERHJALT AV JÄRN MED SILVERBELÄGGNING, UDDAVERE, KAAARMA SOCKEN, ÖSEL, ESTLAND. CA $\frac{4}{7}$.

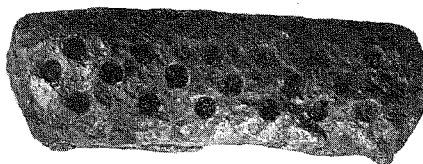

FIG. 11. UNDERHJALT AV JÄRN, OBEKANT FYNDORT, ÖSEL, ESTLAND. $\frac{1}{2}$.

rige. Av sådana känner jag 17 (14) ex. De flesta av dessa ha säkert importerats från Sverige. I vissa fall kan man säga, att de härstamma från Gotland. I några fall ha doppskorna troligen tillverkats i Ostbaltikum efter skandinaviska förebilder. Av de 17 (14) exemplaren härrör endast 1 från andra hälften av 900-talet, de övriga från 1000-talet. I fig. 14—16 återges några prov på de i Ostbaltikum funna doppskorna av svensk typ.

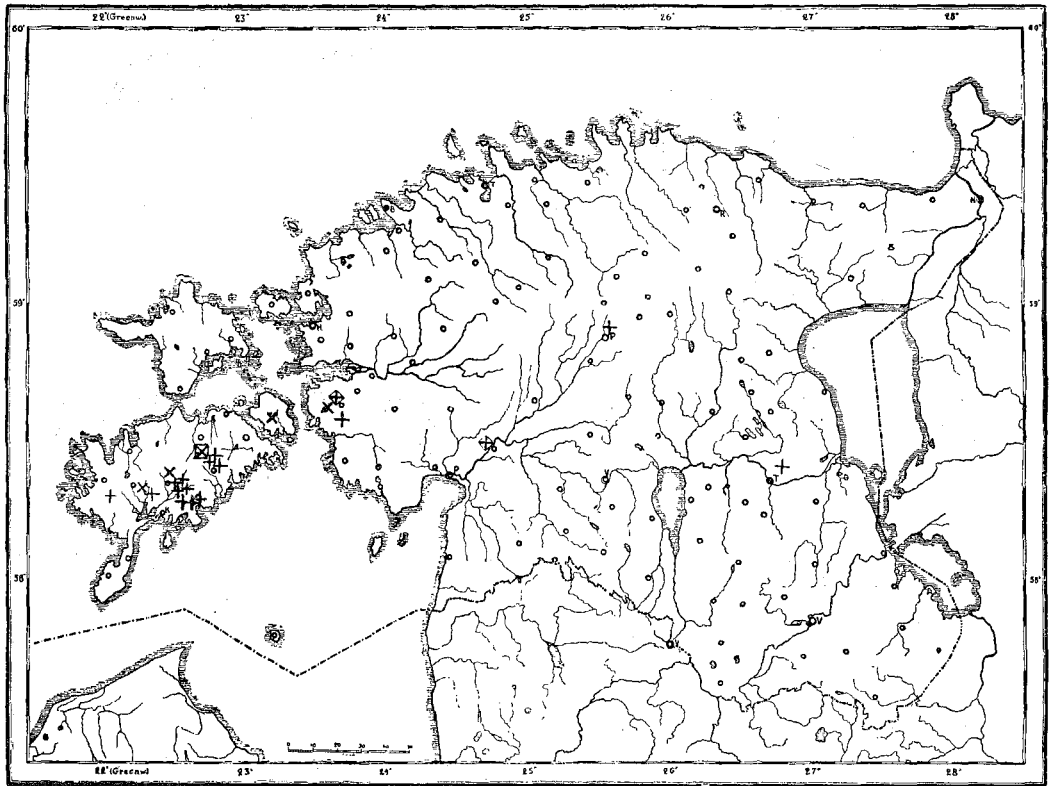

FIG. 12. SVÄRD OCH SVÄRDSDOPPSKOR AV SVENSK TYP FRÅN TIDEN 900—1050, FUNNA I ESTLAND.
 + = SVÄRD. ◇ = SVÄRD, SOM EJ KAN LOKALISERAS NÄRMARE ÄN TILL SOCKEN. × =
 DOPPSKO. ⊠ = DOPPSKO, SOM EJ KAN LOKALISERAS NÄRMARE ÄN TILL SOCKEN.

Se vi på utbredningen av doppskorna, kartorna fig. 12, 13, överensstämmer den med utbredningen av svärden från samma tid. 8 härstamma från Estland, alla från de västliga delarna: 6 från Ösel, varav 3 utan närmare fynduppgifter icke kunnat utsättas på kartan, 1 från Mohn och 1 från Wiek. 8 (5) härröra från Lettland, därav 2 (1) från trakten av nedre kuriska Aa, 1 från trakten av mellersta Abau, 1 från trakten av mellersta semgalliska Aa, 2 från trakten av nedre Düna, 2 (0) från trakten av nedre liviska Aa. 1 exemplar saknar alla fynduppgifter.

Vida talrikare än svärden äro spjutspetsarna. Tyvärr kan jag ännu ej ge någon fullständig översikt över detta material. En av mina elever i Dorpat, den år 1925 avlidne G. Liedemann, har emellertid gått igenom det estniska materialet och därom hållit föredrag i det arkeologiska seminariet därstädes. Spjutspetsarna från Lettland känner jag något från studier i museerna.

Det visar sig, att även spjutspetsarna till övervägande — ehuru dock ej så dominerande del som svärden — äro av skandinaviskt utseende. De skandinaviska

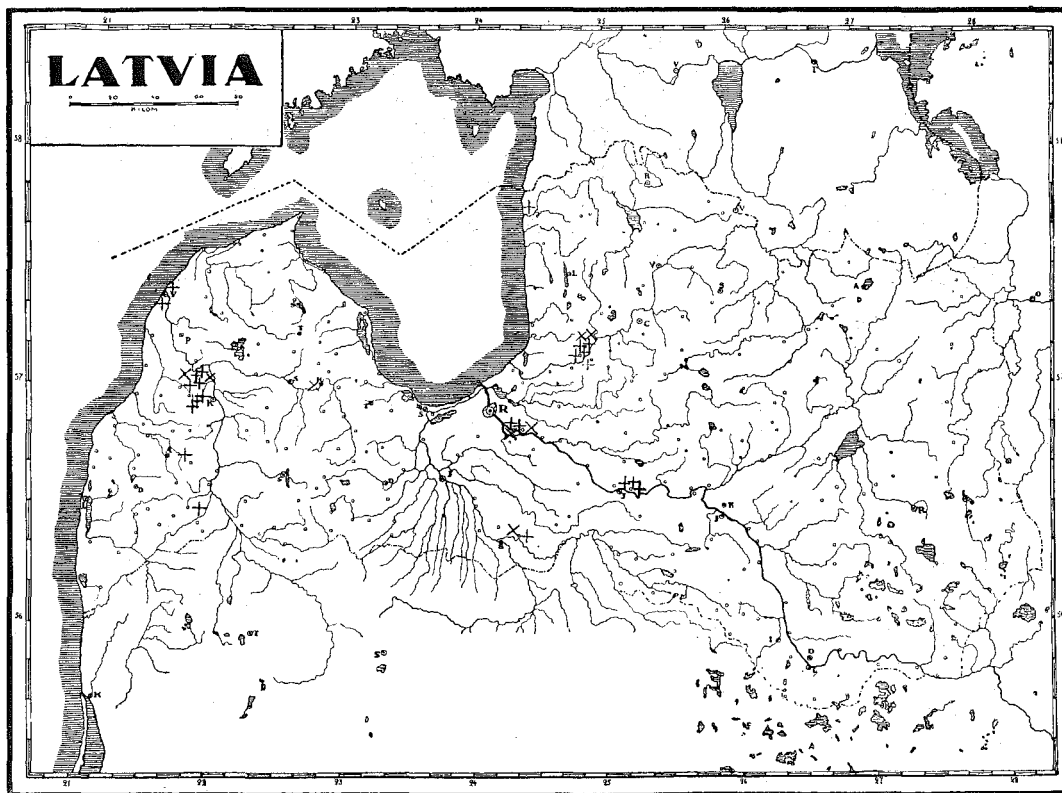

FIG. 13. SVÄRD OCH SVÄRDSDOPPSKOR AV SVENSK TYP FRÅN TIDEN 900—1050, FUNNA I LETTLAND. + = SVÄRD. X = SVÄRDSDOPPSKO.

formerna äro liksom ifråga om svärdens talrikare under 1000-talet än under 800- och 900-talen. Spjutspetsarna av skandinavisk typ från 800-talet äro liksom svärdens från samma tid i Estland talrikast i de inre delarna av landet, men denna utbredning är icke så utpräglad, ty också på Ösel förekomma exemplar. Spjutspetsarna av skandinavisk typ från 900- och 1000-talen äro som de samtida svärdens talrikast koncentrerade till Ösel, trakterna av nedre liviska Aa, nedre Düna och nedre kuriska Aa, men äro dock icke såsom svärdens nästan inskränkta till dessa

trakter, utan förekomma på åtskilliga andra håll.

Jag har emellertid närmare undersökt en mindre grupp av spjutspetsar av skandinavisk typ. Det är de förnämsta av dem alla: de med silverbelagd holk.⁴

Från Sverige känner jag minst 30 sådana. De härstamma huvudsakligen från Östsvrige, och ungefär hälften faller på Gotland. Sällsyntare äro de i Norge

⁴ Tidigare behandlade av Ebert i *Baltische Studien zur Archäologie und Geschichte*, Riga 1914, sid. 126 ff.; jag har kompletterat Eberts material med senare fynd.

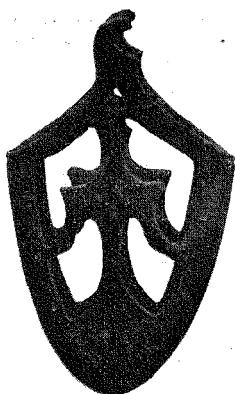

FIG. 14. SVÄRSDOPPSKO AV BRONS, VALJALA SOCKEN, ÖSEL, ESTLAND. $\frac{5}{7}$

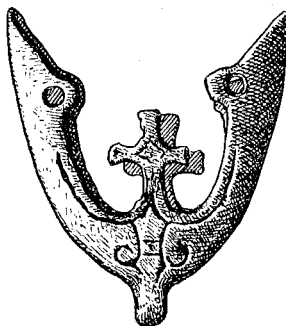

FIG. 15. SVÄRSDOPPSKO AV BRONS, GANZENHÖF, MOHN, ESTLAND. $\frac{1}{4}$

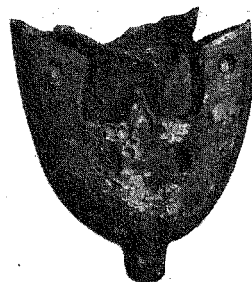

FIG. 16. SVÄRSDOPPSKO AV BRONS, OKÄND FYNDORT, OSTBALTIKUM, CA. $\frac{1}{4}$

och Danmark. Vidare förekomma några sådana i länder, med vilka skandinaverna under vikingatiden stodo i förbindelse: Finland, Nordtyskland, Britannien.

Den ifrågavarande gruppen av spjutspetsar tillhör i stort förra hälften av 1000-talet.

Det är nu förvånande att finna icke mindre än 26 sådana spjutspetsar i Ostbaltikum, 10 i Estland, 16 i Lettland. I fig. 17—21 se vi några exemplar.

Spjutspetsarna förekomma, kartorna fig. 22, 23, huvudsakligen i samma trakter som svärd av skandinaviska typer från 1000-talet. Av de estniska härröra 5 från Ösel, därav 1 utan närmare fynduppgifter, 1 från Wiek och 1 från området omedelbart öster om Wiek; därtill komma emellertid 3 från östliga delar av landet. Av de lettiska exemplaren är 1 funnet vid nedre kuriska Aa, 3 vid nedre Düna och icke mindre än 11 vid nedre liviska Aa; 1 har endast fynduppgiften Livland(?).

De silverbelagda spjutspetsarna visa stor variation ifråga om ornamentiken.

I själva verket ges det icke två exemplar, som smyckats med alldeles identiska mönster. I huvudsak äro emellertid ornamenten överallt desamma. Man jämföre t. ex. bandornamentiken på fig. 20 med ornamentiken på spjutspetsen fig. 24 från Gestrikland och det geometriska mönstret på fig. 21 med det motsvarande på spjutspetsen fig. 25 från Östergötland. Djurslingorna på de ostbaltiska spjutspetsarna visa även nära paralleller till djurslingorna på svenska runstenar från förra hälften av 1000-talet. Jämför fig. 17—19 med de gotländska Ardrestenarna fig. 26 A, B.

Ebert menar, att samtliga de i Ostbaltikum funna spjutspetsarna importerats från Sverige, närmast Gotland. Emellertid tror jag, att en närmare jämförelse visar, att vi även ha att räkna med import från andra delar av Sverige än Gotland.

Även ifråga om yxorna, som äro mycket talrika i Ostbaltikum, kan man uppvisa starka svenska inslag, men jag måste förbigå dem här liksom även de fåtaliga

pilspetsarna, bland vilka även kunna påvisas svenska drag.

För mansgravarna karaktäristiska äro vidare under vikingatiden remsbeslagen.

Viktigast av dem äro söljorna. Av sådana finnes en mycket stor mängd i Ostbaltikum. I de flesta fall överensstämja typerna med de samtida i Skandinavien, framförallt på Gotland. I vissa fall ha de ostbaltiska exemplaren importerats från Sverige, närmast Gotland. Så t. ex. fig. 27 från obekant fyndort och fig. 29 från Dorpattrakten, som kunna jämföras med fig. 28 och 30 från Gotland. I flertalet fall torde emellertid söljorna vara gjorda i Ostbaltikum efter svenska förebilder. Söljorna av skandinavisk typ tillhöra huvudsakligen 1000-talet. De förekomma särskilt talrikt i de trakter, där de skandinaviska svärdstyperna hopa sig under samma tid: vid de nedre loppen av kuriska Aa, Düna och liviska Aa liksom på Ösel.

Av särskilt intresse är en art remsbeslag, som består av en ring och 1—3 beslag i djurgestalt, alltså ett slags remsdelare med beslag, fig. 31, 32. Här intressera oss särskilt beslagen. Dessa djurfigurer äro skandinaviska, och då beslagtypen i Skandinavien endast finnes på Gotland, är det otvivelaktigt, att den uppstått på denna ö. Ornamentiken säger oss, att beslagen härröra från förra hälften av 1000-talet.

I Ostbaltikum uppträda nu sådana beslag. Den första typen känner jag i 14 ex., varav ett återgives som fig. 33; den andra i 7 ex. Av dessa beslag härröra 10 från Estland, 11 från Lettland; jfr kartorna fig. 34, 35. 9 ex. stamma från

Ösel, varav endast 6 med närmare fynduppgifter kunnat utsättas på kartan fig. 34, 1 från nordöstra Estland, 3 från trakten av nedre Düna, 4 från trakten av nedre liviska Aa, medan 3 äro funno något längre öster om de sistnämnda och 1 endast kan lokaliseras till södra delen av det forna Livland. Som vi se, är utbredningen typiskt skandinavisk.

De ifrågavarande beslagen ha tydligen till största delen importerats från Gotland, i 1 fall ange vissa särdrag, att exemplaret förmodligen tillverkats i Ostbaltikum. Även i Finland äro ett par exemplar kända, förmodligen importerade från Gotland.

Typerna degenerera så småningom, och djurhuvudena upplösas fullständigt. Denna utveckling kan bäst följas i Ostbaltikum; jfr fig. 36, 37. Även i Finland och Ryssland finnas degenererade typer, och ett par sådana äro kända från Gotland och Norrland. Det vill synas, som om den senare utvecklingen haft sitt centrum i Ostbaltikum. Emellertid upphör man ju i Skandinavien vid 1000-talets mitt att nedlägga föremål i gravarna, och vi veta därför mycket litet om formvärlden där under den efterföljande tiden. Det är därför möjligt, att Skandinavien tagit större del i den fortsatta utvecklingen, än vad de bevarade fynden ge vid handen.

Även i fråga om själva ringarna kunna skandinaviska typer påvisas i det ostbaltiska materialet.

I både mans- och kvinnogravarna hittas fingerringar. Av de i Ostbaltikum förekommande ringtyperna äro de flesta, liksom över huvud taget de flesta smyketyperna, komna från öster. En typ är

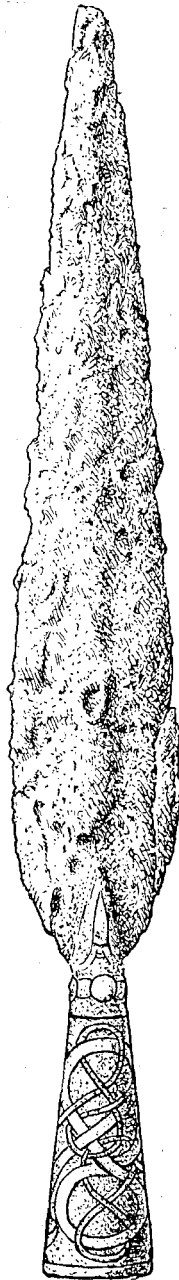

FIG. 17. SPJUTSPETS AV JÄRN MED SILVERINLÄGGNINGAR Å HOLKEN, TREYDEN, LODDINGER-TREYDEN SÖCKEN, LETTLAND.

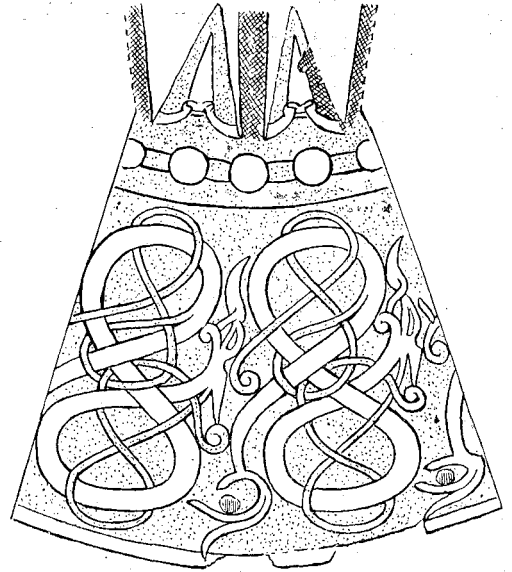
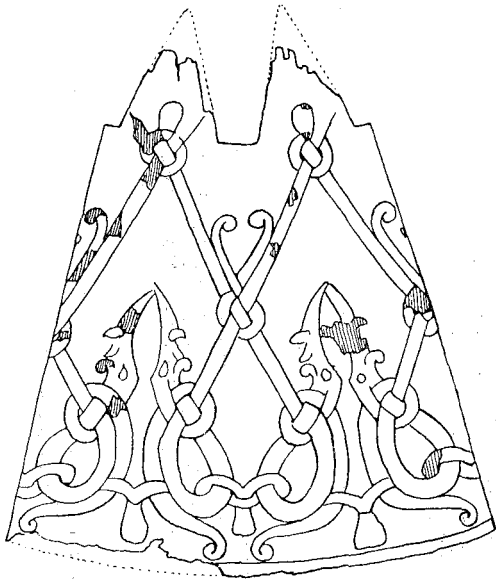

FIG. 17 A. ORNAMENTIKEN Å FIG. 17. CA. $\frac{3}{4}$

emellertid enligt min mening skandinavisk, den som återges å bilderna fig. 38, 39. Ringen består av 2—4 vridna trådar, som avsmalna mot ändarna. Som de avbildade exemplaren visa, kan en fin tråd ofta vara invirad. Sådana ringar äro i Skandinavien talrika och förekomma där oftast i guld. Ringarna tillhöra tiden omkring år 1000 och förra hälften av 1000-talet.

Från Ostbaltikum känner jag 15 sådana ringar, 7 från Estland, 7 från Lettland, 1 utan närmare uppgifter, de flesta av brons, enstaka av silver eller guld. Av de estniska härröra 3 från Ösel, 2 från Wiek, 1 från Izborsk i sydöstra Estland, där enligt Nestorskrönikan en av Ruriks bröder, Truvor, år 862 slog sig ned⁵; den

⁵ Nerman i Rig 1924 sid. 204 fig. 5 och i Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1924 sid. 60 fig. 26.

FIG. 18 A. ORNAMENTIKEN Å FIG. 18. CA $\frac{1}{7}$.

sjunde saknar närmare fynduppgifter. Av de lettiska härröra 3 från trakterna av nedre liviska Aa, 2 från området kring nedre Düna, 1 från trakten av nedre kuriska Aa och slutligen 1 från östra Lettland. Vi se alltså här en typisk skandinavisk utbredning.

Sannolikt ha de flesta av de ostbaltiska exemplaren tillverkats i Ostbaltikum.

Även till Ryssland har denna ringtyp förts av svenskarna.

En bekant skandinavisk spännetyp är den ovala fibulan. Den förekommer under vikingatiden huvudsakligen i kvinnogravar, men någon gång även i mansgravar. De ovala fibulorna föreligga framför allt från Sverige och Norge. I Danmark liksom i nuvarande Syd- och Sydvästsverige äro de sällsynta. Även på Gotland förekomma blott få exemplar, tydligen importerade dit från andra om-

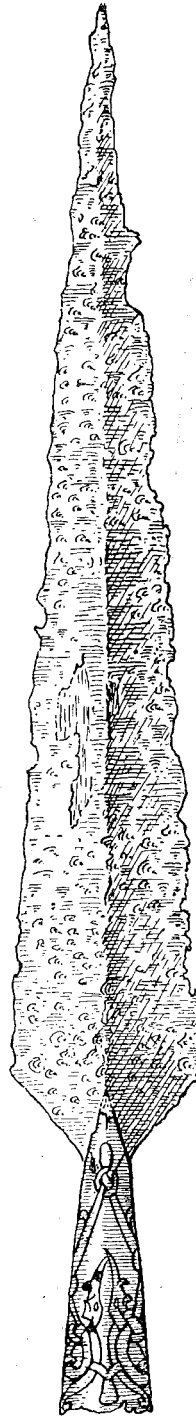

FIG. 18. SPJUTSPETS AV JÄRN MED SILVERINLÄGGNINGAR Å HOLKEN, CREMON, CREMON SOCKEN, LETTLAND.

FIG. 19. SPJUTSPETS AV JÄRN
MED SILVERINLÄGGNINGAR Å
HOLKEN, OKÄND FYNDORT,
LIVLAND?

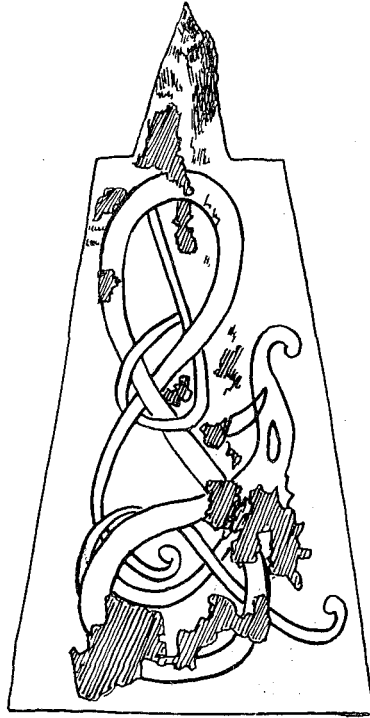

FIG. 19 A. DETALJ AV ORNA-
MENTIKEN Å FIG. 19. $\frac{1}{2}$.

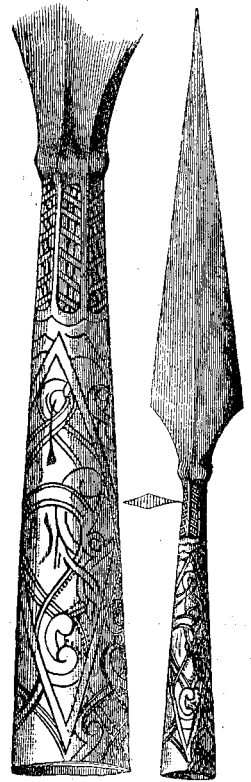

FIG. 20. SPJUTSPETS AV JÄRN
MED SILVERINLÄGGNINGAR Å
HOLKEN, PAJAMOIS, KIHEL-
KONA SOCKEN, ÖSEL, EST-
LAND. $\frac{2}{3}$ OCH $\frac{1}{4}$.

råden. I Sverige äro de talrikast i Småland, på Öland och i Uppland. Också på Island träffas ovala fibulor. Vidare äro sådana spännén kända från de områden, som besöktes av vikingarna: de britiska öarna, Normandie, Finland och Ryssland.

Från Ostbaltikum känner jag 14 ex. av rent skandinaviska typer. I fig. 40, 41

återges två av dem. De i Ostbaltikum anträffade exemplaren tillhöra tiden 900—1050. Ungefär hälften torde vara förfärdigade före år 1000, ungefär hälften efter. Alla äro funna i Lettland, kartan fig. 42. Icke mindre än 11 av dessa häröra från området kring nedre Düna, 3 från trakten av nedre kuriska Aa. Egendomligt är, att inga äro kända

från Ösel eller området kring nedre liviska Aa. De i Ostbaltikum funna ovala fibulorna av skandinavisk typ äro givetvis importerade från Sverige.

I Sverige förekommer en typ av den ovala fibulan av utseende som fig. 43. Spännena äro alltid små. Överytan är indelad i ett rombiskt mittfält med insvängda sidor och 4 ungefär ovala sidofält. I fälten ses s. k. karolingisk djurornamentik. Fibulorna härröra från 900-talet. På denna typ återgår en ostbaltisk fibulaform, fig. 44. Också dessa fibulor äro alltid små. Vi återfinner samma fältindelning. Men ornamenten äro starkt degenererade, fullständigt missförstådda. Jag känner ungefär 20 sådana fibulor, kartan fig. 45. Av dessa härröra 11 från trakten av nedre Düna, därav icke mindre än 10 från samma plats Ascheraden, 4 (3) från trakten av nedre liviska Aa, 1 från trakten av nedre kuriska Aa?, 1 från Ösel och 2 (3) från obekanta fyndorter. Den ostbaltiska typen härrör från förra hälften av 1000-talet.

Huvudsakligen till mannens utrustning ha under vikingatiden hört de hästskoformiga spännena. Sådana förekomma i Skandinavien och Östeuropa. De flesta grupperna torde vara av östligt ursprung, men vissa typer ha troligen uppstått i Skandinavien. Särskilt gäller detta en grupp med ändarna i form av djurhuvuden. I Ostbaltikum finnas åtskilliga exemplar av denna grupp. De ostbaltiska spännena ha sina närmaste motsvarigheter på Gotland. Jämför fig. 46 från Estland med fig. 47 från Gotland.

För de skandinaviska mansgravarna karaktäristiska äro vidare ringnålarna;

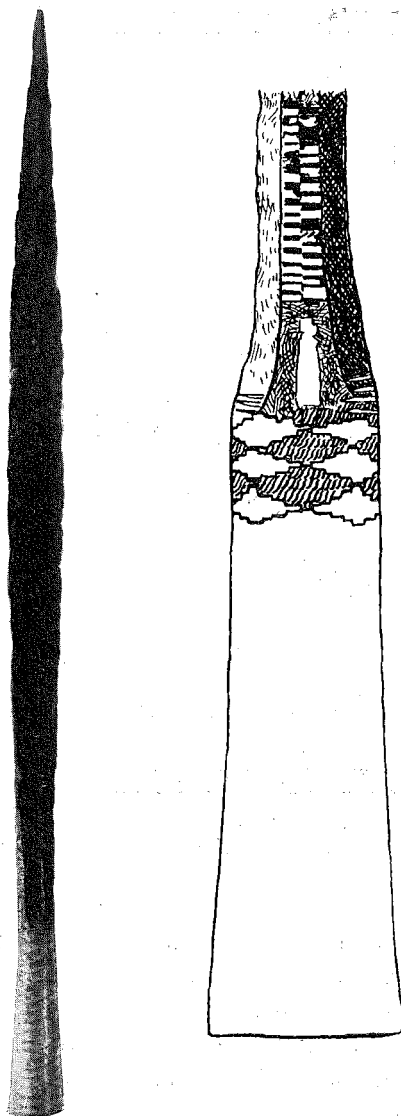

FIG. 21. SPJUTSPETS AV JÄRN MED SILVERINLÄGGNINGAR Å HOLKEN, KAARMA SOCKEN, ÖSEL, ESTLAND.

FIG. 21 A. DETALJ AV ORNAMENTIKEN Å FIG. 21. $\frac{1}{2}$.

möjligen förekomma de dock även i kvinnogravar. 2 sådana av skandinavisk typ ha hittats på Ösel, fig. 48, 49. De äro

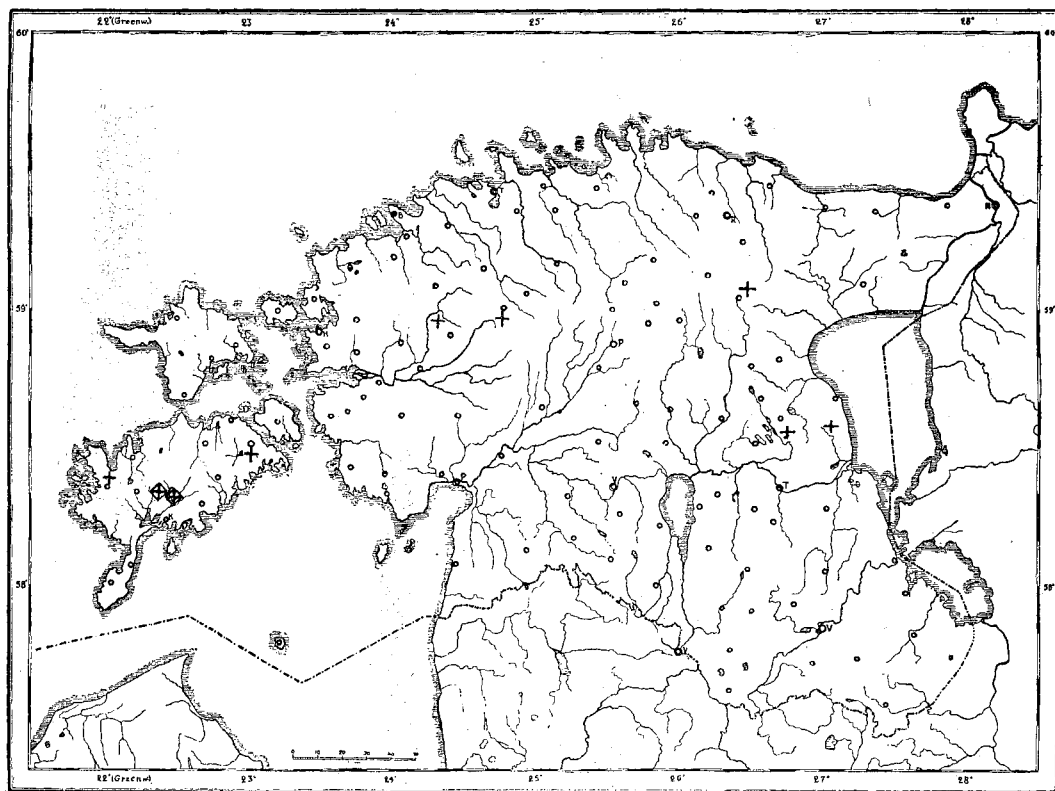

FIG. 22. SPJUTSPETSAR AV JÄRN MED SILVERINLÄGGNINGAR Å HOLKEN, FUNNA I ESTLAND.
 + = SPJUTSPETS. ◊ = SPJUTSPETS, SOM EJ KAN LOKALISERAS NÄRMARE ÄN TILL SOCKEN.

givetvis importerade från Sverige. De tillhöra slutet av 900-talet eller tiden omkring år 1000.

Även armbingar förekomma under vikingatiden i både mans- och kvinnogravar. Också bland de ostbaltiska armbingarna kan man möjligen urskilja svenska inslag.

Om i det ostbaltiska vikingatidsmaterialet för mannens utrustning karaktäristiska föremål av skandinaviska typer äro mycket vanliga, så äro däremot de speciellt kvinnorna tillhörande föremålen av skandinavisk färg mycket sällsynta, ja saknas nästan helt och hållet. Av sådana

känner jag endast följande: en likarmad fibula, från okänd fyndort i Kurland, av svensk (dock ej gotländsk) typ från andra hälften av 900-talet eller förra hälften av 1000-talet, en djurhuvudformad fibula, fig. 50, funnen i Livland, av gotländsk typ från förra hälften av 1000-talet, hängplattan fig. 51, funnen i Wiek, av gotländsk typ från (förra hälften av) 900-talet, ett hängsmycke, fig. 52, från trakten av nedre kuriska Aa, av gotländsk typ från andra hälften av 900-talet. Dessa 4 föremål ha importerats från Sverige, de 3 sistnämnda från Gotland.

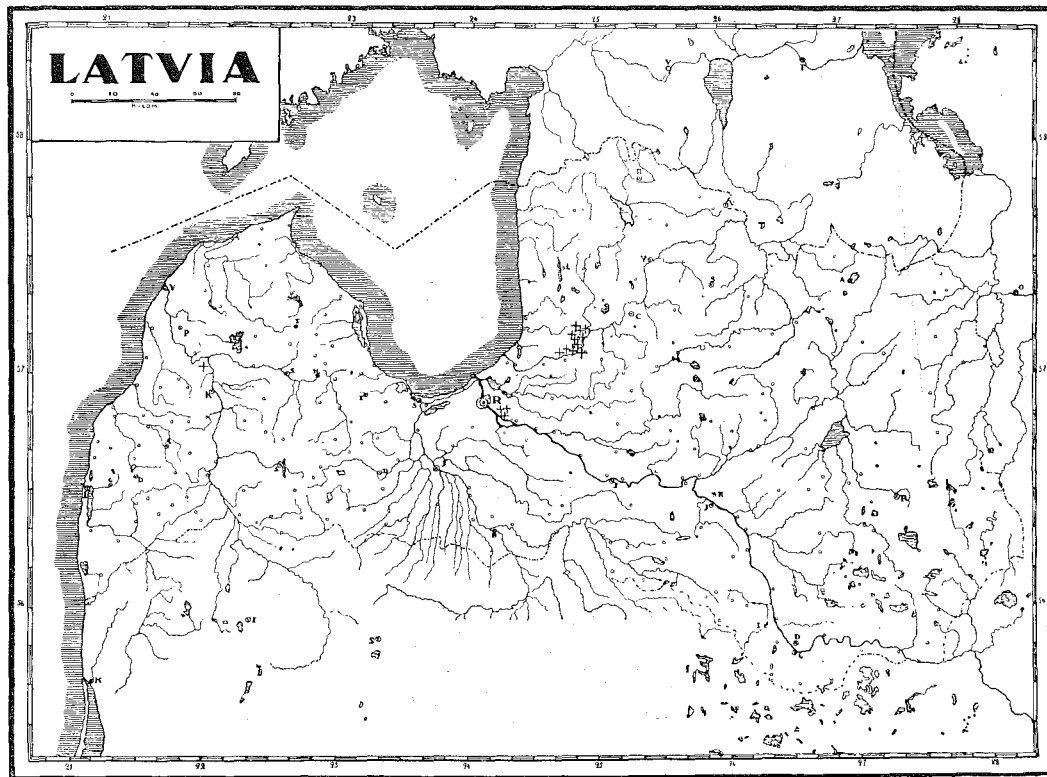

FIG. 23. SPJUTSPETSAR AV JÄRN MED SILVERINLÄGGNINGAR Å HOLKEN, FUNNA I LETTLAND.
+ = SPJUTSPETS.

Jag har härmed givit en kort översikt över det skandinaviska inslaget i Ostbaltikums vikingatidsmaterial och skall nu försöka att på grundvalen av den föregående analysen draga några slutsatser.

Jag har redan framhållit, att i alla de fall, då de ifrågavarande skandinaviska typerna kunna till sitt ursprungsland bestämmas, detta land är Sverige. Vi ha nu sett, att i vissa fall ursprungsområdet kan ännu närmare bestämmas. I så gott som alla dylika fall är det Gotland. Blott i fråga om de ovala spännena och

den likarmade fibulan kan det icke vara denna ö.

De svenska inslagen under 800-talen äro ännu jämförelsevis sparsamma. Och märkligt är, att de göra sig förhållandevis minst gällande i de mot Sverige vettande delarna. Detta sammanhänger tydligen därmed, att dessa västliga områden ännu vid denna tid varit tämligen glest bebyggda; det inhemska arkeologiska materialet visar, att alltsedan Kr. f. och ännu under 800-talet huvudvikten legat på de inre och östligare delarna. De svenska typerna äro i de flesta fall tydligen rena

FIG. 24. SPJUTSPETS AV JÄRN
MED SILVERINLÄGGNINGAR Å
HOLKEN, FORNVI, OCKELBO
SOCKEN, GESTRIKLAND. LÄNGD
44 CM.

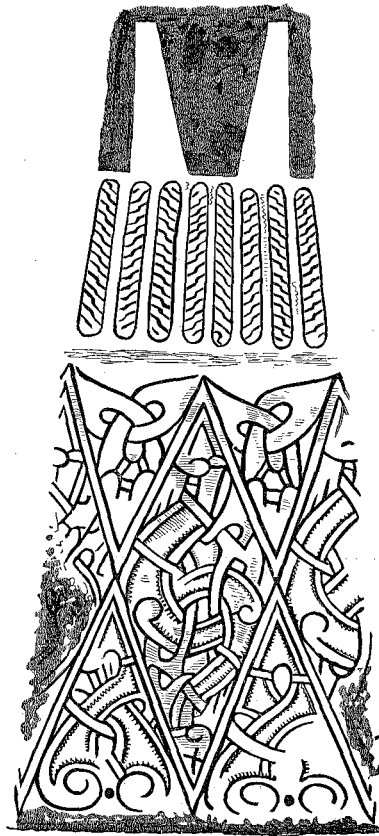

FIG. 24 A. ORNAMENTIKEN Å
FIG. 24. $\frac{1}{3}$.

FIG. 25. SPJUTSPETS AV JÄRN
MED SILVERINLÄGGNINGAR Å
HOLKEN, HELGESLÄTT, V.
HARGS SOCKEN, ÖSTERGÖT-
LAND. $\frac{1}{2}$.

importföremål. De ha icke givit upphov till några inhemska typer. Fynden visa alltså icke tillvaron av svenska kolonier under denna tid.

Ännu under 900-talet äro de svenska inslagen jämförelsevis sparsamma. De flesta av de svenska typerna tillhöra andra hälften av århundradet. Nu är emellertid utbredningsområdet ett annat, det som är naturligt för västliga inflytelser. Det är främst till Ösel, Wiek, nedre loppen av Düna och kuriska Aa, som fynden koncentrera sig. Det vill också av det inhemska ostbaltiska materialet synas, som om dessa västliga trakter under detta århundrade fått större betydelse. Givetvis sammanhänger detta med förbindelserna med Sverige. De svenska typerna äro nästan alla tydliga importstycken. De ha icke givit upphov till inhemska efterbildningar. Icke heller för 900-talet kunna således de svenska inslagen vittna om svenska kolonier.

Med förra hälften av 1000-talet kommer så ett väldigt inslag av svenska typer; sådana formligen strömma nu på Ostbaltikum. De svenska inslagen ha liksom under 900-talet en fullständigt västlig utbredning; de finnas huvudsakligen på Ösel, i Wiek, vid nedre loppen av liviska Aa, Düna och kuriska Aa. Man kan t. o. m. påvisa vissa platser, där fynden hopa sig särskilt starkt: på Ösel Uddavere, vid liviska Aa de bredvid varandra liggande Cremon och Treyden, vid Düna Kirchholm, Burg Holme och Ascheraden, vid kuriska Aa Passeln.

Bland föremålen av svenska typer under förra hälften av 1000-talet äro några rena importsaker, som icke givit anled-

ning till efterbildningar eller vidareutvecklingar. Men sådana fall äro undantag. I de andra fallen ha de svenska typerna slagit rot i Ostbaltikum. En stor del av föremålen har väl importerats från Sverige, men andra ha sannolikt tillverkats i Ostbaltikum efter de införda svenska mönstren, och de svenska typerna ha givit upphov till ostbaltiska vidareutvecklingar.

Frånsett de ovala fibulorna, ha i alla de fall, då utgångspunkten för inflytelserna under förra hälften av 1000-talet kan närmare bestämmas, denna varit Gotland.

Hur skall nu detta talrika uppträdande av svenska, framförallt gotländska, typer omkring år 1000 i Ostbaltikum, förklaras?

Då man vill söka besvara denna fråga, är det av vikt att fasthålla, att de allra flesta typerna härstamma från Gotland. Redan detta visar, att det icke, åtminstone icke i främsta rummet, kan vara tal om krigiska förbindelser. Gotlänningarna ha som bekant varit ett utpräglat köpmansfolk. De flesta svenska inflytelserna under 1000-talet ha alltså kommit genom gotlänningar, vilka som köpmän besökt Ostbaltikum.

Men beteckna de gotländska inslagen en gotländsk bosättning i Ostbaltikum, stadigvarande gotländska kolonier under 1000-talet?

Jag menar, att den frågan icke kan besvaras med ja.

Det bör observeras, att förhållandena i Ostbaltikum äro helt annorlunda än i de svenska vikingakolonierna i Ryssland. Här förekomma, som bekant, på en rad

FIG. 26 A. RUNSTEN, ARDRE KYRKA, GOTLAND.

platser gravfält, som i stor utsträckning ha gravar av ren svensk karaktär, d. v. s. där gravskicket är rent svenskt och samtliga eller de flesta föremål av svenska typer. På sådana platser ha naturligtvis svenska vikingakolonier varit förhanden. Från Ostbaltikum känner jag hittills ingen enda grav av skandinaviskt utseende eller med uteslutande skandinaviska forn-

sakstyper. Visserligen äro fyndförhållandena i de flesta fall otillfredsställande kända, men i alla fall, då vi ha närmare uppgifter, förekomma de svenska typerna i typiskt ostbaltiska gravar och tillsammans med ostbaltiska typer. Det är ju möjligt, att man med tiden skall upptäcka rent svenska gravar, men innan vi ha sådana, äro vi icke berättigade att dra-

FIG. 26 B. RUNSTEN, ARDRE KYRKA, GOTLAND.

ga slutsatser om stadigvarande svenska kolonier.

Den gotländska handeln har tydligen varit organiserad så, att de gotländska

köpmännen på vissa tider infunnit sig på de viktigare handelsplatserna på Ösel och vid de nedre loppen av de stora floderna i Lettland. Under lugnare tider ha de

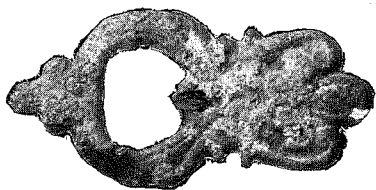

FIG. 27. BRONSSÖLJA, OVEKANT FYNDORT, OST-BALTIKUM. $\frac{1}{1}$.

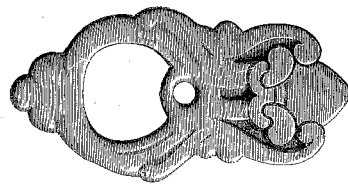

FIG. 28. BRONSSÖLJA, BURGE, ROMA SOCKEN, GOTLAND. $\frac{1}{1}$.

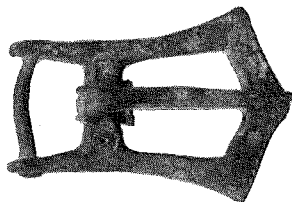

FIG. 29. BRONSSÖLJA, RAADI INVID DORPAT, ESTLAND. $\frac{1}{1}$.

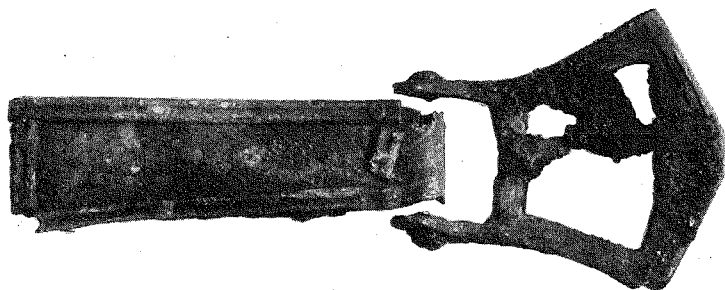

FIG. 30. BRONSSÖLJA, HEMSE ANNEXHEMMAN, HEMSE SOCKEN, GOTLAND. $\frac{1}{1}$.

förmodligen kommit en eller ett par gånger varje år, under oroligare med större mellanrum. De ha stannat där en viss tid, drivit handel med infödingarna och åter dragit till Gotland eller till andra håll. Ehuru vi ej ha några uppgifter här om, måste vi antaga, att handeln varit reglerad genom fördrag mellan gutarna och innevanarna, att gutarna haft vissa tomter upplättna åt sig på handelsplatserna, kanske också ägt vissa gårdar där. Na-

turligtvis har det väl hänt, att gutniska köpmän stannat för livet i Ostbaltikum, gift sig där och att deras ättlingar så småningom helt baltiserats, men i någon större utsträckning kan detta ej ha skett, ty då borde vi arkeologiskt finna spår därav.

Men om de svenska inflytelseerna på Ostbaltikum under vikingatiden huvudsakligen bero på handel, varför är det så gott som uteslutande föremål, som till-

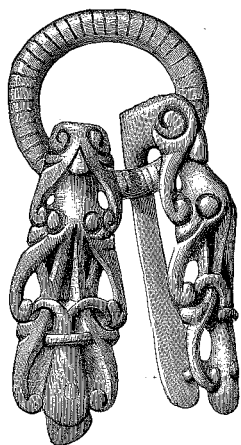

FIG. 31. REMDELARE MED BESLAG, BRONS, BURGE, ROMA SOCKEN, GOTLAND. $\frac{1}{1}$.

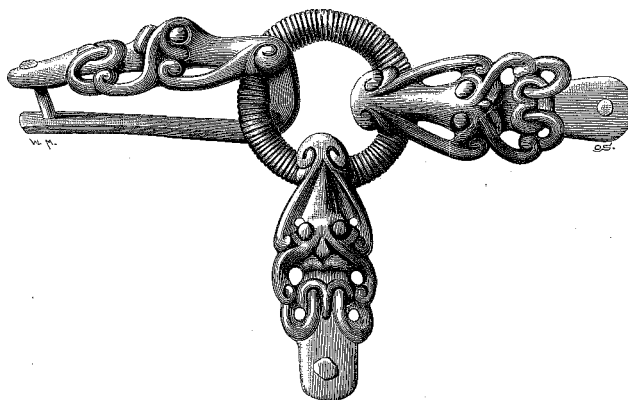

FIG. 32. REMDELARE MED BESLAG, BRONS, HÄGDARVE, ROMA SOCKEN, GOTLAND. $\frac{1}{1}$.

höra mannens utrustning, främst vapen, som ha importerats till Ostbaltikum? Svaret är tydligen det, att det särskilt varit vapen, som varit begärliga för dessa länders innevånare. Att så varit förhållandet, bestyrkes av uppgifter från senare tider. Så vet man genom påvebrev av 1229 och 1262, att svenskarna, speciellt gutarna, försedde de hedniska folken i Ostbaltikum och Finland särskilt med vapen. Denna vapenhandel är tydligen en direkt fortsättning av den, som gutarna inledde på 1000-talet. I fråga om smycken höll man i Ostbaltikum i högre grad fast vid de gamla nationella typerna. Och vidare bör framhållas, att då inga verkliga svenska kolonier anlades i Ostbaltikum, utan det endast var de svenska köpmännen — och tidvis naturligtvis även krigarne —, som man såg därute, blev det huvudsakligen mannens tillbehör, som trängde till infödingarnas kännedom, som efterfrågades och efterbildades.

Men, kan man till sist fråga, vilken är då orsaken till, att den svenska handeln på Ostbaltikum varit så svag under 800- och 900-talen för att sedan med sådan intensitet flamma upp vid tiden omkring år 1000?

Jag tror, att förklaringen är följande.⁶

När svenskarna under 800- och 900-talen gingo i Österled, var Ostbaltikum endast ett genomgångsland. Det var Rysslands, det bysantinska och framförallt det arabiska väldets rikedomar, som lockade. I jämförelse med de marknader, som dessa områden, särskilt det sistnämnda riket, erbjödo, var Ostbaltikums av ringa betydelse. De svenska köpmännen

⁶ Jfr liknande förklaring hos Nordman, C. A., Karelska järnåldersstudier (= Finska Fornminnesföreningens Tidskrift XXXIV: 3, Helsingfors 1924) sid. 188 och Tallgren, Zur Archäologie Eestis II sid. 180 f. Jag hade redan i föreläsningar i Dorpat framställt min förklaring, då jag tog del av Nordmans och Tallgrens arbeten.

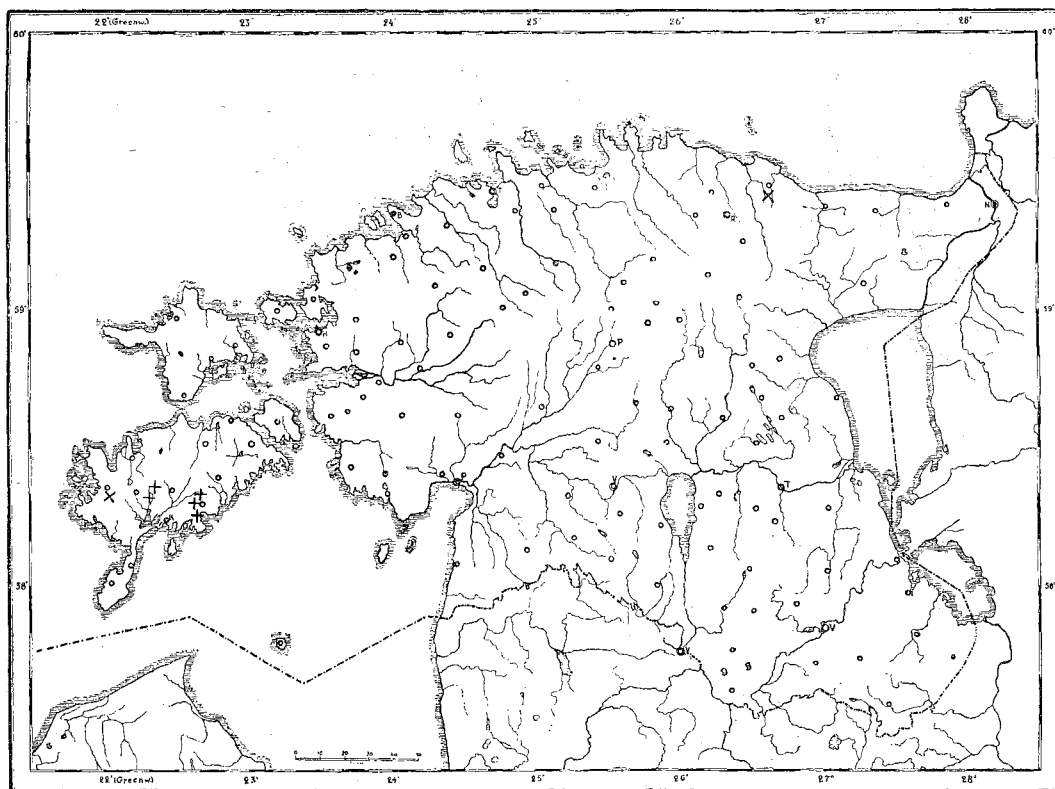

FIG. 34. BESLAG SOM FIG. 31, 32, FUNNA I ESTLAND. + = BESLAG SOM FIG. 31. × = BESLAG SOM FIG. 32.

FIG. 33. SÖLJA MED BESLAG, BRONS, ILPLA, PÜHA SOCKEN, ÖSEL, ESTLAND. $> \frac{1}{2}$

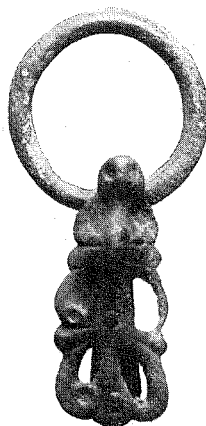

FIG. 36. REMDELARE MED BESLAG, BRONS, WAINSEL, UBBENORM SOCKEN, LETTLAND. $< \frac{1}{1}$.

FIG. 37. SÖLJA MED BESLAG, BRONS, ALLASCH, ALLASCH SOCKEN, LETTLAND. $< \frac{1}{1}$.

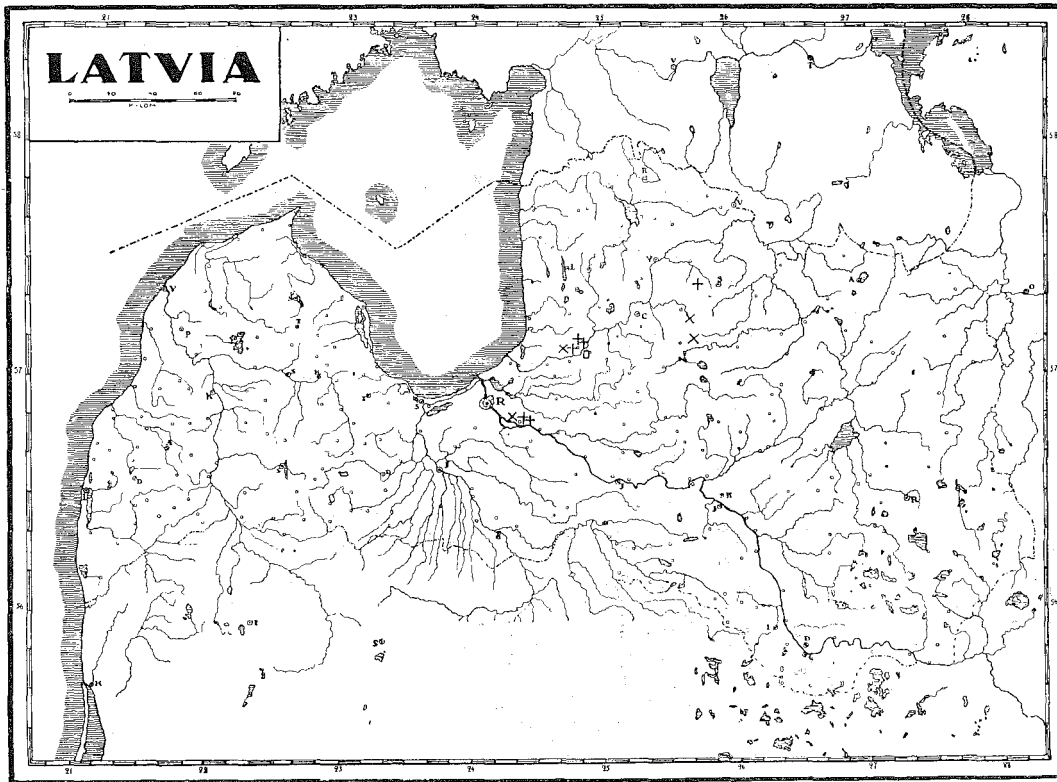

FIG. 35. BESLAG SOM FIG. 31, 32, FUNNA I LETTLAND. + = BESLAG SOM FIG. 31. × = BESLAG SOM FIG. 32.

seglade förbi Estland in till Finska vikens innersta ända och fortsatte sedan på floderna och sjöarna in till de inre delarna av Ryssland, eller de nådde längs Döna ditin, och på flodvägarna ifrån Svarta och framförallt Kaspiska haven fördes Orientens produkter av araber eller folken i Sydryssland till svenskarnas möte. I jämförelse med arabernas silvermynt och silversmycken hade Ostbaltikums befolkning icke mycket att bjuda de silverälskande svenskarna.

Men i slutet av 900-talet sker ett avbrott i svenskarnas handel på Orienten.

FIG. 38. FINGERRING AV GULD, VIFÄRNA, KULLA SOCKEN, UPPLAND. $\frac{1}{1}$.

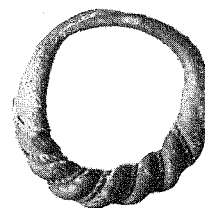

FIG. 39. FINGERRING AV BRONS, WAINSEL, UB-SOCKEN, LETTLAND. $< \frac{1}{1}$.

Det arabiska silvret upphör, och överhuvud visa fynden, att de svenska köpmansfärderna till de östliga delarna av Ryssland upphört. Om orsakerna härtill skall

FIG. 40. OVALT SPÄNNE AV BRONS, DAHLENHOLM, DAHLEN SOCKEN, LETTLAND. CA. $\frac{1}{4}$.

jag här icke yttra mig. Det är nog att konstatera faktum: den svenska handeln på det arabiska väldet via Ryssland har stängts. Den mindre betydelsefulla handeln på Bysanz via Dnjepr synes däremot i viss mån ha fortsatt.

Det är nu som svenskarna, och framförallt gotlänningarna, kasta sig över de mera närliggande östliga områdena. Vid denna tid, omkring år 1000, sätter ett

ofantligt starkt gotländskt inflytande in icke blott på Ostbaltikum, utan även på Finland, Ingermanland och överhuvud taget de inre delarna av Finska viken; inom alla dessa områden ha de svenska inslagen tidigare varit jämförelsevis svaga. De gotländska inflytelserna sträcka sig i öster ungefär in till Novgorod.

Arkeologiska fynd och framför allt historiska uppgifter vittna om, att Gotland

FIG. 41. OVALT SPÄNNE AV BRONS, ZIRKALN, F. D. KRETS WINDAU, LETTLAND. CA. $\frac{1}{1}$.

under lång tid efter vikingatidens slut behållit denna dominerande ställning ifråga om handeln på det nära Östern. Först under 1300-talet sjunker den gotländska handeln ned till betydelselöshet. En närmare skildring av denna handel efter vikingatidens slut tillhör emellertid icke mig, utan medeltidshistoriker och -arkeologer.

*

Till sist ett par ord i en fråga, över vilken kanske någon, som följt den föregående framställningen, funderat. Den gäller den nuvarande svenska befolkningen i nordvästra Estland, på öarna där-utanför och på Runö. Den är tidigast känd ifrån år 1294, men man frågar sig ju gärna, om den suttit där sedan vikingatiden.

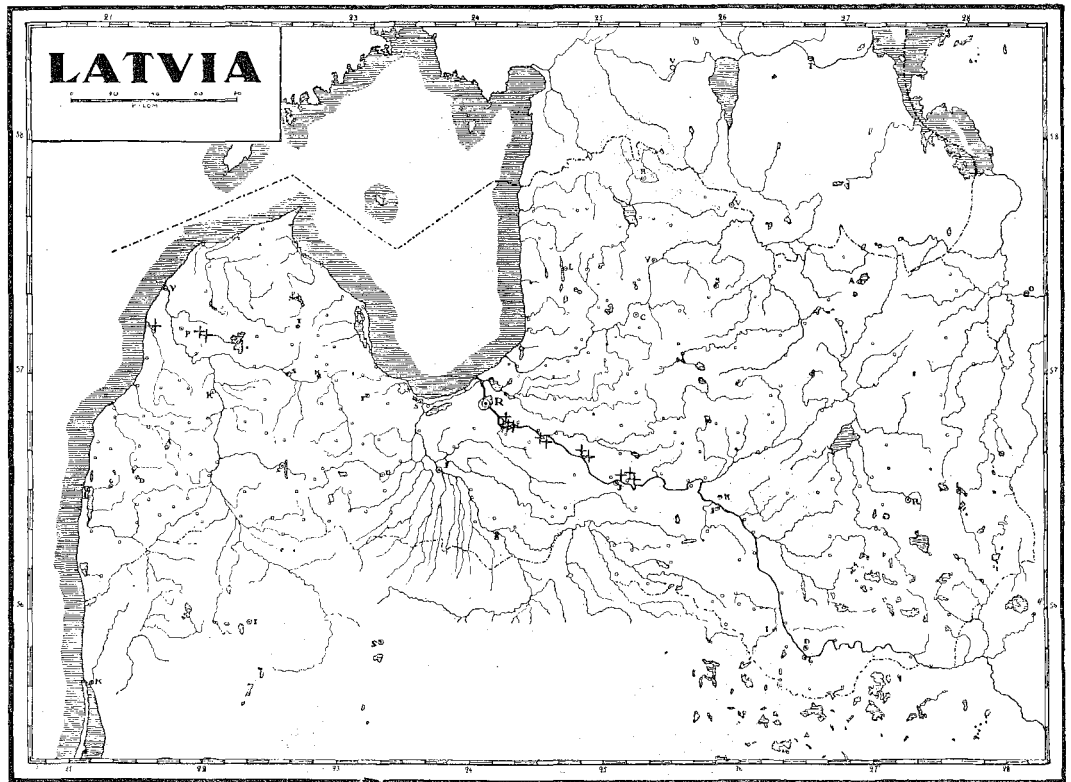

FIG. 42. OVALA SPÄNNEN AV SVENSKA TYPER, FUNNA I LETTLAND. + = OVALT SPÄNNE.

FIG. 43. OVALT SPÄNNE AV BRONS, DÖDEVI, HÖGBY SOCKEN, ÖLAND. $\frac{1}{4}$.

FIG. 44. OVALT SPÄNNE AV BRONS, OKÄND FYNDORT, OSTBALTIKUM, CA. $\frac{1}{4}$.

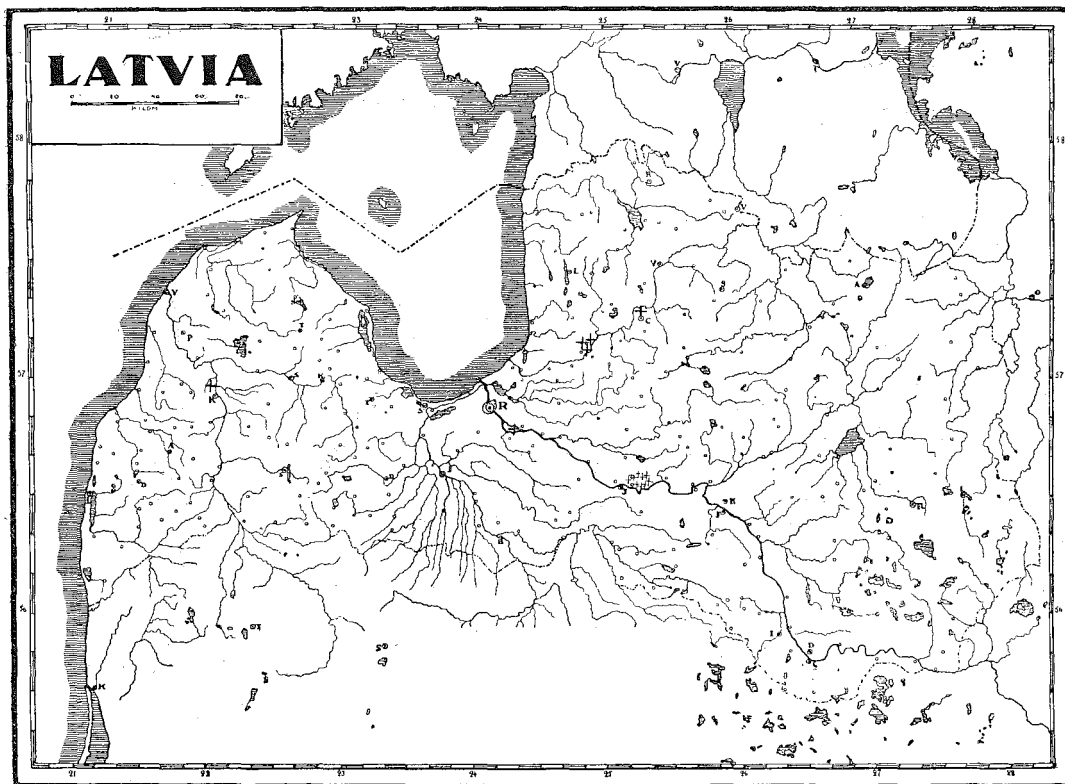

FIG. 45. OVALA SPÄNNEN SOM FIG. 44, FUNNA I LETTLAND. + = OVALT SPÄNNE.

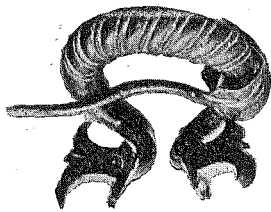

FIG. 46. HÄSTSKOFORMIGT SPÄNNE AV BRONS, SADDOKÜLL, KURSI SOCKEN, ESTLAND. $\frac{1}{2}$.

Tyvär är kan arkeologien icke ge något svar på frågan. Orsaken är den, att dessa områden ännu så gott som helt och hållet sakna minnen från forntiden. Trots undersökningar i terrängen av Dorpatarkeologer känner man i de svenska bygderna ännu icke en enda grav eller annan

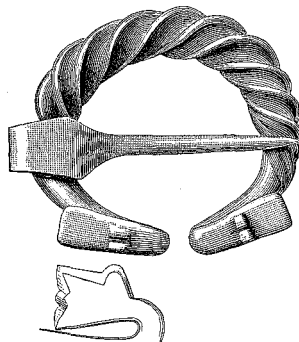

FIG. 47. HÄSTSKOFORMIGT SPÄNNE AV BRONS, KVIENDE, OTHEMS SOCKEN, GOTLAND. $\frac{1}{4}$.

fornlämning, och av lösa fornsaker har man sig blott 2 arabiska mynt från Nargö och Nuckö bekant. Möjligen skola mera

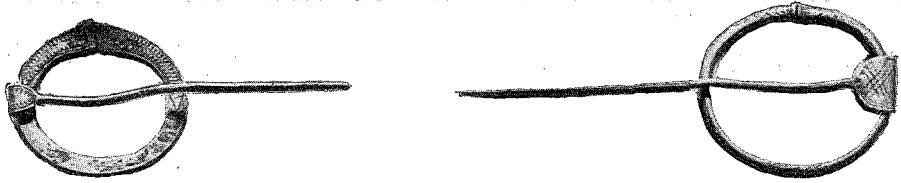

FIG. 48, 49. RINGNÅLAR AV SILVER, UDDAVERE, KAARMA SOCKEN, ÖSEL, ESTLAND. $\frac{1}{8}$.

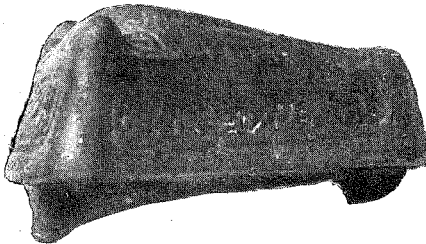

FIG. 50. DJURHUVUDFORMAT
BRONSSPÄNNE, »LIVLAND».
CA. $\frac{1}{2}$.

FIG. 51. FRAGMENT AV HÄNG-
SMYCKE AV BRONS MED NIEL-
LOFÖRSEDDA SILVERPLATTOR,
PATZAL, HANILA SOCKEN,
WIEK, ESTLAND. $\frac{1}{4}$.

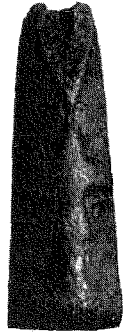

FIG. 52. HÄNGSMYCKE
AV FÖRGYLLED OCH FÖR-
SILVRAD BRONS, GROSS-
IVANDEN VID GOLDINGEN,
LETTLAND. CA. $\frac{1}{4}$.

omfattande systematiska undersökningar medföra upptäckter av gravar och fornsaker, men för närvarande har arkeologen endast att konstatera fyndbristen och

överlämna åt andra vetenskaper, främst språkvetenskapen och etnologien, att söka besvara spørsmålet om de nuvarande svenskarnas ålder i Estland.

HUR GAMMAL ÄR KOLNING SOM YRKE I SVERIGE?

AV

SUNE AMBROSIANI.

År 1741 har kolningen varit föremål för en akademisk avhandling i Uppsala under Andreas Celsius' presidium försvarad av Magnus Wallner, en avhandling, som förresten ger en god framställning om huru man då för tiden kolade i milor. Respondens hyllas som vanligt i den tidens akademiska avhandlingar på vers av en eller annan av studiekamraterna. En sådan hyllningsdikt till Wallner, som är författad av Henrik Collin, Echo wid Herr Auctoreus Berömlige förswar Af Kolar Konsten, innehåller även följande tänkvärda verser:

Vackert nog att väl utföra
Det man aldrig själv har gjort
Vackert ock att andre höra
Vad man flitigt forskat, sport.
Wallner har väl aldrig kolat.
Hur rätt kolas, dock han vet.
Kola — hur man bör — han målat
Av för oss med idoghet.

Naturligtvis händer det kulturforskaren allt som oftast att han mången gång får behandla ämnen och förfaringssätt så gott det går utan att själv som yrkesman lagt hand vid desamma, och versdiktarens ord träffar sålunda med sin

ironi i viss mån all yrkeshistorisk forskning. Emellertid kan jag ej neka till att mig syntes som om ironiens spets kom att särskilt rikta sig mot mig, då jag lade mig ombord med att göra ett försök att inleda denna diskussion om »Hur gammal är kolning som yrke i Sverige».

Emellertid bör här redan i början meddelas, att avsikten med upptagande av detta ämne för en diskussion vid detta tillfälle har varit att göra propaganda för studiet av hithörande frågor. De ha varit för litet observerade och vår önskan vore att inrikta än flera iakttagare på att göra observationer på hithörande ämnen. Först härigenom få vi samlat det omfattande kunskapsmaterial, som vi äro i behov utav.

Innan jag gått till att här upptaga denna fråga till diskussion har jag sökt sätta mig i förbindelse med personer, som ur olika synpunkter haft intresse av att studera kolningens metoder och ålder i landet för att i någon mån utträna vad man redan nu hade för uppfattning om den äldre kolningen. Likaså har jag rådfrågat litteraturen. Beträffande den senare kan det dock i korthet sägas, att

såvitt man kan finna är det nästan uteslutande kolning i mila, som varit föremål för behandling. Det har vanligen för författarna gällt att redogöra för vissa metoder, med vilka man i massa kunde framställa träkol för industriellt bruk. Vanligen ha de bestående anordningarna i någon detalj kritiserats och förslag till bristens avhjälpande framställt. Några undantag från en dylik behandling av ämnet finnas emellertid. Ur rent etnologiska synpunkter har exempelvis Nils Keyland behandlat kolningen i sin skrift: Om kolning i Västra Värmland.

Den i litteraturen avhandlade kolningen i mila är emellertid ingalunda någon primitiv metod för kolning. Många generationers erfarenhet måste ha samlats och en mycket stor efterfrågan ha uppstått, innan det föll inom det rimligas gränser att igångsätta en så stor produktion, som kolning i mila avser.

För en uppsvensk står eldning med ved som det självfallna. Det är ju först i våra dagar, som andra bränslen blivit aktuella. I äldre tider har man därför när vedtillgången betraktades som outtömlig slösat med veden ofantligt. Till skogen togs följaktligen ingen hänsyn. Helt annorlunda var det däremot i andra länder. Där hade man redan i gamla dagar lärt sig inse nödvändigheten av att hushålla med veden. Eldstäderna, även spisarna för matlagning anordnades så, att eldning med ved ej behövde komma i fråga, utan endast med kol varigenom utbytet av virket blev betydligt större. I dylika länder var sålunda behovet av kol även för det dagliga livets nödtorft avsevärt.

Åtgången för husbehov var måhända stor, men därvid kunde man säkert nöja sig med ordinära träkol, långt större anspråk på dem ställdes av hantverk och industrier som behövde sådana för kvalificerat arbete och bland dessa senare intaga säkerligen metallindustrierna främsta rummet.

Men låt oss tills vidare ej tänka på själva framställningen av metallerna ur malmen, utan endast på den lokala förbrukningen av t. ex. färdigt järn. I varje större by fanns — och finnes — en smed, senare en dylik även å varje större gård. Var det dock nödvändigt att framställa kol för dessas räkning i den omfattning att därför fordrades yrkeskolare? Knapast! Visserligen har en smed ej kunnat låta sig nöja med att vid sidan av sitt arbete ständigt ha en brasa brinnande ur vilken han när det behövdes kunde ta ut sina kol, men utom denna den primitivaste metoden att få kol, har sedan gammalt även andra dylika praktiserats.

Det uppges sålunda från ön Als ännu så sent som från slutet av 1800-talet, att när bönderna kommo till bysmeden för att få något arbete utfört, hade bonden med sig ej allenast det järn som skulle bearbetas, utan även det kol, som kunde anses gå åt för arbetet. Detta sistnämnda hade bönderna på ön tillvaratagit vid eldandet av bakugnarna. Vanligen torde vid smidande i landssmedjorna ha varit, att det därvid använda kolet utgjort en biprodukt vid tjärbränningen i tjärdalarna. Exempelvis är detta ännu fallet på Gotland, där kolning i mila visserligen förekommit, men säkerligen aldrig i större utsträckning. På det svenska fastlandet, där bakugnar funnits i varje stuga och

där åtminstone i avsevärda områden tjärbränning varit en vida spridd hemindustri, har säkerligen på det ena eller andra viset erforderliga mängder kol utan kolning i mila framställts.

Utom dessa möjligheter har det säkert sedan långt tillbaka jämsides med milkolningen praktiserats flera primitiva metoder att skaffa sig kol. Det är emellertid svårt att från äldre tider få en redogörelse för huru vid dessa kan ha tillgått, enär dylikt ej hör till sådana ämnen varom man gjorde anteckningar eller tryckte något.

Till dessa länge kvarlevande kolningsmetoder hör kolning i grop eller i kolgrav. Ett av de få ställen, i äldre tryck, där detta förfaringssätt beskrives, är hos Biringuccio i hans *Pirotechnia*. Boken som uppger sig vara en lärobok i kemisk-metallurgisk teknologi och i artillerikunskap, är avfattad i början av 1500-talet och trycktes första gången i Venedig år 1540 efter författarens död. Biringuccio avbildar en grop och beskriver huru kolning i en sådan gått till på följande sätt:¹

Utom genom kolning i mila framställas kol även på ett annat vis. För detta använder man samma sätt som smederna bruka, när de skaffa sig kol av björk- eller kastanjeved. Sådana kol bli hårdare och mindre än andra. I jorden gräver man en grop ungefär halvannan aln djup och med samma diameter. Gropen fylles med björkrötter, småved från

kastanjer eller andra träd. I mitten lämnar man för tändningen ett lufthål, som går ända ned till botten, veden täckes först med ris och sedan med jord såsom vid milorna. Man tänder och reglerar kolningens gång i gropen på samma vis som vid dessa.

Då en sådan grop rymmer så litet, drar det ej längre tid än 8 à 10 timmar, förrän kolningen är färdig. De kol, som erhållits på detta sätt, lämpa sig bäst för smidande, mindre bra för smältning, även om de härstamma från lämpligt virke. På grund av sin hårdhet brinna de ej så bra som kol från milor, men ha de en gång fattat eld, så brinna de utmärkt.

Biringuccio har här otvivelaktigt skildrat ett förfaringssätt för kolning, som varit vida utbrett, även om denna metod i likhet med vad som så ofta varit fallet med primitiv kultur mycket sällan råkat komma in i den tryckta litteraturen.

Korta notiser om närbesläktade förfaringssätt vid kolning finnes emellertid på några ställen till i äldre litteratur. Sålunda stadgas i den isländska fristatens lagbok, kallad *Grágás*², som leder sitt ursprung från den äldre medeltiden, att den man, som bränner kol i skogen — Island var på den tiden betydligt skogrikare än i senare tider — skall täcka över de gravar, i vilka han kolat, så att kreatur ej gå och ramla ned i dem. Under den tidiga medeltiden var således kolning i grav på Island så vanligt, att lagen tog hänsyn till detsamma. Om detta emellertid var annat än husbehovskolning kan ej utläsas av texten.

Andra notiser om rester efter kolning

¹ Översättningen efter en tysk översättning utgiven år 1925 av dr Otto Johannsen. Ett vördsamtt tack till disponenten Carl Sahlén, som påpekat denna beskrivning och ställt erforderlig litteratur till mitt förfogande.

² *Grágás* efter det Arnamagnæanske Haandskrift nr 333 fol., Köpenhamn 1879, § 424, s. 475.

i gropar ha meddelats av Holme i Oldtiden Bd VIII s. 55 och av docenten Alf Grabe i avhandlingen: Den gamla svenska osmundtillverkningen, Jernkontorets Annaler 1922, däri han sid. 42 omnämner, att han i Värmlands Älvdal har funnit trattformiga gropar med lager av kolstybb i botten, vilka han anser ha varit använda vid träkolstillverkning. Liksom nyss nämndes i Värmland fanns på en plats inne i skogarna i Hovmantorps socken i Småland på en ås, som kallas Imborås, en mängd rektangulära insänkningar i marken, som består av ofruktbar morän. Dessa insänkningar ligga inuti ett stort fält med obetäckta rösen, som torde få anses vara gravar från järnåldern. Vid besöken på platsen diskuterades ivrigt, av vad anledning dessa gropar kommit till, men någon förklaring till deras användning kunde jag då ej erhålla. Numer synes det mig vara troligt — sedan jag fått kännedom om kolgravarnas utseende — att man en gång kolat i dessa insänkningar i marken. Vid vilken tidpunkt detta kan ha ägt rum, torde endast framtida undersökningar kunna besvara.

Här kan dock kanske i förbigående nämnas ett par fakta, som torde vara värda att observera vid begründandet av denna fråga. Det ena är, att i ett och annat av de nyss omtalade rösena jämte sten fanns slagg som fyllnadsmaterial och det andra, att flera milbottnar funnos på platsen. I dessa senare har tydligen kolning skett för Lessebo järnbruk under senare århundraden. Skulle kolningen i gravarna kunna sättas i samband med järnålderns järnhantering på platsen?

Utom det meddelande, som docenten A. Grabe anfört i citerade avhandling från skogschefen Wesslén om kolning i grop från Bohuslän finnas nu mer ett par uppgifter om dylik kolning i Västra Sverige. Amanuensen Gösta Berg har ställt till mitt förfogande anteckningar från år 1925 från Frändefors socken i Dalsland. En sagesman där omtalade för honom, att sådan kolning där varit vanlig. För denna grävde man hålor i skogen, som voro en à två meter tvärsöver. Sedan man i botten lagt stiekor av torrved, fylldes gropen med hackat granris — handslånga kvistar, så att dessa bildade »råke». Torrveden tändes och kolningen pågick under två dygn. Sedan det upphört att ryka ur gropen, fick denna ligga orörd under det senare dygnet. Gropen måste tillses, ty det hände ofta, att kolningen förolyckades och kolen togo eld. Om sedan gropen rivits något kol glödde, slogs vatten på. Dylika kvistekol voro mycket goda. — Rester av sådana gropar påträffas ännu talrikt i skogarna. Denna kolning var den enda, som förekom i dessa trakter. Om kolning i milor hade man hört talas, sådan förekom emellertid icke på orten.

Ännu ett nyare meddelande om kolning i grop finnes, nämligen en notis i tidskriften Skogen för december 1922. Det är författat av länsjägmästare John Lindner och illustrerat. Det är av det intresse och så kort, att det i sin helhet här kan anföras:

Kolning i grop

Ingen vandrare i Göteborgs och Bohusläns skogsmarker kan undgå att lägga märke till de många mer eller mindre

igenfallna runda gropar, med en diameter i markytan av omkring halvannan meter, som finnas nästan överallt. Befolkningen i länet känner väl till dessa gropar, vilka benämnas kolgropar. Man har nämligen framställt träkol i dem under äldre tider. Av groparnas antal att döma måste kolning på detta sätt hava praktiserats i betydande utsträckning.

Kolning i grop är nog den urgamla kolningsmetoden, som användes innan man övergick till milkolning. Emellertid synes man hava i norra Bohuslän använt ett mellanting mellan grop och mila.

Äldre ännu levande personer upplysa om att gropkolning användes allmänt i Bohuslän under deras ungdom. Metoden kom ur bruk för 40 à 50 år sedan, d. v. s. omkring slutet av 1870-talet. När så emellertid under kristiden bristen på kol gjorde sig kännbar, företogo sig åtskilliga äldre i konsten förfarna män att under åren 1918 och 1919 uppliva den gamla metoden.

Smeder i länet hava alltid ansett gropkolen vara bättre än milkolen. Detta torde dock knappast bero på metoden, utan fastmer därpå, att vid gropkolning huvudsakligen användes grankvist, som lämnar fasta kol.

En 84-årig man, Hans Andersson i Stenehed, Svarteborgs socken, kolade den 25 juli 1922 på författarens begäran en grop i närvaro av amanuensen vid jubileumsutställningen i Göteborg, Th. Althin, och författaren. På grund av den känedom, som därvid erhöles om kolningsmetoden ävensom på grund av uppgifter från Hans Andersson och andra personer, som kolat i grop, lämnas följande beskrivning på gropkolningen.

Till kolningen användes huvudsakligen kvist och topp av gran, men björk anses vara lika bra. Anledningen till att tall icke användes förr, åtminstone icke inom Svarteborgs socken, har troligen varit den, att tall endast sparsamt förekom i orten. Kolvirket upphugges och tillredes på våren för att det skall hinna torka och kolningen sker på hösten.

Kvist och annan kolved upphugges till 20—30 centimeters längd. Dimensioner upp till 2,5 tums diameter lämnas oklurna; ved emellan 2,5 tum och 6 tum i diameter klyves en gång, och ved av 6 tums diameter och däröver fyrklyves.

Gropen göres 1 à 1,5 meter i diameter i dagen med ett djup något större än diametern. Gropens sidor äro på övre hälften lodräta, men sedan sluttande inåt, så att en trubbig spets bildas; gropen får således mer eller mindre formen av en paraboloid. Gropens kant upptill göres skarp. När en grop använts några gånger blir den för vid upptill med avrundad kant och därför mindre lämplig. Då upptages en annan grop i närheten och så undan för undan. Härav förklaras befintligheten av ett stort antal gamla gropar inom ett begränsat område.

Tändningen av gropen sker vanligen på eftermiddagen. Blåsväder anses förmånligt, enär kolningen då går fortare. Vid tändningen nedläggas först några stycken 40 à 50 centimeter långa vedträn tvärs över gropens bottenpets, så att en rost bildas med tomrum inunder. Därövanpå lägges en knippa halm och ovanpå denna litet torrt granris, vilket allt något sammanpackas. Halmen antändes, och lättantändlig, torr, fin ved nedkastats på

elden. När elden blivit stark, ikastas grövre och finare ved om vartannat utan ordning. Härigenom hämmas elden något. När lågorna börja gripa kring sig igen, nedkastas ytterligare ved och så vidare undan för undan. Elden får dock brinna ganska starkt, och lågorna få slå upp över veden.

Veden nedkastas mest i gropens mitt, vadan alltid en kulle förefinnes med lågor omkring vid gropens sidor. Därmed fortsättes tills en kulle erhålles, som i höjd ovan marken är i mitten omkring $\frac{1}{4}$ av gropens djup.

Elden får fortfarande brinna tills lågorna börja slå upp någonstades vid kullens kant. Ved makas då över lågan från de kallare platserna, så att lågan dämpas. Draget i gropen är under hela tiden anmärkningsvärt gott. När slutligen elden börjar vilja taga överhanden, lägges över varmaste stället med grässidan nedåt en grästorva av omkring 40 centimeter i fyrkant. Så snart en låga på annat ställe visar sig svårartad, överlägges även där en grästorva, varmed fortsättes till hela gropen är övertäckt. Nu utströmmar rök kring gropens kant samt här och var mellan torvorna. Överallt där rök uttränger pålägges och tillpackas jord, så att betäckningen icke genomsläpper någon rök alls.

För bränningen från tändningen till gropens täckning åtgå $2\frac{1}{2}$ —4 timmar allt efter gropens storlek. Efter ett eller annat dygn beroende på gropens storlek, under vilken tid gropen måste allt emellanåt tillses så att ingen rök får uttränga, är kolningen avslutad och elden släckt, så att kolen kunna uttagas.

Efter kolningens avslutning har gropen hopsjunkit, så att de översta kolen ligga 20 à 25 centimeter under markytan. Överst i gropen och kring kanterna och sidorna blir kolningen mindre fullständig än inuti gropen.

En person kan endast kola en grop i sänder.

Den under författarens närvaro kolade gropen var 1 meter i dagen och 1,25 meter djup. Den kolade slut på $2\frac{1}{2}$ timmar, utrevs under följande dags eftermiddag och lämnade ett kolutbyte av omkring 2 hektoliter med en vikt av 37 kilogram.

Av allt att döma är gropkolningen ofantligt enkel och snart inlärd. Till densamma erfordras icke något större mått av skicklighet. Kolningen går lätt för sig utan några svårigheter och är undanstökad på ett par dagar. Påtagligt är att metoden kan vara till stor nytta under exceptionella förhållanden, då träkol och andra kol äro svåråtkomliga i marknaden.

Utom denna kolning i grop har tydligen flerstades i Sverige i äldre tider funnits kolningsmetoder som ej gillades av dåtida bruks- och industrimän. Så klagar i en Relation om Låsebo Jern Bruk etc. i Lessebo arkiv den dåvarande ägaren Schröder år 1748 över, att bönderna i trakten voro så dåliga kolare, så att han blivit tvungen att från Värmlands bergsslags införskriva yrkeskolare för att lära upp bönderna. Han talar dock ej om vilken sorts kolning, som tidigare brukats på orten.

Ett liknande klagomål framför Schröderstierna på 1750-talet i sina Berättel-

ser, I, sid. 30,³ vid omnämmandet av smederna i Västergötland. Han säger om dem: De kola åt sig själva, var och en, som gemenligen sker om hösten efter bergningen, men som de ej väl förstå kolarkonsten; händer ordinärt, att de i sina små liggmilor, som de här allestädes bruka, bränna bort milan för sig, så att de ej få annat än lösa eländiga kol. — Även på denna ort skulle smederna bibringras behövlige kunskaper genom undervisning av kolare från Bergslagen.

Schröderstierna talar verkligen om, att den gamla kolningen av smederna skett i små liggmilor. Huru dessa närmare sett ut få vi emellertid ej besked om. Det förefaller emellertid osannolikt, att Schröderstierna benämnt kolningen för sådan i liggmilor, om ej sådana använts. Dessa företråda väl i alla fall ett högre stadium än kolning i grop. Någon närmare beskrivning av de åsyftade liggmilorna är ännu icke känd. Säkert har deras byggnad varit mycket enkel, enklare än i de liggmilor, som beskrivas och diskuteras i de med Schröderstierna samtida författarna i kolningsfrågor: Magnus Wallner: Om kolarkonsten uti Sverige, Stockholm 1746, och bergsrådet Söderhielms redogörelse för sina experiment i brev till riksrådet Nils Palmstierna, Vetenskapsakademiens handlingar, årgång 1758.

Voro dessa primitiva metoder de enda kända före resmilornas införande i landet, vilket skulle ha skett under Louis de Geers tid genom hans inflyttade yrkes-

män? Kunde den primitiva kolningen som husbehovskolning, då lämna en tillräcklig avkastning, eller får man anse, att man avskiljt yrkesmän, som uteslutande ägnade sig åt träkolframställande. Av den föregående framställningen finnes det en viss sannolikhet, att man i många trakter inom Sverige kunnat för husbehov med icke yrkesmässigt bedriven kolning framställa kol i tillräckliga mängder, men kunde detta även äga rum, där kol i större mängd konsumerades till exempel för malmsmältning eller för färskning av järnet

Docenten A. Grabe refererar i sin avhandling »Den gamla Svenska Osmundtillverkningen», Jernkontorets Annaler 1922, sid. 40, norrmannen Evenstad redogörelse för myrimalmsmältning⁴ sådan den gick till under slutet av 1700-talet i Norge. Man finner då, att en sorts kolning av veden ägde rum i själva blåsterugnen innan malmsmältningen började. Han refererar: »Till en smältning tages $\frac{1}{3}$ famn ved. Omkring en fjärdedel av veden, som bör vara $1\frac{3}{4}$ aln lång, sättes först in i ugnen omkring muren, men kryssvis om vartannat med de nedersta ändarna, så att dessa räckta till bottenens andra sida. I mitten reses glesast, så att elden här kan få luft. Denna ved antändes genast med en brand eller en fackla, som stickes ned till botten. Därpå lägges kortare ved i ugnen tills den blir full, mera glest i mitten än på sidorna. Man fyller på ved, såatt den når halvannan aln högt över ugnens mynning. Alla håligheter som uppstå genom förbränningen, tilltäppas med småved eller

³ Samuel Schröderstierna: Berättelser över de finare järn-, stål- och metallfabrikerna i Sverige åren 1754—1759, I, II. Stockholm 1925. Föreningen för svensk kulturhistoria. Böcker n: o 5.

⁴ Om Jern-Malm etc. Det Kongl. Danske Landhusholdningsselskabs Skrifter III, 1790.

spånor och flisor, så att endast en kolning av veden äger rum. Då kolningen är så fullständig, att endast några få bränder kvarstå, hoptryckas kolen med baksidan av en spade först i mitten sedan utmed sidorna.» Därefter börjar man påströ malm.

Evenstad angiver emellertid även, att smältning kunde utföras med användning av träkol i stället för ved, varvid dock en del försiktighetsmått måste företagas, för att icke temperaturen skulle bli så hög, att stålartat och hårt järn erhöles. Särskilt borde kolen blandas med torr ved.

Mer obestämt ifråga om träkols användning för malmsmältning i Norge yttrar sig A. W. Brögger i sina år 1925 hållna föreläsningar om »Det norske folk i Oldtiden», Oslo 1925. Han citerar i förbigående att på kontinenten, sid 143, myrjärnet framställts genom bränning med träkol i ugnar, som icke varit uppmurade över jordytan, men som endast varit små fodrade gropar i jorden. I analogi härtill synes honom naturligt, att träkol även allmänt använts vid smältning av myrmalm i Norge. Även om man mängenstädes påträffat kolhögar i närheten av de primitiva ugnarna i de norska fjälldalarna, kan man emellertid — sedan man läst Evenstads ovan refererade redogörelse — knappast med bestämdhet påstå, att dessa kol äro kvar efter kolning i syfte att bereda träkol. Lika gärna kunna de vara rester efter i ugnarna kolad ved.

Vad Danmark beträffar föreligger som bekant en ingående och innehållsrik studie över den primitiva järnhanteringen, en doktorsavhandling av Niels Nielsen,

betitlad Studier over Jærnproduktionen i Jylland, Köpenhamn 1924. Den gamla jydsk järnhanteringen har ägt rum över vissa tämligen stora områden i Jylland och författaren har konstaterat fynd efter järnhantering på cirka 100 olika platser på den jutska halvön. I trakten av Silkeborg har han på ett par ställen funnit ett flertal bottnar till kolmilor i samband med ugnarna och drar därav den slutsatsen, att vid järnsmältningen där väsentligen använts träkol, vanligen av ek och hassel. Av slaggen att döma har smältningen av järnet antingen ägt rum i gropar såsom eljest i Europa eller i lergrutor. Av den stora mängden fyndplatser kunna enligt författarens mening säkert 22 hänföras till förhistorisk tid och bland dessa äro de äldsta att datera till den romerska järnåldern. Smältning i grop är enligt hans uppfattning äldre än i gryta. Ingen plats med fynd efter järntillverkning av det senare slaget kan emellertid med säkerhet dateras. Skulle Nielsens tankegång vara ovedersäglig i fråga om kolens användning, skulle alltså kolning i industriellt syfte ha varit bruklig inom det område, dit han koncentrerat sina studier; och förmodligen så gammal som från romersk järnålder, säkert i alla händelser från förhistorisk tid. Järnvinning på det ovan antydda primitiva sättet upphörde emellertid ej där med den förhistoriska tiden utan pågick åtminstone hela medeltiden igenom, tills det på grund därav, att det blev billigare att köpa järn från annat håll än att själv framställa råmaterialet, blev oekonomiskt att upprätthålla driften.

Den äldre svenska litteraturen, som anföres av Grabé i den ovan nämnda avhand-

lingen, berättar enstämigt, att endast ved använts vid myrsmältning. Detta var emellertid icke förhållandet under dess senaste skede i Dalarna enligt uppgift från Grabes sagesman därstädes. Men såsom Grabe framhåller hade det ju varit underligt, om ej användning av träkol vid myrsmältningen på senare tider införts från masugnarna.

Enligt dessa, dock på sin höjd ett par hundra år gamla notiser, kan man dock endast draga den slutsatsen, att såväl kol som ved varit i bruk för myrsmältning i Sverige, men även att man otvivelaktigt kunnat reda sig enbart med ved — behandlat på sätt som t. ex. Evenstad närmare beskrivit.

Men kunde man också göra detta vid framställning av järn ur bergmalm? Kunde man reda sig utan träkol vid de processer, som man därefter lät myrjärns-smältorna genomgå för att få användbart järn? Kommer dessa frågor att en gång besvaras nekande, måste man då ej räkna med att i de dåtida järnproducerande landsorterna måste ha funnits yrkeskolare.

Liksom jag i de trakter jag besökt i Småland, där ute i obygderna slagghögar påträffades kombinerade med stenrösen — förmodligen järnåldersgravar — velat tolka denna företeelse som bevis för tillvaron av yrkesmän bosatta i obygderna för att uteslutande ägna sig åt järnvinning järnhantering, så skulle jag vilja påstå, att en förädling av den råvara, som var den förhistoriska småländska järnvinningens resultat, krävde tillgång till träkol i sådan mängd, att yrkeskolning i industriellt syfte borde ha förekommit. Är denna tes som arbetshypotes rimlig? Är således den första fråga jag här skulle

vilja framställa. Har arkeologerna redan nu observerat något som talar för en sådan hypotes? Om så ej skett, beror detta på att uppmärksamheten ej riktats på dithörande fenomen? Och om detta skulle vara förhållandet, ur vilka synpunkter gör man då gripa sig an exempelvis med kulturfenomen i nämnda obygd för att ur dessa få bevismaterial att lämna ett svar på ovan framställda frågor.

Som sidoordnad fråga kan kanske även det spørsmålet resas:

Är denna ovan antydda kombinationen av järnhantering och kolning principiellt felaktig, kan då tänka sig att något annat hantverk under förhistorisk tid, till exempel guldsmedens eller bronsgjutarens för rening eller smältning krävt kol av sådan kvalitet eller i sådan mängd, att yrkesmässig framställning måste synas antaglig?

Mig synes emellertid som vi tills vidare borde kunna bortse från denna sistnämnda fråga. Sedan järnålderns nordbor funnit, att järn stod att vinna inom landet, torde de mängder, som behövdes och kunde framställas här hemma, varit så betydande, att anskaffandet av järn varit av långt större vikt än anskaffandet av bearbetning av andra metaller inom landet. Frågan om kolningens ålder torde därför i första hand bära kombinerats med järnhanteringens ålder. Först helt nyligen har utredningen av detta spørsmål på allvar tagits om hand av Jernkontoret. Sannolikt endast genom omsorgsfullt observerande på det material, som under denna forskning kommer att framdragas i fältet, kommer bidrag att kunna lämnas till lösningen till det

spörsmål, som här skulle diskuteras: »Hur gammal är kolning som yrke i Sverige?»

Det finns emellertid kanske också en annan väg att komma fram till en grov datering av kolningens ålder än den, som här prövats, nämligen att genom ett omsorgsfullt studium av den tro, som lever kvar hos kolarna, utröna det kulturhistoriska stadium i den europeiska utvecklingen, som de äldsta dragen i denna tro tillhör. Spridda uppteckningar om de gamla kolarnas tro och sedvänjor finnas nog i folkminnesarkiven, men säkert behöva de berikas genom ytterligare uppteckningar av den äldsta levande kolargenerationen — kanske den sista, där ännu sådant material verkligen är att hämta.

Ej heller torde det vara säkert, att ännu av forntroforskarna framlagts en tillfredsställande kronologi för huvud-

epokerna i de äldre kulturskedenas forntro. En sådan kronologi är naturligtvis förutsättningen för att en datering på dylika grunder må kunna äga rum. Av det lilla man vet om kolartron torde man dock så där i allmänhet kunna säga, att den representerar förkristen uppfattning i de flesta stycken. Denna tro bör sålunda vara utformad, innan den kristna kulturen nådde upp till våra trakter, sålunda under förhistorisk tid. Det yrke till vilket den är förknippad, bör sålunda ha varit livskraftigt, när all denna »vidskepelse» ikring detsamma danades. Men om kolartron är utformad i sydliga länder i samband med yrkets utveckling där, kan den ha invandrat hit med yrkets överflyttning till nordn. Har så skett relativt sent, kan således icke på denna väg den kunskap om kolningens ålder i Norden vinnas, som ju var det mål, till vilket vi här närmast strävat.

MÄSTERSTYCKERITNINGAR I STOCKHOLMS SNICKAREÄMBETE UTFÖRDA MELLAN ÅREN 1751—1846.

AV

SVEN DRAKENBERG.

Den 28 april 1927 öppnades i Nordiska Museet efter en inledande föreläsning av intendenten Sigurd Wallin en utställning av Stockholms snickareämbetes mästerstyckeritningar under åren 1751—1846. Denna ritningssamling skänktes år 1926 till Stockholms Stads Hantverksförening av sterbhuset efter den samma år avlidne snickaremästaren Knut Edberg i Stockholm. Upptäckten och offentliggörandet av dessa ritningar kunna utan överdrift betecknas som sensationella på konsthantverksforskningens område. Om man betänker, att förut endast sammanlagt 16 mästerstyckeritningar, varav inte en enda från Stockholm, voro kända, inser man lätt betydelsen av de nyfunna 268 ritningarna. Hantverksföreningens ledning, tack vare vilken ritningssamlingen bragts i dagen, har anförtrott studiet av densamma åt Sigurd Wallin.

För att ge en inblick i formerna för ernående av mästerskap i Stockholms vällovliga snickareämbete meddelas här ett kortfattat sammandrag av förloppet, så-

dant det skildras i Böttigers bok om Haupt.¹

När en snickaregesäll önskade bli mästare, hade han att vid någon av snickareämbetets kvartalssammankomster begära tillstånd att få »äska ämbetet». Beviljades denna anhållan, fick sig gesällen en bestämd dag utsatt, då han skulle »äska ämbetet», d. v. s. inlämna sin ansökan, åtföljd av börds- och lärobrev, samt vissa avgifter till kassorna. Gesällen ålades nu av ämbetet att utföra ett mästerstycke, vars mått den blivande mästaren själv fick bestämma. Han skulle dock först uppvisa en ritning till mästerstycket, och sedan denna ritning godkänts, fick han på en bestämd, »oväldig» mästares verkstad och under uppsikt av tvenne s. k. skådemästare utföra sitt mästerstycke, som skulle göras färdigt på en av honom själv bestämd och av ämbetet godkänd tid. »Styckemästare» var benämningen

¹ J. Böttiger: Kungl. hofschatullmakaren och ebenisten Georg Haupt (Meddel. fr. Svenska Slöjdfören., Sthlm 1901), sid. 16 ff.

tycka, viljandes Embetet wid nästa sammankomst sig här öfver yttra.

1750 den 16 Julii: Företrädde gesellen Lorentz Löfstedt och Mathias Tiberg, then förra 36. åhr g:l och 14. års gesell och den senare 31. åhr g:l samt 9. år gesell, anhållandes att få til Mästare blifva antagne; Men ämbetet yttrade sig, att sedan gesellen Joh. Conrad Ekstein, som nu har sitt mästerstycke under händerna, fådt det upwisa wil ämbetet öfver theras ansökningar utlåta.

1751 den 23 november: Efter lemnat företräde och aflagde äskepgr. 18 skr. kopp. mt. til lådan anhölt Gesellen Lorentz Löfstedt, att winna förening och efter förelagt mästarestycke till M:re i ämbetet blifwa antagen; Och som ädla och hgt:de Ämbets Collegium redan d. 4 octbr. nästl:e åhr genom Utslag pålagt ämbetet, att uti sidstwekne midsommar quartalet förelägga honom Mästarestycke och så wida han thet swarsgodt förfärdigadt til M:re antaga, så kunde ämbetet ej annat än des begäran bifalla och förelade honom altså, att giöra ett wahnött skåp med runda hörn 10. quarter 2. tumb bredt. 14. quarter 4. tumb högt, samt 23 tumb diupt. Och ett brädespel af wahnöte träd 18 $\frac{1}{4}$ tumb bredt 19 $\frac{1}{2}$ tumb långt, och 6 tumb högt, hwilka 2:ne stycken Löfstedt hos Bisittaren Neiberth, under upseende av Bisitt:ren Martin och M:r Ekholtz, såsom Skådemästare, kommer efter den af honom sielf nu utsatta tiden til Midsomaren nästkomande åhr, att färdigt upwisa.

1752 den 26 junii: Efter aflagde äskepgr. 6 skr. upwiste Styckmästaren Lars Löfstedt thet nu färdigt gjorde M:re stycke, hwilket som thet befants för-

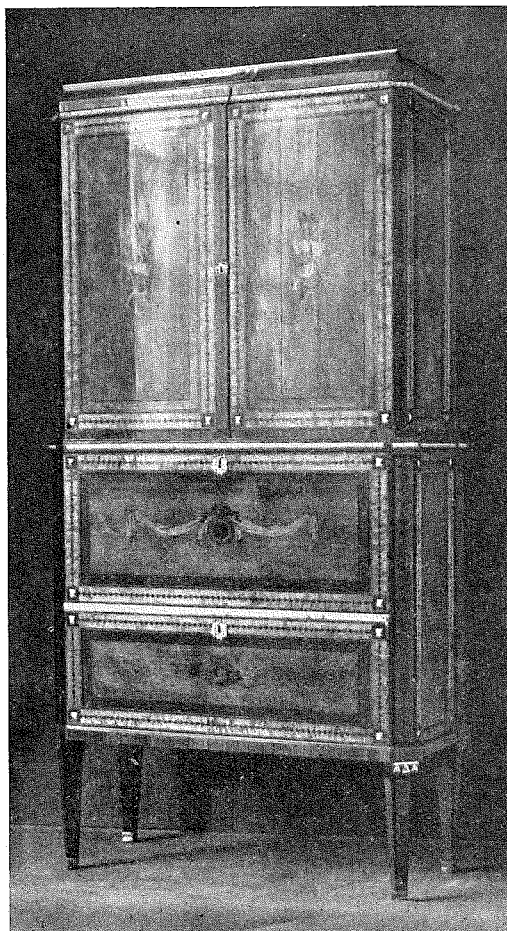

FIG. 2. NILS STENSTRÖMS MÄSTERSTYCKE, NU I NORDISKA MUSEET.

svarl:n arbetat, så förklarades han för en rättskaffens M:re och ämbets Broder och hwar til han lyckönskades, hwarefter han erlade i M:repgr 30: dr, til de fatt:ge 1:16 sk och til Lazaretet 1:16 sk samt i frivillig gåfwa 24 dr alt koppmt.

Beträffande Adolph Fredrik Ranft lyda uppgifterna i protokollen på följande vis.

1830, febr. 19. Efter erlagde äsknings-

penningar, anhöll Gesällen Adolph Fredric Rampf, at, till vinnande af mästerskap och förening med Ämbetet, få göra mästareprof; Och som däremot ej var något at påminna; altså förelades Rampf at inom sex månader härefter å Ledamoten Bomans verkstad samt under inseende af Bisittaren Blom och Ledamoten Falk såsom Skådomästare till mästareprof förfärdiga, enligt nu företedd och gillad projectritning, en Mahogany-Chefonier, hållande två alnar nio tum i höjden från gålfvet till öfre kanten på skifvan, två alnar två tum i bredden utvändigt på lifvet, tjugo en tums djuplek utvändigt, en aln och sju tums höjd från gålfvet till öfre kanten på skrifklaffen; blifvandes upsatsen af tjugo tums höjd och sexton tums djuplek.

1830, nov. 5: Uplästes af Bisittaren Blom ingifven så lydande skrift:

Då Styckmästaren A: F. Ramph ännu fortfar att träskas och icke efterkommit Embetets 2:ne gångers tillsägelse att inställa sig på sitt rätta ställe där han började förfärdiga sitt Mästareprof, hvilket ställe han själf inför Embetet begärt, och enligt protocollet honom blifvit beviljadt, utan med sturskhet svarat, att han det icke gör; Och om Embetet sådant opåttalt låter passera, då afsäger jag mig från denna dag all befattning med Embetets göromål som jag till dato innehafvit såsom Bisittare; ty jag för min del kan icke bevillja oordning, eller tillåta att en styckmästare Chicanerar Embetet.

Stockholm den 5. November 1830.

C: H. Blom.

Men som Ämbetet enhälligt fann godt tillåta, at Rampf må i sitt nu varande

hemvist fullfölja dess snart färdiga mästare prof; altså kunde någon åtgärd i afseende på Bisittaren Bloms skrift ej vidtagas.

1831, okt. 26. Efter erlagda äskningspenningar, upviste Styckmästaren Adolf Fredric Ranft det af honom förfärdigade mästareprof, hvilket besigtigades och godkändes; hvarefter Ranft till mästare och Ledamot af Ämbetet antogs.

För att nu återgå till samlingen av de stockholmska mästerstyckeritningarna kan först nämnas, att den förvaras i trenne stora, etiketterade portföljer i storleken 70×56 cm. Etiketterna liksom en medföljande, handskriven förteckning äro uppgjorda den 3 januari 1850 av snickaremästaren Johan Petter Rundström. Ritningarna äro i denna förteckning grupperade efter åldermännen och nummerade i följd från 1 till 268. Bladen äro emellertid försedda med en något avvikande numrering, som förmodligen härrör sig från en tidigare uppgjord, nu okänd katalogisering.

Ritningsserien börjar, som förut nämnts, 1751. Orsaken till, att den ej innehåller några äldre blad, torde vara den eldsvåda, som år 1751 förstörde »snickareämbetets gamlaste böcker och angelägnaste documenter» (enl. en anteckning av åldermannen Joh. Åbrandt i ämbetets »Inn och Utskrifningsbok»⁴. Jämför man de bevarade ritningarna med uppgifterna i snickareämbetets protokollsböcker, skall man finna, att det är högst få mästerstycken, vilkas ritningar ej äro med, och att samlingen således utgör en i det allra närmaste fullständig

⁴ Böttiger, a. a., sid. 108.

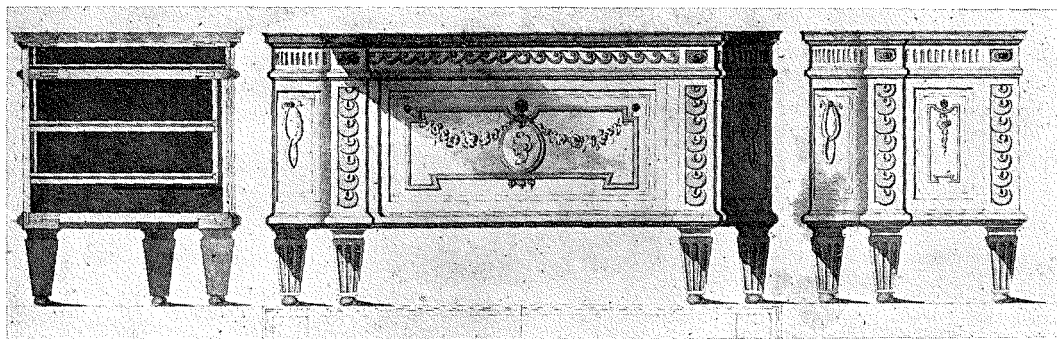

FIG. 3. DETALJ UR JOHAN CHRISTIAN LINNINGS RITNING TILL MÄSTERSTYCKE, UPPVISAD DEN 8 NOV. 1777.

serie från den olyckliga branden till ämbetets upplösning 1846. Varje ritning är påskriven vid granskningen och godkännandet av då tjänstgörande älderman samt av bisittare, deputerade och ungdombrodern, d. v. s. den yngste mästaren.

Det har sitt intresse att närmare betrakta själva utförandet av ritningarna. De äro samtliga synnerligen korrekt ritade med konstruktioner och dylikt tydligt angivna. Ibland har snickaren för att förhöja intrycket av sin ritning använt tuschlivering eller färgläggning, så angives t. ex. understundom mahogny genom en röd färgton. Vissa av bladen äro onekligen av en viss konstnärlig verkan. Några perspektivritningar förekomma i allmänhet icke, men ett prov på »snickarperspektiv» ger dock Georg Haupts mästerstyckeritning, på vilken det bekanta skrivbordets proportioner knappast kunna igenkännas. Oftast har snickaren underlåtit att på ritningen återge möbelns beslag och inläggningar; beslagen köptes ju mestadels färdiga, och i fråga om inläggningarna hade man ganska stor frihet och behövde ej från början bestämma sig för något visst

ornament. Vid en jämförelse emellan en mästerstyckeritning och det efter denna utförda mästerstycket finner man, att möbeln i allt väsentligt överensstämmer med sin ritning, men att mästaren i smärre detaljer kan ha vidtagit förändringar. Det förtjänar också påpekas, att alla ritningar i serien äro olika utom i ett fall. Christoffer Wilkoms ritning från 1762 och Christian Tietzes, 1763, äro varandra så lika, att den ena tycks ha kopierats på den andra.

Serien av mästerstyckeritningar belyser på ett utomordentligt intressant sätt möbelsnickeriets stilsiftningar, och bland ritningarna återfinnas ofta de tidigaste beläggen på nya stilformers uppträdande inom svensk möbelkonst.⁵

Vid 1700-talets mitt hade man redan länge som mästerstycke brukat utföra ett skåp med pilastersmyckad framsida, »ett Cabinettskåp med tre collummer», jämte ett brädspelsbord eller en brädspelslåda. Denna tradition fortlevde sedan till in

⁵ Angående dessa förhållanden och ritningsserien i allmänhet hänvisas till S. Wallin, Stockholms snickareämbetes mästerstyckeritningar, Fataburen 1927.

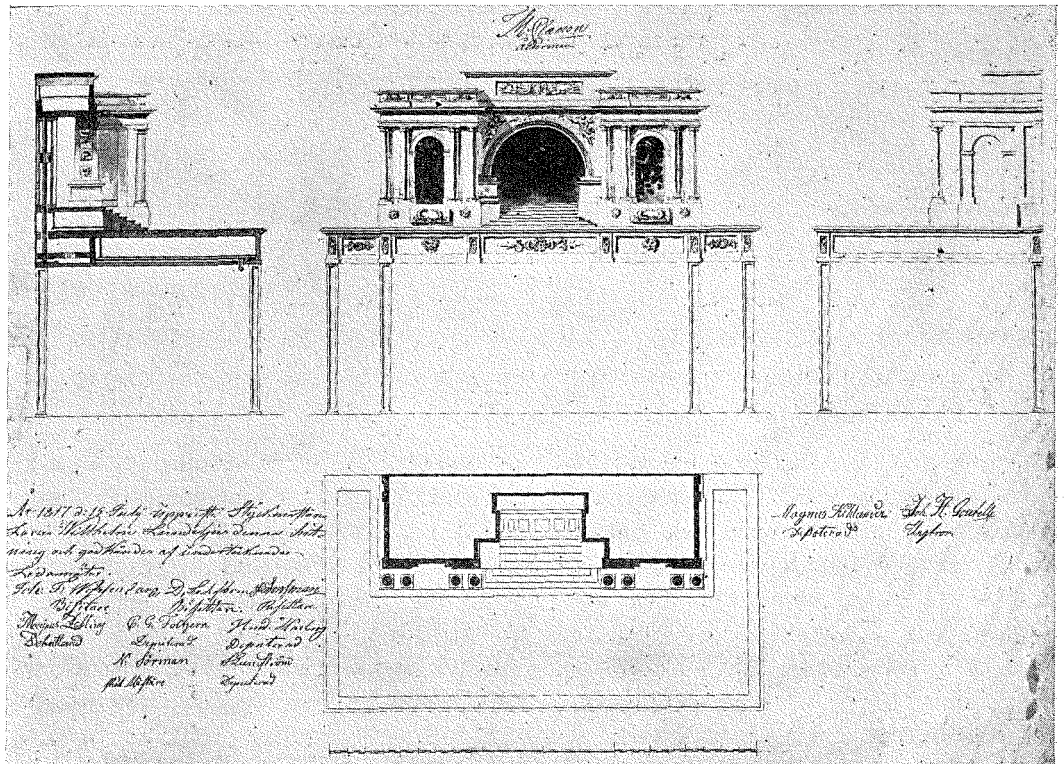

FIG. 4. RITNING TILL MÄSTERSTYCKE AV L. W. LUNDELIUS, UPPVISAD DEN 15 JULI 1817.

på 1780-talet, något som klart belyses av ritningssamlingen. Ursprunget ha dessa skåp i barocken, men rokokostilen gör sig gällande i linjer och detaljer. Slutligen visar sig den tidiga gustavianska stilen, t. ex. i de rätliniga, nedåt avsmalnande fötterna. Som ett exempel i den långa raden av dessa skåp kan framhållas Jonas Hultstens mästerstycke, ett rokokoskåp⁶, bevarat i Nordiska Museet. Ritningen uppvisades 1772, och följande år blev Hultsten mästare.⁷ Det av Upmark redan 1910 gjorda antagandet, att

detta skåp skulle vara ett stockholmskt mästerstycke, har nu genom den nyfunna ritningen bekräftats.⁸

Ett tämligen sensationellt avbrott i skåpserien gör Georg Haupts mästerstycke, ett skrivbord med hutch, i ren gustaviansk stil.⁹ Det uppvisades och gillades 1770, alltså 2 år före Hultstens ovan omtalade rokokoskåp.

Den gustavianska stilen uppenbarar sig först i spelborden. Vid mitten av 1770-talet erhålla de raka former, under det att skåpen först omkr. 1780 i högre

⁶ Avbildat i bl. a. G. Upmark, *Möbler i Nordiska Museet*, plansch XXXIV.

⁷ Böttiger, a. a., sid. 116.

⁸ G. Upmark, *Om rokokomöbler och deras datering*, *Fataburen* 1910, sid. 105 ff.

⁹ Om Haupts mästerstycke, se Böttiger, a. a.

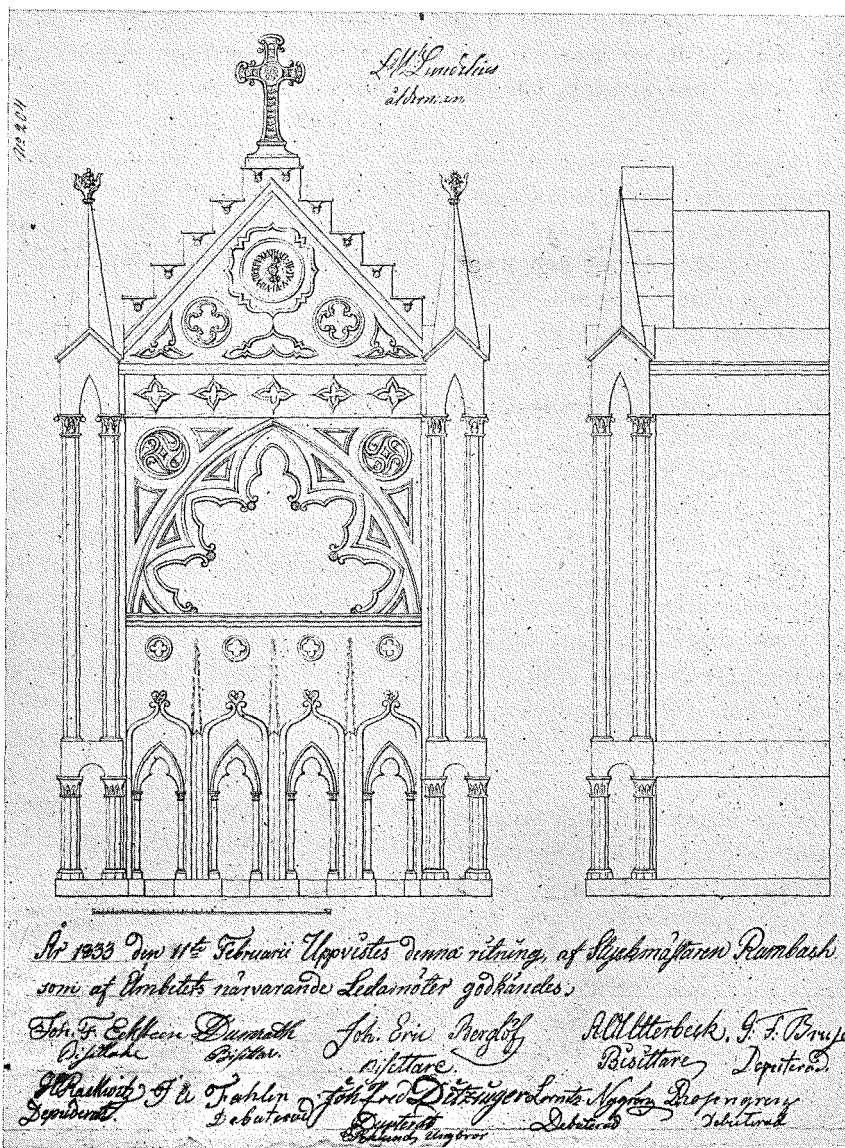

FIG. 5. RITNING TILL MÄSTERSTYCKE AV FREDRIK RAMBACH, UPPVISAD DEN 11 FEBR. 1833.

grad omformas efter det nya modet. Några möbler ha dock dessförinnan utförts i utpräglad gustaviansk stil, såsom Johan Christian Linnings — mästare

1779¹⁰ — och Gottlieb Iwerssons — mästare 1778¹¹ — mästerstycken, som

¹⁰ Böttiger, a. a., sid. 118.

¹¹ Böttiger, a. a., sid. 117.

antagligen gjorts på beställningar från hovet. Iwersson gjorde en sekretär och Linning ett skåp, vars ritning här avbildas, fig. 3.

I och med början av 1780-talet är rokokon försvunnen, och den gustavianska stilen är enväldshärskare. Från denna period är ett skrivskåp, fig. 1 och 2, av Nils Petter Stenström, mästare 1782.¹² Från och med denna tid utgöra ej längre skåpet och spelbordet det obligatoriska mästarprovet. I valet av mästarstycke råder betydligt större frihet, en viss individualism gör sig gällande, och ett flertal stilformer uppträda. Så småningom — redan 1785 visar sig det första exemplet — uppdyka de s. k. sengustavianska mahognymöblerna med sina mäsingslister, representerande en stilart, som blir den förhärskande vid 1790-talets början. Från denna tid är Anders Lundelius', som blev mästare 1791¹³, mästarstycke.

Snart är man emellertid åter inne i regelbundenhet och tradition, och det är nu främst chiffonieren, Karl Johans tidens mest omhuldade möbel, som blir föremål för de mästerskapsökande snickarnas skicklighet och uppfinningsförmåga. Från 1820 göras en myckenhet chiffonierer, och som exempel härpå kan nämnas Adolf Fredrik Ranfts i Nordiska Museet förvarade mästarstycke. Redan 1819 skymtar »1800-tals gotiken», som är fullt utbildad i början av 1830-talet. Ett prov på denna är ritningen till Fredrik Rambacks mästarstycke, fig. 5.

¹² Böttiger, a. a., sid. 119. Skåpet, som förut tillhört stadsmäklare Håkanssonssons samling, äges nu av Nordiska Museet.

¹³ Böttiger, a. a., sid. 120.

Under förra delen av 1840-talet börja efterbildningarna av det föregående århundradets stilar. Ett exempel på den s. k. 1800-tals-rokokon är ett skrivbord av Carl Knut Edberg, fadern till den Knut Edberg, vars sterbhus skänkt ritningssamlingen till Hantverksföreningen, och ett av de sista numren i denna serie av mästarstyckeritningar ger ett förvånande tidigt prov på 1800-talets upptagande och »bearbetning» av Louis XVI-stilen.

De musikaliska instrumentmakarna sökte under 1800-talet förening med snickareämbetet och fingo inom detta utföra sina mästarstycken. Ritningar till klavér, stående flyglar och tafflar bli därför vanliga mot slutet av ritningsserien.

Av den här lämnade redogörelsen torde ha framgått, vilket oerhört rikt och betydelsefullt material, som i och med upptäckandet av Stockholms snickareämbetes mästarstyckeritningar har kommit konsthantverksforskningen i handom. Men ej endast för forskningen har detta material stor betydelse, utan även för våra dagars konsthantverk och för konsthandeln. Det kan därför ej vara någon överdrift, om man påstår, att en publicering av det rika materialet motses med spänd förväntan. Men för att en dylik publicering skall bli verkligt värdefull, måste den omfatta hela samlingen av ritningar, och man får hoppas, att de ekonomiska svårigheter, som väl äro de enda hindren härför, snarast möjligt måtte bli undanröjda, så att en fullständig reproduktionsupplaga kan utges av Stockholms snickareämbetes mästarstyckeritningar 1751—1846.

JÄRNBESLAGNA DÖRRAR FRÅN ROMANSK TID I ÖSTERGÖTLAND.

AV

ERIK LUNDBERG.

Professor Axel Romdahl har i Fornvännen för år 1914 gjort en utredning om de ståtliga järnbeslagna kyrkdörrarna från romansk tid i Östergötland. Han betraktar där Rogslösadörren som det äldsta monumentet samt låter hela raden av övriga dörrar följa såsom mer eller mindre svaga efterbildningar. Rogslösadörren, fig. 11, anses av Romdahl vara inspirerad av bronsportar, alltså en översättning till inhemsk teknik av utländska förebilder.

I samband med undersökningar över landskapets romanska landskyrkoarkitektur har undertecknad kommit att göra en del iakttagelser som svårigen kunna förenas med Romdahls uppfattning av dessa smidens karaktär och inbördes utvecklingsförhållanden. Så t. ex. placeras Romdahl Högbydörren, fig. 1, som förvaras i Statens historiska museum i Stockholm, bland de degenererade efterföljarna till Rogslösadörren. Detta kan knappast vara riktigt. Å Högbydörren är tekniken en helt annan, om man så vill högre utvecklad. Å dess mellersta och nedersta partier förekommer nämligen en karaktäristisk växling mellan tunna, rund-

smidda partier samt breda plattjärnsband med punsad ornering. Denna växling är mycket känsligt genomförd på ett arkitektoniskt-dekorativt sätt, med en över- och underordning i motivens behandling som förutsätter en avsevärd arkitektonisk skolning, medan Rogslösadörren i jämförelse härmed har en mera allmänt dekorativ hållning. Rankorna å de båda dörrarna äga en omisskänlig likhet. Å Rogslösadörren äro de behandlade som platta bandornament, medan de i Högby äga en avgjort plastisk karaktär.

Dock synes Högbydörren knappast ha va erhållit den avsedda utformningen till fullo. I nedre delens rutade parti sitta de tunna grenarna i översta raden snett på ett sätt som knappast kan ha varit avsett. Lås- och portklapps-beslagen samt rankorna förefalla vara insatta tämligen på måfå, likaså nedre gångjärnet, vars rika, nu trasiga ändparti ej kan ha kommit till sin rätt. I dörrens övre delar är dessutom smidet avsevärt mycket grövre än i de nedre. Den plastiska effekten är här försvagad, den eleganta spänstigheten i teckningen saknas i hög grad. Av

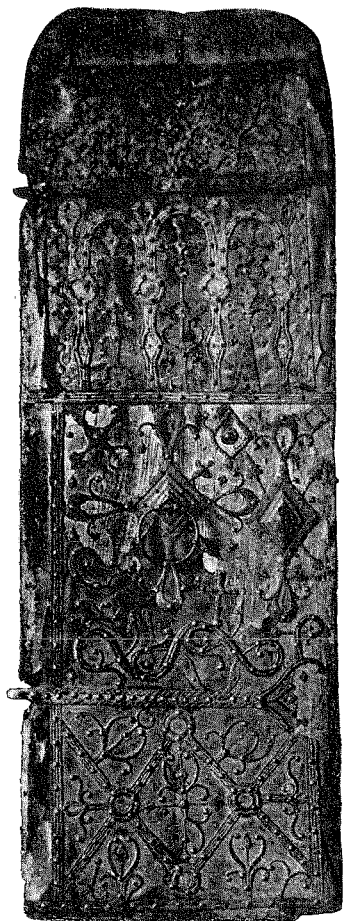

FIG. 1. BESLAGEN KYRKDÖRR. HÖGBY, ÖGLD, NU I STATENS HIST. MUSEUM.

allt att döma har en mindre skicklig hand fullbordat smidet och monterat det hela.

Motivet i övre partiet utgöres av en rundbågsarkad, som omsluter uppstående livsträdsliknande ornament, vilka sluta dels som kors, dels som heraldiska liljor.

Samma motiv återkommer på ett par andra dörrar, Svinstads och Skönbergas — den sistnämnda i Östergötlands muse-

um. — Svinstadsdörren fig. 2, är det bättre exemplaret, men smidet är överfört till en ny dörr och därvid något förvanskad i anordningen. Utom arkadmotivet förekommer här även rutmönstret från Högby, ehuru i något ändrad form samt med kors såsom rutfyllningar. Dessutom finnes en rad större kors med fyrsidiga plattor i mitten och i armarnas ändar.

Svinstads kyrka hör till den grupp av byggnader som mer eller mindre nära kunna sättas i förbindelse med den stenhuggeriarkitekt som av Roosval uppkallats med anonymnamnet *Bestiarius*.¹ Å hans funtar förekommer just arkadmotivet som det bärande dekorativa elementet i utsmyckningen. I en med hans arbeten besläktad funt, fig. 12, i Nässja kyrka, förekomma även livsträdartade ornament i arkaderna. Å en annan funt, möjligen härstammande från *Bestiarius* egen verkstad, i Vinnerstads kyrka, förekomma som huvudmotiv de med fyrsidiga plattor utstyrda korsen. Man torde därför lugnt kunna våga förutsätta ett visst samband mellan *Bestiarius* verk och de smidda dörrarna i Svinstad och Skönberga. Även stenhuggeriarbetena i Högby nu rivna kyrka visade direkt överensstämmelse med *Bestiarius*gruppen.

En annan grupp av smidesbeslagna dörrar finnes representerad i kyrkorna i Lönså, fig. 3, Bjälbo, fig. 4, Ekebyborna, fig. 5, och Fornåsa, fig. 6. Här saknas arkaderna och korsen. I stället har rutmönstren, »livsträden» samt framför allt rankorna upptagits på programmet. Dessutom förekommer ett motiv med i var-

¹ Rossvall, Die Steinmeister Gottlands.

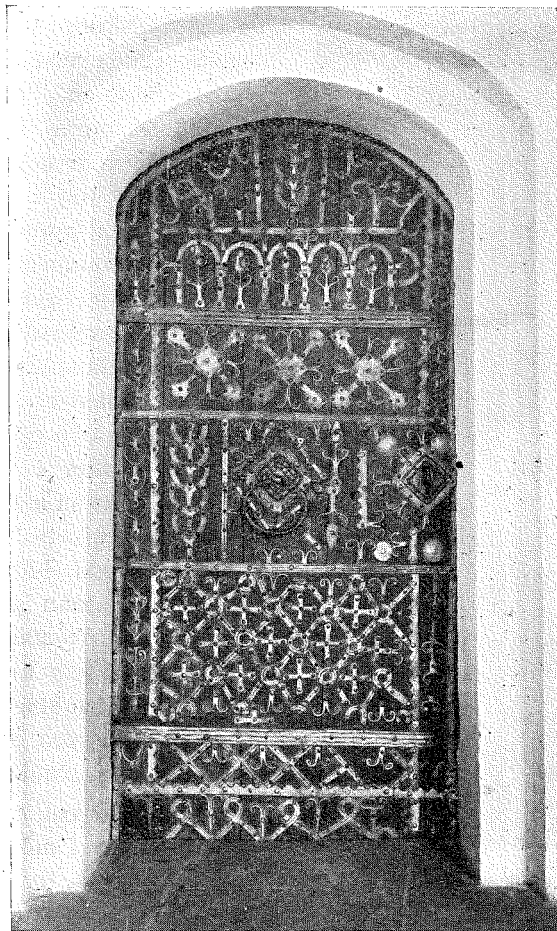

FIG. 2. BESLAGEN KYRKDÖRR. SVINSTAD, ÖGLD.

andra gripande rundlar som även uppträdde i Svinstad samt återfinnes å vissa av Bestiarius funtar.

Denna grupp har sin måhända äldsta representant i Lönsås kyrka, fig. 3. Man finner där en ranka med en viss elegant precision i formen och med någon nyantering mellan bredare och avsmalnande partier. Det hela är dock rent plattjärnsmede med punsade ränder å järnen. I Bjälbo och i Ekebyborna avlägsnar man

sig alltmera från de ursprungliga motiven's egentliga innebörd. I stället för de eleganta, i över- och underordning fältvis sammanställda ornamenten i Högby har man i Lönsås ett uppradande av motiven, som återgivas med en viss renhet, medan man i Bjälbo och Ekebyborna släppt motivets egentliga innebörd, men i stället har givit det en ny: ett tämligen likvärdigt fördelat, i mönstringen rikt varierat nätverk över hela ytan.

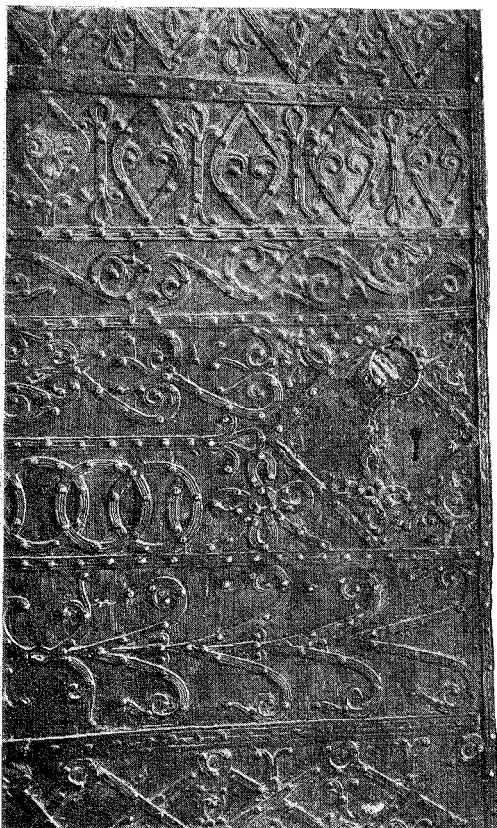

FIG. 3. BESLAGEN KYRKDÖRR. LÖNSÅS, ÖGLD.

I den ena av Fornåsadörrarna, fig. 6, når denna riktning sin höjdpunkt. Man jämföre nätverket nedtill med nätverket i Högby! Icke mycket återstår i Fornåsa av den senares klart genomförda nyanseering. Fornåsadörren är naturligtvis långt mera primitiv i sin gestaltning men den är dock även den ett utomordentligt konsthantverksalster.

Utvecklingen inom gruppen av varje enskilt motiv är tydlig nog. Om rutmönstret är redan talat. De trädartade fyllningspartierna i Högby förenklas gradvis, tills i Fornåsa endast spiralböj-

da rutrandsknoppar återstå. I de yngre, degenererade exemplaren begagnas sådana »hakar» med en eller flera flikar mycket ofta. I Skeppsås, fig. 7, äro de rent av det dominerande dekorationselementet. — Rankmotivet har i Lönsås flera former: dels en normal rytmisk ranka, dels stänglar med halvpalmettärtat avslutade grenar samt slutligen en stängelvariant, som synes sammansatt av hjärtformiga bildningar, liknande de västgötska liljestenarnas mönster. Den enklare stängeln fortlever i Bjälbo och i Ekebyborna. Rankan förekommer i Ekebyborna i förvildad form, som en slags ringlande stängel. »Liljestensmotivet» har i Bjälbo upplösts i en dubbel rad S-formiga bildningar. I Fornåsa har man genom att vända på dessa S åstadkommit ett alldeles nytt ornament. Detta är ganska karaktäristiskt. Man kombinerar friskt fram nytt utan att bekymra sig om motivets ursprungliga ändamål!

Man kan också spåra en ganska bestämd tendens i mönstrens sammanställning. I Lönsås, fig. 3, har man ett rent uppradande av de olika motiven, i Bjälbo, fig. 4, en tämligen jämn nätartad fördelning, i Ekebyborna däremot ganska tydlig rytmisk fördelning av tätare och glesare bårder, av smalare och bredare, av långsgående och tvärställd ornering. I Fornåsa har man förenklat och koncentrerat denna effekt till ståtlig rytmisk enhet.

Samtidigt med denna utveckling genomgår också behandlingen av nitarna en förändring. Från att ha varit ett moment i bandjärnens ornering få de en allt större självständig betydelse, bilda ett andra nät av skuggfångande delar.

Även i detta avseende är Fornåsadörren den mest utvecklade².

I de äldre dörrarna äro vissa av de tvärgående, grova järnbänden gångjärn. I Fornåsa ligga gångjärnen på dörrrens baksida. Hela framsidan är ren dekoration.

Jag har på annat ställe sökt visa, att Bestiarius måste ha varit *konungens* arkitekt, som över hela Linköpings stift byggde kungsgårdskyrkor. I motsats till dessa från Lundadomen inspirerade kyrkor står en grupp östgötakyrkor, som med skäl kan kallas Folkungaättens och vars kyrkor utmärka sig för sin robusta, nyktra hållning i jämförelse med de elegantare kungskyrkorna. Av den nyss ifrågavarande gruppen av smidda dörrar äro icke mindre än tre placerade i »folkungakyrkor», nämligen en i Bjälbo och två i Ekebyborna. Det ligger nära till hands att jämföra karaktären hos dessa byggnader med kynnet hos de smidda dörrarna. Överensstämmelsen är påtaglig. I båda fallen en primitivitet som är slående, men en gestaltningskraftig primitivitet, att döma av dess alster: Bjälbotornet och Fornåsadörren.

Av kungskyrkornas smiden ha vi sannolikt endast Högydörren i behåll. Svinstad och Skönberga äro väl endast att betrakta som efterbildningar, vilka för övrigt uppvisa alldeles samma utveckling som de i större antal bevarade »folkungadörrarna».

Det kanske märkligaste i Högydörren är den spänstiga elegansen i linjer-

² Östergötlands romanska landskyrkor. I Meddelanden från Östergötlands Fornminnes- och Museiförening 1927.

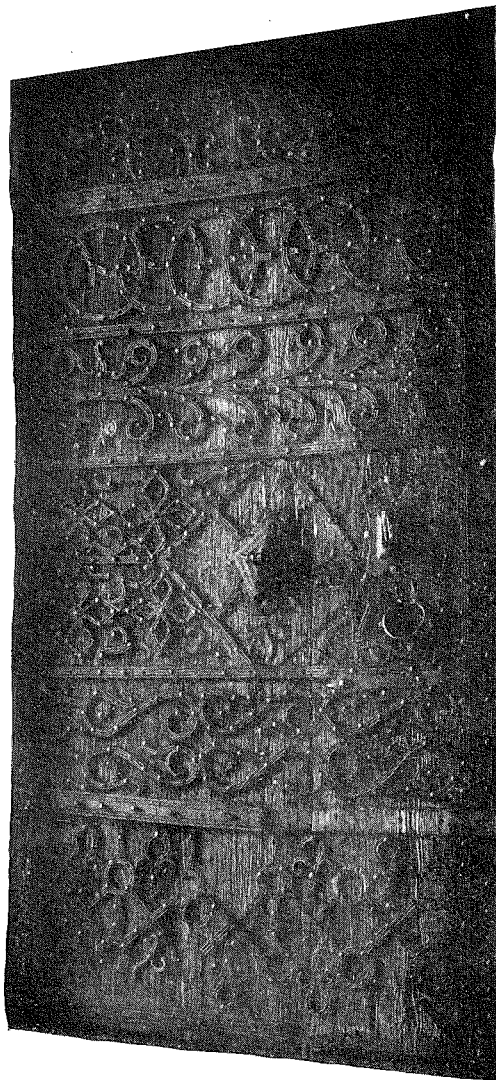

FIG. 4. BESLAGEN KYRKDÖRR, BJÄLBO, ÖGLD.

na. Den svarar knappast mot 1100-talsstilen i allmänhet. Man tycker sig här spåra ett visst samband med 1100-talsstilen, med den fornnordiska ornamentiken. En jämförelse med Kungsårabänkens sniderier synes bestyrka detta. Man skulle

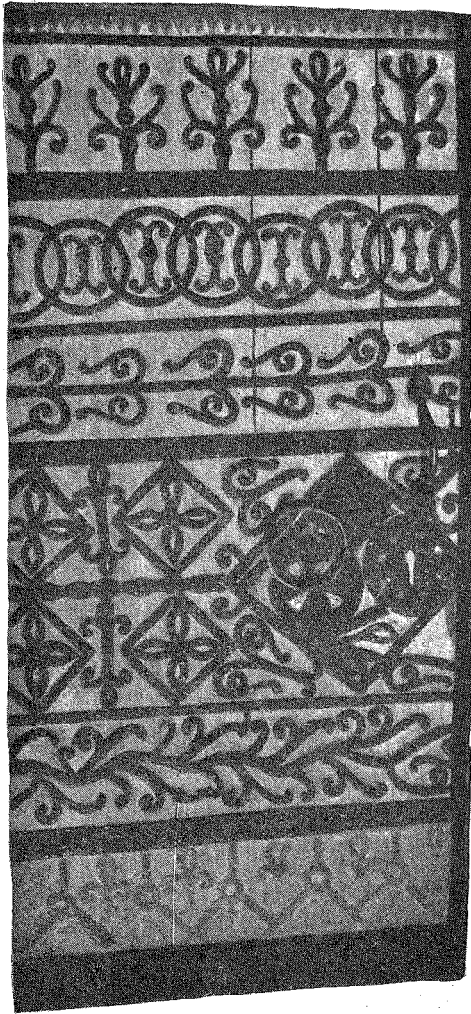

FIG. 5. BESLAGEN KYRKDÖRR, EKEBYBORNA, ÖGLD.

FIG. 6. BESLAGEN KYRKDÖRR, FORNÅSA, ÖGLD.

måhända kunna tala om en av fornnordisk stilkänsla influerad romansk hållning³.

Någonting i samma väg skulle man också kunna säga om en annan grupp av romanska smiden, om Asmunds dörrar. I Asmunds flätverk och i hans flätade

vegetativa ornament förräder sig tydligt nog det fornnordiska grunddraget. Det vore dock här kanske riktigare att tala om en av romansk stilkänsla influerad, kvarlevande fornnordisk konststart.

Det är i västra Östergötland, i Väversunda, man finner Asmunds enda östgötaarbete, fig. 8 — de övriga finnas på

³ Jfr Lindblom, Vägledning i Statens Hist. Museum, Sthlm 1922, sid. 35—37.

FIG. 7. BESLAGEN KYRKDÖRR, SKEPPSÅS, ÖGLD.

Visingsö och i Västergötland. — I Väversunda finns även ornerade takfotsbräder och vindskidor med tydligt fornnordisk-romansk stilkarakter. Sannolikt är

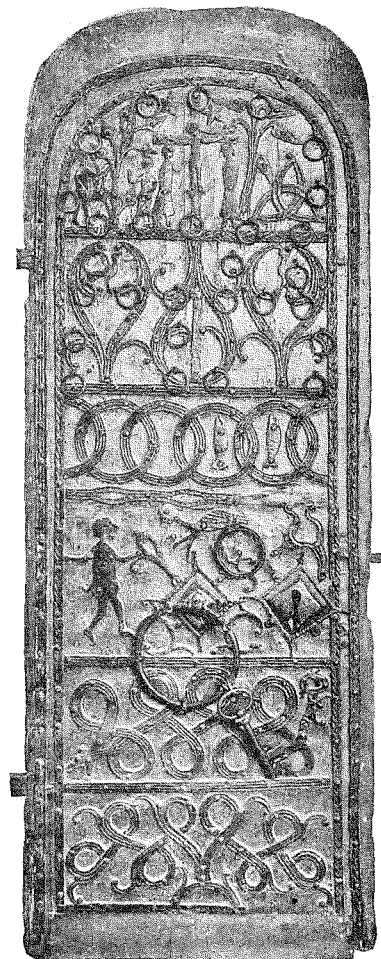

FIG. 8. BESLAGEN KYRKDÖRR, VÄVERSUNDA, ÖGLD.

dock kyrkan byggd ett gott stycke in på 1100-talet, möjligen efter dess mitt. — I Hagebyhöga ovanligt stora absidkyrka, finnas takfotsplankor med ornering av kanske ändå klarare fornnordisk karakter än i Väversunda. Men Hagebyhöga kyrka visar drag såväl från folkungakyrkornas typ som från kungskyrkorna och kan knappast vara byggd förr än långt in på andra hälften av 1100-talet, sannolikt mot detta århundrades slut.

FIG. 9. BESLAGEN KYRKDÖRR, APPUNA, ÖGLD.

Detta stämmer ganska väl överens därmed att Asmunds dörrar visa påtagligt inflytande från Bestiarius-gruppens orneringsmotiv, så t. ex. arkader med ringformiga kapital liksom å exempelvis

Svanshalsfunten. Högbydörrens eleganta liljeartade flikar kring portklappen återfinnas även på Asmunds dörrar. Den fornnordiska stiltraditionen har sålunda åtminstone i västra Östergötland levt kvar mycket länge.

I Asmunds dörrar uppträder ett nytt moment: figurerna. Detta är ju också i och för sig ganska naturligt. Bestiarius-gruppens stora insats var bildrikedomen. Det är Lundadomens rika skulpturala utsmyckning, som nu är impulsgivare — med många mellanhänder visserligen.

Väversundadörren, fig. 8, står ungefär på samma konstnärliga utvecklingsstadiumpunkt som dörren i Lönsås. Det är samma plattjärnsteknik och samma klara avskiljande av varje ornament som sådant. Kungsårabänken visar alldeles samma karaktär. I stället för att näaktigt överspinna det hela har man i denna en klar fältindelning.⁴ Kanske ha här framför allt de romanska kyrkomålningarna spelat en avgörande roll. Den enkla klarheten, den radvisa fältindelningen, tydligheten och åskådligheten måste ha verkat mycket starkt på nordbon, vars konst gick ut på de subtilaste finesser i bandflätning, där det hela ofta förlorade sig i ett svårdefinierbart virrvarr.

I Bjälbo-Fornåsagruppens dörrar försvinner åter den klara uppdelningen för den traditionella dekorativa nätmönstringen men blott för att återuppstå i ny gestalt.

Fornåsadörren måste betraktas som höjdpunkten av sin typs utveckling. I fortsättningen visar sig svagheten. Då ornamentet som sådant miste sin betydelse

⁴ Jfr Lindblom: a. a. Kungsåra bänken avbildad i Rtg 1921 s. 113.

delse och den dekorativa effekten blev det rena nätverkets kom ornamentikens fasta stomme att så småningom helt upplösas. Det finnes sålunda en hel rad smidda dörrar med så gott som fullständigt godtycklig ornering. Ofta äro dessa dörrar synnerligen praktfulla som t. ex. Appundörren, fig. 9, eller Vetadörren, ibland högst egenartade som Skeppsåsdörren, men det är dock tydligen vägen utför som här manifesteras. Utan en fast stomme med ornamental mening fans nog i längden ingen möjlighet till utveckling.

Dock finnes ett glänsande undantag: Rogslösadörren.

Det synes nämligen vara så att i stället för att vara den äldsta av dessa smidda dörrar, är Rogslösadörren den yngsta — och dock den förnämsta av alla.

Är ovanstående försök till klarläggande av utvecklingsgången inom Bjälbo-Fornåsa-gruppen riktig kan knappast något tvivel råda om var Rogslösadörrens plats är i raden av östgötska dörrar. Den visar alla de kännetecken som utmärkte det yngsta stadiet bland de enklare dörrarna. Gemensamt för dem alla är plattjärnstekniken med punsad ornering. Den dekorativa karaktären i Rogslösa står Fornåsadörrens nära. Stora glesare fält, tätare bårder. Man har endast kommit ännu ett steg längre i koncentration och klarhet. Nitbehandlingen är densamma, ehuru ännu kraftfullare. Detaljerna visa även på det nära sambandet. Mittfältens figurkompositioner utfyllas på vanligt primitivt sätt så att bildytan blir likformigt fördelad. Bland de utfyllande ornamenten märkas Fornåsa- och Skeppsåsdörrarnas spiralhakar i

FIG. 10. BESLAGEN KYRKDÖRR, RISINGE, ÖGLD. ORNERING ÖVERFÖRD FRÅN ÄLDRE DÖRR.

åtskilliga exemplar. Och deras uppkomst ligger, synes det mig, ganska klar. De kunna knappast härstamma från Rogslösa, där deras tillvaro snarast verkar en smula underlig.

De vertikala bårdstyckena äro sammansatta av vardera tre, var för sig sammanhängande järn, flätade i varandra. Ett

FIG. 11. BESLAGEN KYEKDÖRR, ROGSLÖSA KYRKA, ÖGLD.

sådant järn, utskiljt från de andra, är sammansatt av på varandra följande *S-formade stycken*. Ornamentet i fråga är bildat genom sammanflätning av det ur

romanskt rankverk uppkomna *S*-ornamentet å Bjälbo-Fornåsadörrarna. Sälunda ännu ett exempel på kombinerande av element till nya motiv. Motsatt utveck-

lingsgång är i ett sådant fall knappast tänkbart.

Av övriga ornamentala partier återfinnes rankslingan längst upp i bågfältet i Högby, »livsträdmotivet» på flera håll, den heraldiska liljan desslikes. Tenarna med löst hängande ringar finnes i Svinstad, där de även äro kombinerade med portklappen. I Svinstad ser man också ringflättningsmotivet i om Rogslösa påminnande former.

Dock måste man överallt tillägga: ehuru mycket överlägset utfört i Rogslösa — med ovan gjord reservation för Högby. Det är tydligt att en överlägsen konstnärsbegåvning här samlat hela den föregående utvecklingens resultat i en ny skapelse.

Här som i Asmunds dörrar måste man, såsom Romdahl påpekar, sätta det figurala momentet i samband med tidens allmänna tendens, med Lundadomens tidsålder. Det förefaller också som om det vore möjligt, att Rogslösamästaren hämtat direkt inspiration ur bronsförebilder t. ex. från bronsdörrar i Linköpings domkyrka såsom Romdahl föreslår. Men i varje fall har han då haft en färdigbildad teknik och smidesstil att utgå ifrån.

Rogslösa kyrka var vid sidan om de ursprungliga kyrkobyggnaderna i Vreta och Askeby den förnämsta i hela Östergötlands landsbygd. Till ett äldre, mycket litet torn sluter sig en kyrka av ganska stora mått, med tvärhus och kor. De senare delarna äro välvda med tunnvalv, i övrigt täckes kyrkan av kryssvalv. Alla valv äro ursprungliga, byggda av kalkstensflis. Kyrkan visar sig i allo stå i starkt beroende av den närbelägna Alvastara klosterkyrka. Den utgör dock så till

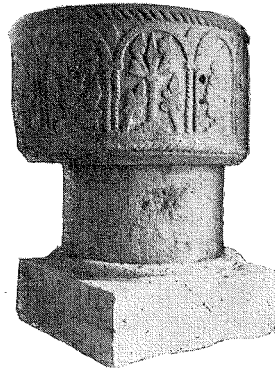

FIG. 12. DOPPFUNT, SANDSTEN OCH KALKSTEN, NÄSSJA KYRKA, ÖGLD.

vida en utbildning av denna kyrkas system, som kryssvalv ha kommit till användning, i stället för tunnvalv, i större delen av kyrkan. Dessutom förekomma enkla skulpturala partier som visa mot Bestiariusgruppens dekoration. Liksom den smidda dörren synes kyrkan utgöra en storslagen fortsättning, med nya inslag, av en äldre konstruktning. I många avseenden bildar Rogslösa kyrka en mellanlänk mellan Alvastra och Vreta Klosters kyrkas västra hälft med dess ståtliga valv i cisterciensisk stil. Man synes i denna del av Vretakyrkan likaväl som i Varnhem vara berättigad att tala om en nationell lokalskola inom cistercienserarkitekturen, vilken jämsides med högmoderna arkitekturformer infogar mycket ålderdomliga sådana.

Dessa förhållanden kunna måhända kasta ett visst ljus över Rogslösadörrens egendomliga plats såsom sista och dock högsta utvecklingsstadium i en inhemsk, långvarig konstproduktion. Vi äro ju vanda att alltid sätta det bästa exemplet först, att däri se en främmande impuls och att sedan kunna följa den fort-

skridande förvanskningen. Men det förefaller, som om detta betraktelsesätt icke skulle äga full giltighet för vår äldre medeltid — såsom ju i fråga om Gotland är till fullo ådagalagt.

Detta vore också synnerligen rimligt. Under vikingatiden existerade en synnerligen högtstående konstutövning i Norden om också av barbariskt slag. Naturligtvis måste den rena konstskickligheten ha fortlevt ännu under den äldsta medeltiden. Det är icke förr än den forna kärnan i befolkningsstammen, odalbonden och med honom landsbygden, degraderades genom stadsväsendets uppblomstring, som grundvalen för en nationell konstblomstring förstöres. Det nya stadsväsendets starkt tyska karaktär hindrade sedan ända till 1700-talet uppkomsten av en nationell präglad högre borgerlig kultur. Vår äldre medeltids kultur och dess konst var naturligtvis i jämförelse med kontinentens barbarisk — Rogslösadörren t. ex. utan tvekan — och just därför bröts dess utveckling av den överlägsna utländska, när landet på allvar införlivades i den västeuropeiska kulturen.

1100-talets kyrkobyggande är ju till stor del lokaliserat till landsbygden, 1200-talets till städerna och klostren. Det senare århundradets byggnadsverksamhet blev därför mera sporadisk.

Det förefaller emellertid som om, just under brytningstiden, innan den tyska kulturen ännu fått övertaget och innan landsbygden ännu helt sjunkit tillbaka som kulturbärare, cistercienserklostren ha utgjort härdar för den nationella kulturen.

Här är icke platsen att ingå närmare

på dessa spørsmål. Men av allt att döma är Rogslösadörren⁵ ett alster av denna lovande, uppåtgående nationella konstalstring, som tyvärr genom landsbygdens degradering i hög grad måste sin rätta jordmän. Utvecklingen på Gotland visar vad som kunde ha åstadkommit med en bärkraftig, högtstående landsbefolkning som grundval.

*

Dateringen av de smidda dörrarna följer tämligen självklart.⁶ Bestiarius-gruppens kyrkor synas på det hela taget tillhöra 1100-talets senare hälft och folkungakyrkorna av allt att döma 1170- och 80-talen. Rogslösadörren bör måhända dateras till tiden inemot år 1200.

Det förefaller alltså som om man skulle kunna urskilja, åtminstone i Östergötland, några ganska bestämt karaktärriserbara tidsepoker inom 1100-talets arkitektur och dekoration.

Den äldre gruppen utgöres av de från Lund stammande kungsgårdskyrkorna, vilka införa ett helt nytt, rikt fornförråd i landskapet.

Den andra gruppen uppvisar mera nationellt färgade drag. De importerade motiven sammansmältas med den från vikingatiden kvarlevande dekorationsstilen. Den rika och invecklade bandflätningen kommer än en gång till heders. — Rogslösadörren är här ett praktexempel.

⁵ Andreas Lindblom har också i Vägledningen till Medeltidsavdelningen i Statens Historiska Museum antagit att Växtorps- och Rydaholmskistorna — arbeten av Rogslösadörrens mästare — utförts av en lekbroder i något cistercienserkloster. Sid. 36—37.

⁶ Jfr ovan anf. uppsats i Meddelanden fr. Ög. Fornminnesförening 1927.

KOLEBÄCKS-UGNEN.

EN GAMMAL UGN FÖR JÄRNFRÄMSTÄLLNING, FRITSLA SOCKEN, VÄSTERGÖTLAND.

AV

GÖSTA AHLSTRÖM.

Under pågående insamling av material för mitt arbete: »Studier om järnutvinning och allmogesmide i Sjuhäradsbygden» insändes under år 1926 av chefen för firma L. J. Wingquist i Fritsla, dr L. Andén en del slagg med angiven fyndort Fritsla i Marks härad. Redan dessförinnan hade tvenne för mitt arbete intresserade, kamrer A. Andersson i Salgutsered och ingenjör M. Jönsson i Borås, meddelat, att slagg skulle hava påträffats inom Fritsla socken. Dessa meddelanden visade sig avse en och samma fyndort. Då den inlämnade slaggen i flera hänseenden syntes skilja sig från den, som hittills insamlats från bygdens blästror, anhöll jag, att dr Andén godhetsfullt ville inlämna en rapport om fyndet. Han hade då vänligheten tillstålla mig följande uppgifter:

»Anmärkningsvärda fynd från förgångnen tid, om vilka icke ens traditionen lämnar annan upplysning än namnet »Bruket» på fyndorten, utgöra de grönglaserade slaggstycken, som anträffats på hemmanet Foglaslätt i Fritsla i *Kolebäck* och därbredvid nedanför det fall, som

denna bäck bildar på det ställe, där den passeras av »Danska vägen» mellan Fritsla och Skephults kyrka. Kolebäck kommer från mossar med ännu kvarvarande små dysjöar och utmynnar i Häggån norr om Stänge. Vid fyndorten observeras en pyramidformad kulle, som tydligen bildats av människohand, men ej varit föremål för undersökning.»

Med dr Andén som ciceron kunde jag sent på hösten göra ett första besök vid ugnen. Den är belägen drygt 2 km. från Fritsla station, Varberg—Borås järnväg, utmed den numera icke underhållna »Danska vägen», som byggdes strax efter ovan nämnda järnvägs öppnande för trafik år 1880, fig. 1. Under närmaste decennier utforslades på denna väg varje år tusentals timmer ur de vidsträckta skogarna i Skephult och angränsande socknar. Trakten kring ugnen är också rikligt översållad med ännu rotfasta mer eller mindre murkna stubbar efter storskog. Denna tillhör dock en äldre generation, enligt uppgift fälld redan på 1850-talet. Dylika stubbar påträffas i ugnens omedelbara närhet, t. o. m. på själva ugn-

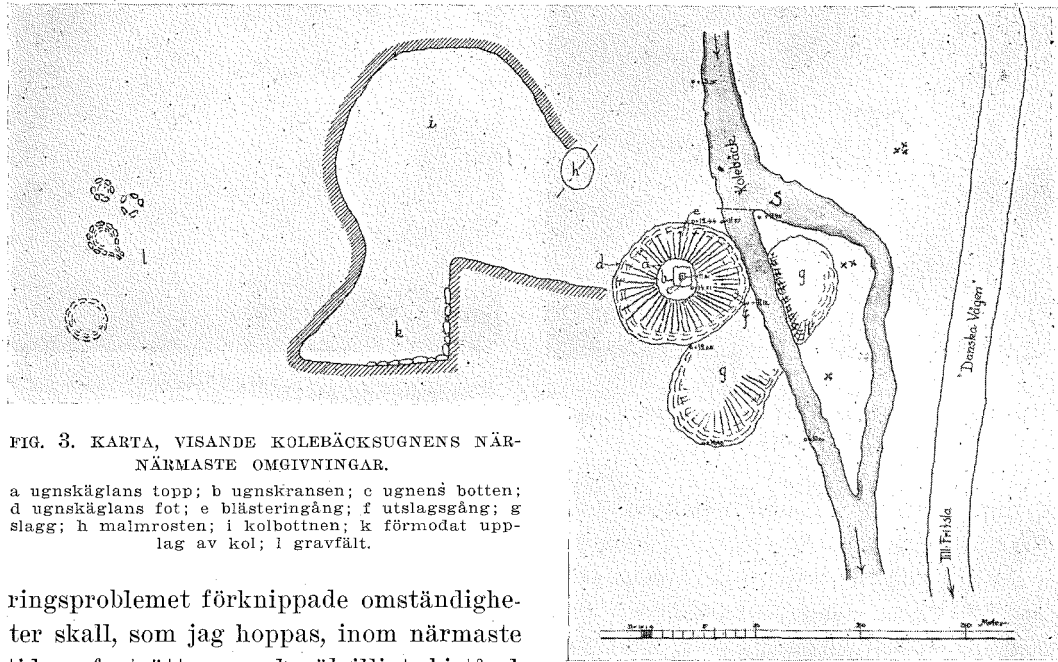

FIG. 3. KARTA, VISANDE KOLEBÄCKSUGNENS NÄR-
NÄRMASTE OMGIVNINGAR.

a ugnskäglans topp; b ugnskransen; c ugnens botten;
d ugnskäglans fot; e blästeringång; f utslagsgång; g
slagg; h malmrosten; i kolbotten; k förmodat upp-
lag av kol; i gravfält.

ringsproblemet förknippade omständigheter skall, som jag hoppas, inom närmaste tiden fortsättas med välvilligt bistånd från riksantikvarien och Jernkontoret.

UGNEN. Det var till en början icke svårt att finna platsen för blästeringången. Den är, som kartan visar, belägen åt norr — vid e — och låg så gott som frilagd i det skick, fig. 4 isar. Av en del framför ingången belägna stenar, en del tydligt kantslagna, kan man sluta till, att här varit en sockel, varpå bälgen eller bälgarna vilat. En del av dessa stenar, liksom ock de på käglaans åt bäcken vända slänt liggande, hava måhända tillhört den en gång på krönet befintliga stenskransen eller pipmynningen, som helt rasat ned i ugnen eller utåt sidorna³. Någon öppning för järn eller slaggavtapping kunde till en början icke spåras.

³ »Danska vägen» är mitt för ugnsområdet uppförd på kaj. Måhända har ugnskransen och den längre fram omnämnda smedjan fått släppa till en del material vid detta bygge.

Själva ugnen, som efter avskalning av en del smärre granar och furor bättre framträder, fig. 5, företer formen av en kägla, vars dimensioner lättats kunna avläsas på kartskissen och sektionerna här nedan, fig. 6. Ugnen är byggd i en utmed bäckfåran liggande moränkulle. Såväl norr om kägla som inåt, nedanför kolgården, har material hämtats för dess uppbyggande. Den är uppförd av små och stora stenar, mestadels slagna. Ugnspipan företer formen av en upp och nedvänd kvadratisk pyramid. Den är uppmurad av en kvartsrik gneis. Som bindemedel i detta murverk har, efter vad det vill synas, endast den naturliga fuktade mjålen fått tjänstgöra. Något infoder av lera eller dylikt har icke kunnat påträffas, men väl i kontakt och sammanbränd med denna gneis, mjåle och sand.

FIG. 4. KOLEBÄCK. BLÄSTERINGÅNGEN (E), FRILAGD FRÅN NEDRASADE STENAR OCH ANNAT UGNS-MATERIAL.

Denna sintrade massas utseende är ej olik ett något poröst tegel. Pipan har sedan från alla håll för isoleringens skull omgivits med stenar och morän. Särskilt på södra sidan, d. v. s. utåt bäcken, där väl kylan från vattendragen varit mest kännbar, är isoleringen mycket kraftig. Från söder har därför ugnspipan under tidernas lopp haft att utstå ett betydligt tryck, vilket inverkat så, att i stort sett pipans södra vägg blivit intryckt. Detta har i sin tur medfört, att nedrasade stenar från omnämnda krans och slaggen i sin tur delvis intryckt norra väggen. Här var nämligen motståndet inåt kullen ej tillräckligt stort. Norra väggen till bortåt 2 meters djup från nuvarande krönet är därför raserad. Mot öster och väster har trycket ej varit så stort. Där äro ock slaggsidorna bäst bibehållna, särskilt i väster, där en mycket vacker cirka 3 meter hög slagggaka från botten till krön är helt bevarad in situ, fig. 7—10.

För ett femtiotal år sedan skall en utgrävning hava påbörjats. Uppgiften har

FIG. 5. KOLEBÄCK, KÄGLAN, FOTOGR. FRÅN EN MED XXX BETECKNAD PUNKT.

Med s å kartan är betecknat det förmodade läget av smedjan. Till vänster i förgrunden »ön» med av tjocka slagglager dolda, ännu icke utgrävda mindre ugnar eller härdar.

dock ej kunnat kontrollerats. I alla handlingar kunde spår av en utgrävning skönjas. Den har dock med säkerhet aldrig gått djupare än till cirka 60 cm., men törhända raserades vid detta tillfälle en del av det övre fodret särskilt i norra väggen. Det var nämligen tydligt, att det eller de ingrepp, som förut gjorts, ej vore rätt centrerade utan torde hava skett cirka 1 meter för långt norr ut på krönet.

Ugnen var nedanför nyssnämnda 60 cm. nivå fylld med en kompakt kaotisk massa av större eller mindre stenar, söndersmulat foder och ren slagg, ofta med kvarsittande träkol, fig 2. Det sistnämnda förekommer eljest sparsamt i övre delen. På östra väggens mitt hittades redan på ett djup av 95 cm. en mynning till en igenrasad gång, vilken kunde följas 1 meter i sned lutning rätt mot blästerhålet. Denna »gång» föreföll till en början mycket problematisk. Allt efter grävningens fortgång blev det emellertid tydligt, att

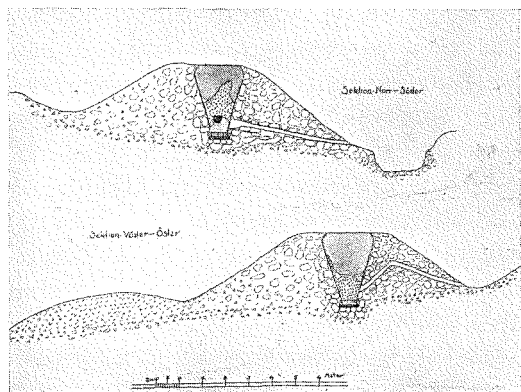

FIG. 6. KOLEBÄCK. SEKTIONER GENOM UGNEN.

gången ej kunde hava med blästern att göra. Den verkliga blästermynningen påträffades, som av fig. 6 — sektionen V-Ö — framgår, på en höjd av 90 cm. över den slutgiltiga ugnsbotten mitt i den östra väggen. Blästergången, som är byggd av smärre kilade stenar, har en riktning 45° snett uppåt. Den först påträffade »gången» torde hava uppkommit så, att det fina ugns materialet ovanför blästergången sintrat och ramlat ned i denna. Därvid hava endast större stenar och hopbränt grövre material blivit kvar i ursprungligt läge. Blästergången, som delvis eller till hela sin längd torde vara igenrasad, var vid mynningen i pipan starkt förbränd till ett djup av cirka 50 cm. Pipans väggar, som på grund av en myckenhet kvarsittande, 2—3 cm. tjockt slagg, först närmast pekade hän mot en cirkelrund ugn, började vid 1 meters nivå, nedifrån räknat, att framstå som mot varandra vinkelräta. Än tydligare framträdde detta, då botten i ugnen hade frilagts från ett minst 20 cm. tjockt, storpipigt slagglager, som bildade en skål. Botten visar en i det närmaste kvadra-

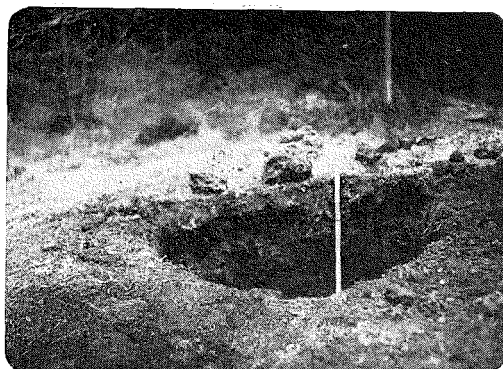

FIG. 7. PROFILEN I BRANDGROPEN, STRECKET PÅ KARTAN VISAR PROFILENS RIKTNING.

tisk form om 60×60 cm. Ugnshällen utgöres av en fullständigt hel glimmerskifferplatta av okänd tjocklek. Det vill synas, som om hällen vilar på större stenar, enär ett dovt ljud höres vid slag mot den. I kant mot hällen befinna sig 20 cm. höga plana stenar, av vilka de i västra och norra väggen äro alldeles oskadade, de två övriga däremot söndriga. I vinkeln mellan södra och västra väggen på alldeles samma höjd som blästergångens mynning är en öppning. Närmast ugnen är den mycket oregelbunden och inrasad men längre från pipan vackert cirkulär med cirka 20 cm. diameter. Denna gång är byggd av kilformigt ställda, nu delvis hoptryckta sotade stenar. Öppningen var helt fylld med slagg och kol. Här har, efter vad det nu vill synas, varit det *gemensamma utloppet* för slagg och järn. Något annat hål längre ned än detta har icke kunnat upptäckas. Gångens mynning, som utåt bäcken icke var svår att finna, se kartskissen, utgöres av ett i underlaget — moränen — nu starkt nedtryckt valv, byggt av mycket vackert slagna plana och kilformiga ste-

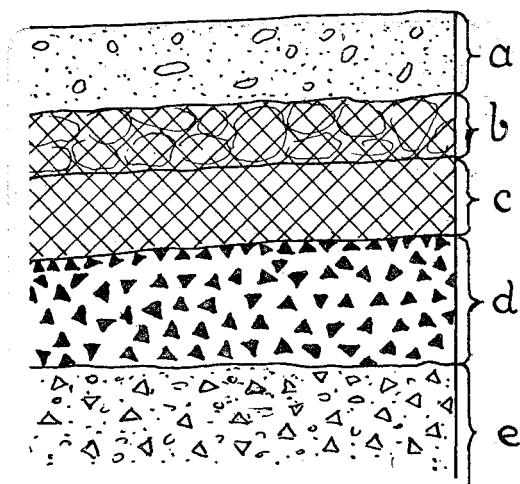

FIG. 8. KOLEBÄCK. PROFIL AV BRANDGROPEN. a = YTLAGRET AV SAND OCH MYLLA, b = STÖRRE »MALMKLUMPAR», c = BRUNROSTAD »MALM», d = KOLLAGER, e = GROPENS BOTTEN AV MJÅLE.

nar. De äro starkt sotiga eller nedsvärdade liksom det övriga finare byggnadsmaterialet vid denna mynning.

ROSTGROPEN. På cirka 15 meters avstånd från ugnen åt nordost ligger den plats, fig. 3, h, där malmen, som använts för järnutvinningen, rostats. Det är en så gott som cirkelrund över terrängen svagt uppåtvälvd kulle med någon lutning åt väster. Här upptogs ungefär i mitten — se strecket på kartan — en profil, fig. 11 och 12. På 50 cm. djup nåddes den rödgula botten, bestående av orubbad mjåle. Öven denna kunde man uppifrån räknat urskilja 1) ett 10 à 15 cm. tjockt lager av sand och mylla, 2) söndersmulad i brunt skiftande »malm», 3) större stycken av malmen i okrossat tillstånd, och 4) ett kompakt lager av ända till decimeterlånga kolstycken med upp till 20 cm² tvärsnitt. Strax nedanför denna kulle ligga flera mindre block av samma »malm». En mindre

klump av denna (ung. 12 cm. i tvärsnitt) har även påträffats *inuti* ugnen i närheten av botten. Prof. P. J. Holmqvist har haft vänligheten undersöka denna, som tills vidare kallats malm. Han yttrar: »att den utgöres av en hornblendrik, olivin- och magnetitförande bergart, sannolikt närstående de s. k. 'skillerstena' (= omvandlade pyroxenolivinitter), som förekomma flerstädes i vårt land och ej sällan bliva förväxlade med järnmalm. Bergarten liknar ej Tabergsmalmen men är ändock till sin natur så pass närstående denna, att en geologisk förbindelse skulle kunna tänkas. Sannolikare synes mig dock vara, att provet härstammar från någon annan grönstensförekomst inom urberget i Västergötland. Sådana äro kända, som förut givit anledning till gruvförsök på järnmalm. Det är också möjligt, att det nu undersökta provet utgör en mera malmfattig varietet — —».

Företagna analyser, utförda på Kemiska kontrollanstalten i Borås, på ett par stuffer hava givit:

	Fe	Mn	P
1. ur rostgropen	11,3 %		
2. » ugnen	10,9 %	0,45	0,045
3. » »Blixtaberg» ...	10,8 %		

Av allra största intresse är att genom undersökning av kringliggande terräng finna rester av den malm, som verkligen använts. Under instundande sommar skall i samband med detta och annat inventeringsarbete i Sjubäradbygden uppmärksamheten riktas åt i hembygdsliteraturen nämnda och av bygdens befolkning kända »gruvöppningar» och »hålör i bergen».

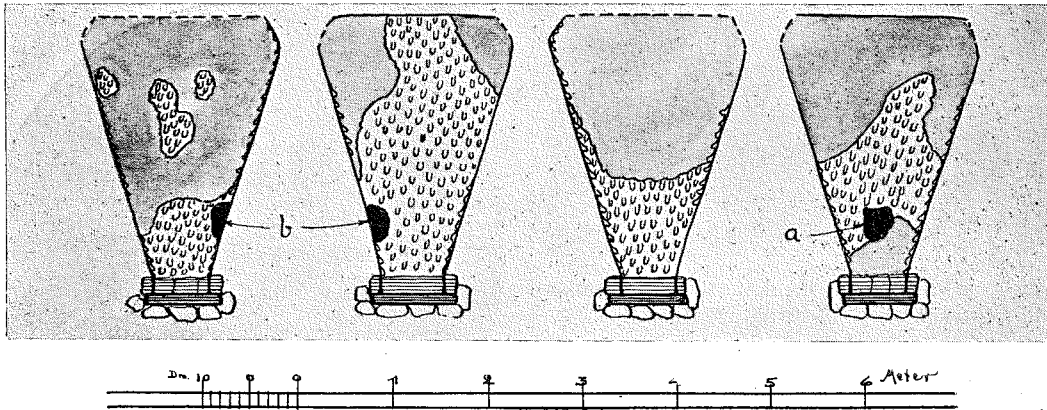

FIG. 9—12. KOLEBÄCK, UGNENS FYRA SIDOR, UPPMÄTTA EFTER UTGRÄVNINGEN.

Det troliga är, att det varit någon *malmådra*, som här bearbetats⁴. En noggrannare undersökning av urberget skall säkerligen giva svar på de sammanhängande frågorna: varifrån är malmen hämtad och av vad slag är den? Det kan anses uteslutet, att man med den hittills funna drivit ugnen. Fastmer har sannolikt med denna gjorts »ett sista försök». Detta har emellertid avbrutits av omständigheter, som ännu äro okända, om vilka helt naturligt flera teorier kunde uppställas. Först senare skola de emellertid upptagas till diskussion.

KOLBOTTNARNA. Som av kartskissen, fig. 3, framgår, ligger norr om ugnen ett större område, där vid schaktning kol överallt ymnigt anträffats under ett några centimeter tjockt lager av mylla. Inom vissa lokaler har kolet därstädes en mäktighet av 3 dm. Detta är resterna efter liggmilor. Inom andra delar åter

är kolbädden avsevärt tunnare, sannolikt endast spillkol. De mot varandra löpan- de stensträngarna, av vilka den västra är väl bevarad, hava förmodligen utgjort sockeln för ett möjligen av timmer uppfört kolhus.

»ÖN». På ett bredvid ugnsplatsen av Kalebäckens båda armar kringflutet område, »ön», ligger ett tjockt lager slagg av samma utseende och variationer som väster om ugnen på »fastlandet». Mitt över bäcken från f betraktad är öns kupolform särskilt i ögonen fallande, lika så från öns nedre snibb. Här synes åtskilliga sotstenar sticka fram ur slaggen⁵. En från väster påbörjad friläggning från slagg har här bragt i dagen dels en annan från föregående slaggtyper alldeles skiljaktig, dels också vissa blott till någon del ännu frilagda sotiga stensättningar. Det är ännu för tidigt att yttra sig om ändamålet med dessa till formen

⁴ En nyligen av ovannämnde A. Andersson förevisad stuf, enligt uppgift från hemmanet Källeberg mellan Horred och Kungsäter, var tydligt polar och föreföll att vara en rätt ren svartmalm.

⁵ Dylika mer eller mindre tuktade stenar ligga också i den södra bäckfåran utspridda på ett större område (s). Här torde en gång smedjan ha varit belägen. Undersökningarna äro här ännu icke påbörjade.

FIG. 13. KOLEBÄCK. JÄRNTACKA, FUNNEN PÅ UGNBOTTEN. VIKT 2,164 GR. SP. V. 6,81.

om smärre ugnar påminnande stensättningar. Måhända ligga här mindre försöks-ugnar eller härdar, som tjänat annat syfte (vällning av tackjärnet, se nedan). Deras läge *under* slaggen talar ju bestämt för en högre ålder än den större ugnen eller möjligen för ett omlagt brukningssätt av denna.

FUNNET JÄRN. Helt nära ugnens botten i den ovan omnämnda skålformade slaggen hittades en avlång i tvärsnitt nästan rund järnklump, fig. 13. Den är överdragen med en relativt tunn slagg-skorpa. In situ var dess färg alldeles svartglänsande — av reducerande humus. Nu är ytan rostfärgad. Det vita är fluten fältspat, vilken här, liksom eljest då den ofta i ugnen påträffades, hade en smörartad konsistens. I luften blir den på kort tid fast och mjölig, kaoliniserad. Denna järnklump som till allra största delen består av metall, sp. vikt 6,31, är ännu icke styckad eller undersökt, ty i omedelbar kontakt med bottenhällen påträffades nämligen en större avlång kaka, vikt cirka 12 kg., av mycket inhomogen natur. Den var likaledes in situ mörk, men oxiderades ytterst hastigt. Jämte mycket slagg och mindre kolflisor består denna tacka av en inre till tvärsnittet

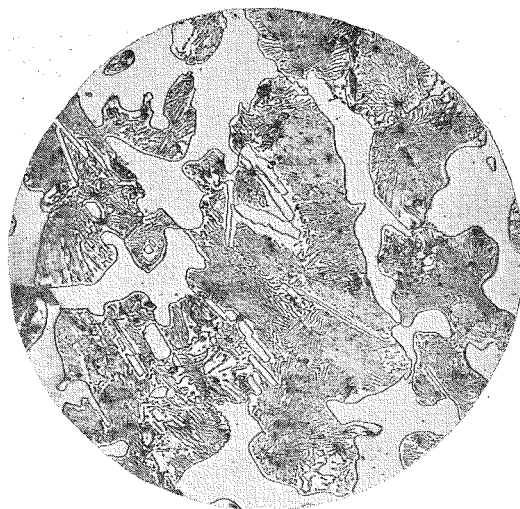

FIG. 14. KOLEBÄCKSJÄRNET. ETSAT (SALPETERSYRA). X 150.

rätt varierande sträng av järn. Detta synes i flera avseenden vara av intresse, men är ännu blott ofullständigt undersökt. I brottet är det alldeles vitt, påminnande om ferromangans. Det är mycket hårt. En med smärgelskiva avslipad tärning gav sp. vikt 7,41. Analysen⁶ visar:

C 2,8 %, Mn 0,01 %, P 0,53 %, S 0,15 %.

Ett på Bergshögskolan utfördt slipprov synes å fig. 14. Det vita är cementit, de randiga mörkare partierna utgöras av perlit. De svarta punkterna äro slagg. Emellertid synes järnet i denna tacka vara mycket inhomogent. Prof. C. Benedicks har haft vänligheten att av ett till honom insänt prov tillstålla mig ett fler-

⁶ Utförd av bergsing. G. Vinell, liksom ock mikrofot. En annan analys, utförd av M. Jönsson, Kem. Kontr.-anst. Borås gav: Fe 94,4 %, Mn 0,12 % och P 0,50 %. Således plats för mycket kol, även om vanadin etc. skulle finnas, vilket utförligare analyser sedermera skall komma att visa.

tal mikrofotografier, av vilka en reproduceras, fig. 15. Ur Benedicks undersökning tillåter jag mig här blott att citera följande angående strukturen: — — — »Denna motsvarar ett vitt tackjärn med kolhalt obetydligt under 4,2 %, d. v. s. tackjärn av lägsta smältpunkt (eutektisk). Emellertid avviker strukturen starkt från den vanligen förekommande (s. k. ledeburit). Den vanligen intima blandningen av den vita beståndsdel (cementit) och den gråa (perlit) har ersatts av en grovkornig blandning. Speciellt avviker från vanlig tackjärnsstruktur det lamellära (i snitt stavliknande) utseendet hos cementiten, särskilt framträdande vid högre förstoring (100 \times). — — — Dess smältpunkt kan anses ligga vid omkring 1,100° C.»

FIG. 15. SAMMA YTA SOM I FÖREGÅENDE, MEN \times 100.

Av järn har vidare hittats en mindre cirka 7 mm. tjock kaka av några decimeters yta i själva utslagsmynningen samt även en del mindre klumpar på »Ön». De äro icke ännu undersökta.

UGNENS DATERING. Det torde ännu vara alltför tidigt att giva sig in på frågan om ugnens ålder, huru frestande detta än kunde vara. En blivande avskalning av området, särskilt dess sydligare del och »smedjeområdet», skall måhända bringa i dagen ett och annat fynd av värde. Enligt uppgift har för cirka 100 år sedan ett städ hittats på platsen men vart detta tagit vägen, har till dato ej kunnat utrönas. Ehuru av rätt stora mått är dock ugnen av en mycket primitiv konstruktion. Detta talar för en hög ålder. Det har ej lyckats mig att på de få kartor över denna bygd, som förvaras i lantmäteriarxivet, finna spår av ugnen, ehuru eljest även obetydliga skvaltor i

vattendragen äro noga utprickade. Någon hytta i denna trakt har ej heller kunnat hittats i 1500-talets räkenskaper, fogderäkenskaper, bergverksförteckningar o. dyl., ej heller i jordeböckerna. Man vet ju ej heller, om ugnen varit skattelagd. Mycket talar för, att vi här stå inför en medeltida (eller tidigare) järnframställning. Törhända är det alltför djärvt att ställa ugnen i något samband med de kullar och egendomliga stensättningar, som påträffats endast ett stenkast från densamma. I vilket fall som helst vore det högeligen önskvärt, att man företog en undersökning av dessa. Rapport om fyndet och anhållan om hjälp i detta avseende har avlämnats till riksantikvarien.

Att allmogesmidet i Västergötlands

sydligare bygder är av en mycket hög ålder och kan ledas tillbaka till en vida utbredd kännedom om järnutvinning i den egna bygden, det må vara ur malm hämtad i sjön, på myren eller i urberget, därom torde pågående undersökningar inom ej alltför avlägsen framtid kom-

ma att lämna nya och i visst avseende överraskande resultat. Man må nu blott erinra sig att vår äldsta landskapslag, visserligen endast i »Lydekini excerpter och antekningar», inrymmer förordning om *stämpling* av järn liksom ock om böter för tillverkning av »onth iarn».

S M Ä R R E M E D D E L A N D E N

NORSK TEXTILUTSTÄLLNING I NORDISKA MUSEET.

Under februari—mars månader 1926 hade amanuensen fröken Emilie von Walterstorff anordnat en utställning av norska textilier, till vilken materialet hämtats ur Nordiska museets omfattande magasinerade samlingar av dylika textilier. Till utställningen utgavs en kortfattad katalog över de utställda föremålen, författad och försedd med förord av utställningens anordnarinna. På ett kort och koncist sätt få vi i förordet stifta bekantskap med de tekniker, till vilkas studium utställningen lämnat material. Därför tillåta vi oss att här återgiva det samma.

»Ur Nordiska museets norska textiltförråd ha sammanförts representativa föremål avsedda att ge ett intryck av det säregna i norsk textiltövning.

Dominerande är *billedvævningen* jämte *rutevæven*. Motsvarande vår flamskvävning visar den förra obruten tradition sedan 1500-talet med stildrag från medeltiden vilka möjligen, i likhet med den ståtliga Baldishols-tapeten från 1100-talet i Kunstindustrimuseet i Oslo, tyda på ett ännu äldre norskt tapetväveri. Av vad art bildvävnaderna i Osebergfyndet — 800-talet — tekniskt sett äro, har ännu ej fullt klarlagts.

Tapeter eller *høisædestepper* synas ha vävts och använts mest i Kristians- och Trondhjemsamterna. I Bergenhusamterna ha liknande tapeter använts som sängtäcken. Tapeterna ha behandlat bibliska ämnen som Herodes' gästabad, brölloppet i Kana, fem vise och fem fåvitska jungfrur samt heliga tre kungar. Av dessa ha de två sista motiven blivit mest eller åtminstone längst använda, de finnas nämligen kvar i många exemplar och i varierande tolkningar. I *jomfruteppet* kan man följa den alltmer tilltagande stiliseringen och geometrifieringen, från de äldsta till oss bevarade exemplaren vilkas figurer äro jämförelsevis naturalistiska i sina 1500-talsdräkter. I *billedvæv* äro också en mängd bänk-, släd-, stol- och huvuddynor, i synnerhet från Gudbrandsdalen och Trondhjems amt; mönstren, delvis brottstycken ur större tapeter, äro ofta underbart verkningsfulla.

Nära besläktad med billedvævningen är *halvflossan*. Tydligt vävd på lodrät varp liksom den förra, visar bottenväven samma tekniska egenskaper, och mönstren, åstadkomna genom inknytning av s. k. smyrnaknutar, äro ofta identiska med sådana i billedvæv. Bänk- och dyn-

FIG. 1. SÄNG Å VILKEN ÄRO INSKURNA ORNAMENT FRÅN TIDIG MEDELÅLDER OCH ETT HÄSTLIKNANDE FABELDJUR MED RYTTARE. SÄNGEN ÄR BÄDDAD SOM SKINNFÄLLSÄNG PÅ GAMMALNORDISKT SÄTT, MED LUDET KALVSKINNSUNDERLAKAN, HUVUDDYNA AV SKINN, OCH FÅRSKINNSFÄLL KLÄDD MED ÅKLÄDE I RUTEVÄV. SILJORD, TELEMARKE.

var finas i denna teknik, mest från Gudbrandsdalen.

Ruteväv eller röllakan till *aaklæden*, d. v. s. sängtäcken, är kanske den vanligaste prydnadsväven och förekommer enligt Einar Lexow på Vestlandet, Sörlandet och angränsande delar av Östlandet, men ej i de nordligare fjälltrakterna. Mönstren äro som namnet anger, rät-

linjiga. Tekniken är röllakanets utom i vissa mönstertyper med ottebladsrosor (nr 63, 68), där varplinjerna åstadkommits genom enkelslingning i motsats till röllakanets dubbelslingning. Dessa täcken ha ansetts äldst och daterats till 1600-talet, medan de i själva verket säkerligen höra till de yngsta.

I *flensvævning* eller dubbelvävnad, som

FIG. 2. GRAUTEHAANDKLÄ MED TILLHÖRANDE BAND, LINDADE OM EN GRAUTESPAND; HÄNDTRYCK OCH FYRELÄTNING.

sedan gammalt är känd i Norge ha täcken och bårkläden erhållits från Gudbrandsdalen och Trondhjems-amterna. En invävd numrering på exemplar från 1820-talet tyder på masstillverkning, möjligen av någon kringvandrande vävare eller väverska.

Av ryor, rosegång och plockåkläden finnes endast obetydligt i museets ägo. S. k. *svenskepper* eller upphämtatäcken, av västgötar sålda i Norge, har utställningen ej tagit upp.

Bland de färgrika eller i svart hållna, alltid beundransvärda broderierna på linelärft kommer största delen på Telemarken samt en mindre procent på Hallingdal, Numedal och andra trakter. Utom tillhör till dräkten, överdel, *bälteklut*, *bringesnib*, *hatteklæ* m. m., märkas här

FIG. 3. FÖRNINGSKORG MED FÖRNINGSDUK OCH BAND. TELEMARKE.

händklädet, som fästes över en rulle i *bostkastet*, *kurvplagget* eller förningskorgens överkast, samt *krosskläden*, av vilka 2 lades i kors på kistlocket vid begravning, då kistan fördes in i stugan från stabburet eller logen; brinande ljus ställdes därpå och psalmböcker lades dit; enligt en uppgift lågo korskläderna eller *ligkrosset* på kistan till dess den sänktes i jorden, enligt en annan uppgift utbyttes de före avfärden mot ett åkläde eller bår-täcke.

Särskilt ålderdomlig och intressant är *vävsömmen* som i klingande färger målar upp ornament och bårder på linelärftet. I mycket påminna dessa om bården kring de mindre av Överhagdalsbonaderna — samma tvära uppdelning i olika färgfält och samma grundformer i mönstren, nämligen hakkors, valknut och en figur av dubbla krokar. Ej minst verkingsfull är vävsömmen sydd i svart på de vida halskragarna till överdelar och skjortor, brukade av kvinnliga konfirmander, av

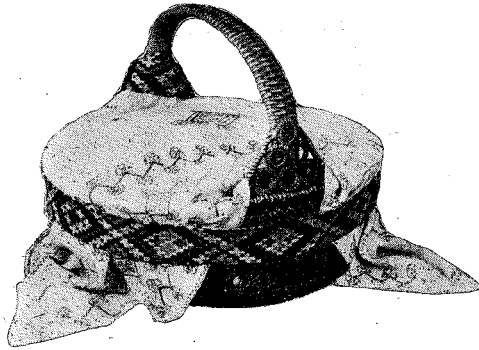

FIG. 4. FÖRNINGSDUK, KURVEPLAGG PÅ FÖRNINGSKORG, SENDINGSKURV, MED OMBUNDET SAMMETS-BAND. DUKEN I RUT- OCH KORSSÖM, DATERAD 1800. SANDE, TELEMARKE.

män och i sorg, enligt Skiens Museums Katalog 1901, som även förtäljer att kvinnorna vid festliga tillfällen kunde bära intill 4 överdelar, den ena utanpå den andra, alla snliga och färgrika samt i blandade sömarter.

Den medeltida *rutsömmen* har likaledes rotat sig djupt i bygderna och ses på huvudkläden, *krosskläden* m. m., stundom sydd på silkesglänsande gammal småmönstrig dräll av 1600-talstyp. Fritt plattsömbroderi i livliga färger, *flamme-saum* kallat och påminnande om vissa barockbroderier, har jämförts med *rose-malingen* på träföremål.

Vitbroderiet slutligen har nått en stor utbredning, man behöver blott nämna Hardangersöm, Nordmörsöm och Telemarkens vita broderier.

För att åskådliggöra användningen av textiltföremål ha några dräkter och bo-hagsting utställts. En säng av ålderdomlig form och ornering är bäddad som skinnfällsäng med underlakan av ludet kalvskin över halm, huvuddyna av berett skinn och till täcke en färskinnsfäll be-

FIG. 5. HAANDEKLÆDE I BORSTKAST, TELEMARKE. HANDEKLÄ-HÄNGARE OCH HYLLA MED PLATS FÖR BORSTE M. M.

klädd med ett åkläde i ruteväv, fig. 1. Dena bäddning har ehuru med många variationer av ålder varit bruklig i Norge liksom i Sverige, och har utförligt beskrivits av Eilert Sundt i hans bok *Om renlighetsstellet i Norge*. *Grantespanden*, fig. 2, med sin utrustning användes då »flötegrauten» skulle föras till någon

barnsängskvina bland granarna; klädet virades kring byttan och medfördes sedan hem igen. *Sendingskurven* med *kurveplagg* och band brukades vid bröllop och begravning då förning forslades, fig. 3, 4.»

Till detta må fogas några notiser om de här avbildade föremålen från utställningen. Som synes ha endast sådana därtill utvalts, vilka ge en rekonstruktion av textil i användning.

På den uppbäddade sängen med hjulstolpar från Silfjord i Telemarken, fig. 1, är flera ornament inskurna vilka stilistiskt stamma från övergångstiden mellan vikingatid och tidig medeltid. — Utom den finnas flera sänggavlar av samma typ i Nordiska museets samlingar.

Grötespannet, fig. 2, är höljt i ett gröt-handkläde med tillhörande band. Klädet är dock handtryckt och dels utfört i fyrflätning. Exemplet leder sitt ursprung från Bö i Telemarken.

Som fig. 3 och 4 återgivas tvenne förningskorgar från Telemarken. Man får genom dessa bilder en uppfattning av, huru förningskorgarna varit betäckta och huru man bundit banden. Duken över den runda sändningskorgen, som är utförd i rut- och korssöm, är daterad år 1800.

Den sista bilden, fig. 5, återger ett handkläde i bastkast från Telemarken i en handklähängare under hylla, där toilettesaker kunna förvaras.

UTSTÄLLNINGEN »EXOTISK KONST OCH KONSTHANTVERK» I LILJEVALCHS KONSTHALL, anordnad av RIKSMUSEETS ETNOGRAFISKA AVDELNING.

Under tiden 8—31 januari 1927 pågick i Liljevalchs Konsthall, sedan dess styrelse och Vetenskapsakademien därtill givit sitt samtycke, en utställning av konstbetonad karaktär med material ur Riksmuseets Etnografiska avdelnings samlingar. Förslaget att på så vis göra en del av dessa tillgängliga för allmänheten utgick från konsthallens intendent, S. Strindberg, planeringen och urvalet gjordes av t. f. föreståndaren för Etnografisk avdelningen, dr G. Lindblom. Vid själva ordnandet biträdde herrar Strindberg och Lindblom av docenten S. Lovén, dr G. Bolinder, japankännaren fru I. Trotzig samt vaktmästare A. Törnblom. Etiketteringen krävde ensamt sin man och hade framför allt doc. Lovén den på sin lott. Vid

etiketteringen av Java-salen lämnade fröken Tyra Kleen värdefulla upplysningar. Slutligen bistodo amanuensen fröken E. von Walterstorff och fröken E. Thorman med råd och dåd ifråga om textilierna.

Utställningen ordnades ej systematiskt etnografiskt utan avsåg uteslutande att ge en bild av den mera konstnärliga sidan av de representerade folkens kultur. Den inskränkte sig också till att huvudsakligen omfatta träskulptur, metallsaker, keramik och textilier. I första hand avsågs, att den genom form och färg skulle verka estetiskt anslående på besökaren och därmed göra reklam för Riksmuseets Etnografiska avdelning och de kulturvärden, som inom denna ligga begravda i lärar. Ur museets synpunkt siktade den ytterst

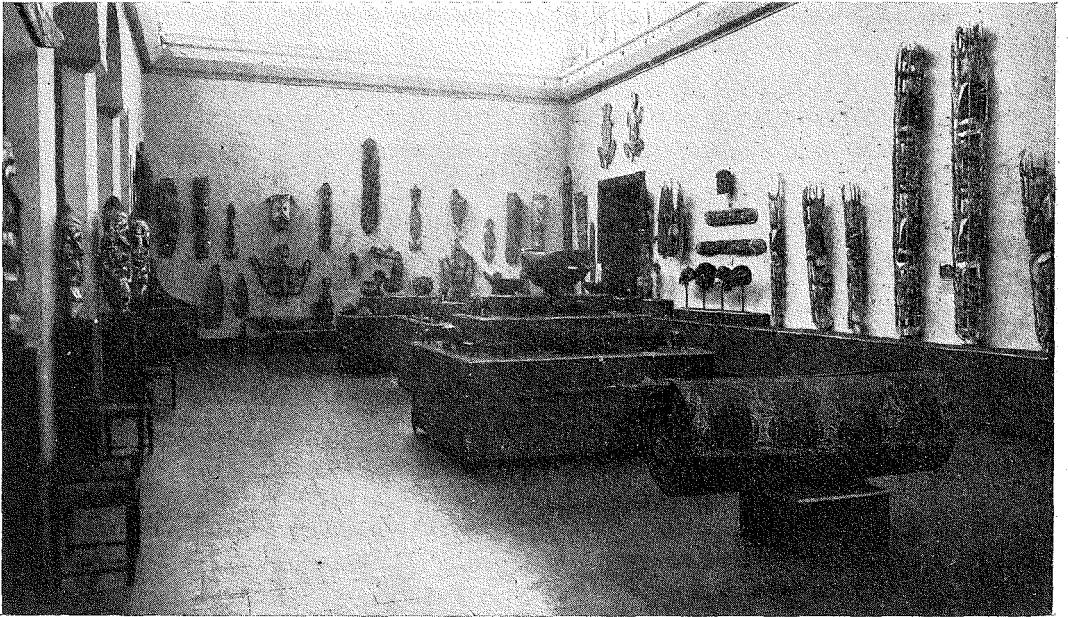

FIG. 1. TRÄSKULPTURER FRÅN NYA GUINEA OCH MELANESIEN.

på dess byggnadsfråga. Detta så att säga agitatoriska drag i utställningen var väl näppeligen klart för den stora massan besökande men må här betonas som en förklaring, varför de systematiska och museitekniska synpunkterna fingo något stå tillbaka vid anordnandet. Utställningen hade dock även en mera allmän, praktisk sida, nämligen att ge impulser åt konstnärer och utövare av konsthantverk. I samband härmed må nämnas, att i den ursprungliga planen också ingick exponering av ett stort antal redskap för tillverkning av olika föremål, men av utrymmesskäl kunde ej så många medtagas, som hade varit önskvärt. Ur estetisk synpunkt blev dock detta kanske rent av en vinst för det hela. Tilläggas må här också att benämningen »Exotisk konst och konsthantverk» icke uteslutande valdes på

grund av materialet utan även av den enkla anledningen, att barnet borde ha ett namn, för affiseringen. Till detta namn bör kanske, till förebyggande av missförstånd, fogas den anmärkningen, att samtliga utställda föremål visserligen onekligen voro av konstnärligt intresse, men alla ägde därför kvalitativt ej högt konstnärligt värde utan ofta mera rent kulturhistoriskt sådant. Därvid får man dock ej glömma, att utställaren var ett etnografiskt museum och intet konstmuseum.

Även rent etnografiskt var materialet ej överallt förstklassigt (t. ex. den peruanska keramiken), men det var i alla hänseelser det bästa museet äger inom de olika utställda grupperna. Efter den stora inventeringen 1923—24 har man vid institutionen fått en god överblick över de väldiga samlingarna och kunde man

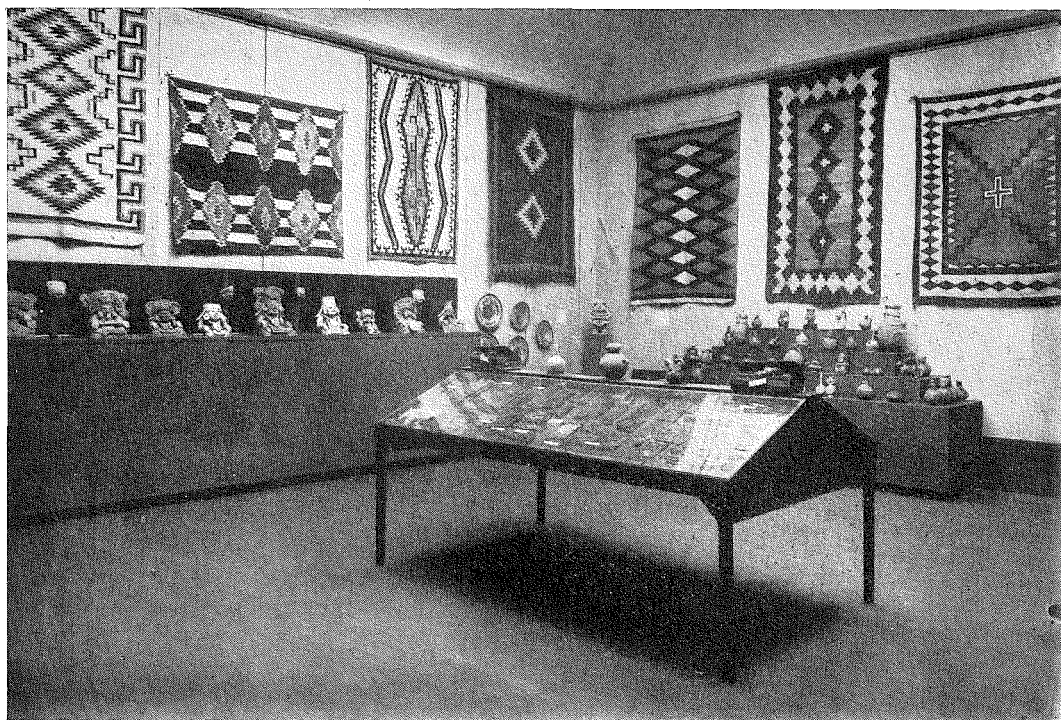

FIG. 2. INTERIÖR AV SAL 7 MED FÖREMÅL FRÅN AMERIKA.

följaktligen ur dessa utvälja det bästa, som existerar. Den reservationen måste dock här göras att, med få undantag, medtogs intet av de samlingar (från Amerika och Söderhavet) vilka sedan mars 1926 äro tillgängliga för allmänheten i Vallingatan 1 och vilka innehålla många gamla goda saker.

Att själva urvalet och övriga förarbeten krävde avsevärd tid, förstår var och en, som något känner till Etnografiska avdelningens oerhörda trångboddhet. Ett museum i lärar har givetvis större svårighet att anordna en dylik utställning än en motsvarande institution med ordnade magasineringsförhållanden. Samtidigt fick man emellertid ej nedlägga allt-

för mycket arbete på ett arrangemang, som tyvärr endast kunde få räcka tre veckor.

Utställningen disponerade 11 salar av konsthallens inalles 13 (de 2 innersta voro redan förut reserverade för annat ändamål, förslagen till Engelbrektsmonumentet). Anordningarna måste delvis rätta sig efter lokalen. Så blev t. ex. Amerika av utrymmesskäl placerat mellan Indien och främre Asien-Turkestan (och kunde ändå endast relativt svagt presenteras). I stort sett kan emellertid sägas, att det systemet fanns i arrangemangen, att besökaren fick gå från (etnografiskt och kulturhistoriskt sett) lägre kulturstadier till högre sådana, så att

FIG. 3. BILD AV EN FÖRFADER, TRÄ; BAKUTA, S. FRANSKA KONGO. UR LAMANS SAMLING.

säga längs en kurva, vars ena nedände utgjordes av Melanasien och Negerafrika, varifrån kurvan höjde sig till Amerikas, Asiens och Nordafrikas kulturfolk för att sedan åter sänka sig till utgångspunkten, Söderhavet och det svarta Afrika. Att de båda sistnämnda regionerna på så sätt skildes, berodde — förutom på utrymmes-

hänsyn — därpå att anordnarna önskade ge omväxling åt de besökandes vandring genom utställningen. Skilsmässan var dock mera illusorisk än reell ty Afrika—Söderhavs-salarna lågo i själva verket bredvid varandra, endast skilda av vestibulen.

Tilläggas må vidare att utställningens konstbetonade karaktär samt urvalets begränsning till vissa grupper (nämnda ovan) gjorde, att många av de allra sista årens nyförvärv endast obetydligt eller icke alls kunde komma med. Sälunda, för att endast anföra de allra största och viktigaste nyförvärven, medtogos endast ett fåtal pjäser ur A. E. Paulsons stora arkeologiska samling från södra Mexico och ur A. Lönquists förnämliga kollektion av gamla korgarbeten från Nordamerika. S. Bocks förvärv från Gilbert- och Ellice-öarna blevo ej alls representerade, ej heller S. Bergmans Kamtjatska-samlingar eller den genom museet i Leningrad förvärvade samlingen från golderna i Amurlandet m. m. Vare nog sagt att de allra sista årens förvärv enbart de skulle räckt till för att åstadkomma en stor utställning.

En »kortfattad vägledning» över utställningen utarbetades av dr Lindblom. I det lilla häftet ingick även en plan över lokalen med påskrift på varje sal av dess innehåll. Jämte föremålens detaljetiketter förekommo allmänna översiktsbeskrivningar (ss. t. ex. »Beninkonsten», »Träskulptur i Afrika», »Keramik från Perus kustland», »Singalesiska masker», »Battiktillverkning», »Javansk teater», »Japanska skådespelarmasker», »Konst vid Sepikfloden, Nya Guinea» etc.).

Låt oss så kasta en hastig blick på de olika salarnas innehåll. Skulpturhallen var upplåten åt Nya Guinea och Melanesien med huvudsakligen religiös och profan träskulptur: förfädersbilder och masker, matkärl, huvudpallar, sköldar etc. (ur B. Mörners, R. Wahlers, K. Pettersons, S. Bocks och E. Nymans samlingar). Nästa rum (sal 5) var ägnad åt Afrika och innehöll bl. a. fetischbilder, dansmasker och andra religiösa träsniderier från Kongo och Kamerun, skulpterat husgeråd från olika negerfolk, elfenbensniderier från Kongo, ornerade piphuvuden och kalebasskärl från skilda delar av Afrika samt kvinnomantlar med ristningar från Bangveolo-området (ur K. Knutsons, G. Waldaus, F. Ulffs, K. E. Lamans, C. M. Börrisons och E. von Rosens samlingar ävensom ur äldre förvärv av svenska missionärer och officerare). I sal 6, Indien, märktes religiösa och profana metallföremål (bl. a. *kuftgari*-arbeten), religiösa glasmålningar och träskulpturer, textilier (ur Hj. Stolpes och Vanadisexpeditionens, J. Sandegrens samt äldre samlingar). Sal 7, Amerika, innehöll huvudsakligen gammal-peruansk keramik, »chotegiska» kärl från Centralamerika, zapotekiska gravurnor, gamla och moderna lerkärl från Arizona samt textilier, ss. navahofiltar m. m. (ur Hj. Stolpes, A. E. Paulsons, A. Lönnquists och R. Hogners samlingar). Nästa sal (8) visade textilier från Turkestan, Persien, Kaukasien och Mindre Asien samt fajans från Taschkent (ur F. R. Martins, E. Sundevalls samt T. och I. Arnes samlingar). Kina (sal 9) representerades i huvudsak av familjeporätt och buddhistiska målningar (ur Th. Wulffs samlingar); ett

FIG. 4. TRÄSKED; BANZEBI, S. FRANSKA KONGO. LAMANS SAMLING.

särskilt omnämmande förtjänar en praktfull tempelstol från Chien Lungs tid (gåva av F. A. Larsson, »hertigen av Mongoliet»). Japan hade fått den stora sal 1, som bl. a. innehöll buddhistisk konst, skådespelarmasker, bronser, elfenbens- och lacksaker, kakemonos och moderna målningar på sidan (ur D. Bildts, I. Trotzigs, Hj. Stolpes och äldre saml.). Följde så sal 10 med singalesiska processionsbilder och masker (ur J. F. Anderssons saml.), sal 11 med battik samt redskap för dess tillverkning, javanska skuggspelsfigurer, marionettdockor och skådespelarmasker (ur T. R. Haasmans, Th. Wulffs och äldre saml.) samt sal 12 med rikt bemålad keramik (hushållskärl) samt vävnader från Marocko jämte läderarbe-

ten från Marocko, Sahara och Sudan (ur A. Westers, K. J. Bohlins, G. Mobergs och äldre samlingar). I sal 13 slutligen intogs hedersplatsen av museets lilla men representativa samling brons- och elfbenssniderier från Benin (gåvor av H. Meyer, Å. Sjögren och E. von Rosen) och utfylldes rummet i övrigt av vävda basttyger med tillhörande vävstolar från Kongo, Kamerun och Söderhavet.

Av kritiken mottogs utställningen med uppmärksamhet och utomordentlig välvilja och fick den verkligt goda vitsord, såväl ifråga om materialurvalet som anordningarna, icke blott av pressen utan även av vernissagedagens fordrande och kritiska publik, bland vilken märktes ett stort antal ledande vetenskapsmän inom olika områden, framstående konstnärer, textilerperter och museimän. Flera av de stora tidningarna upptogo museets byggnadsfråga till behandling och yrkade på en snar lösning av denna (Dagens Nyheter den 11 jan. i ledare, Stockholmstidningen den 13. 1 och 4.2, Albert Engström i Söndagsnisse-Strix den 19.1). Särskilt må nämnas en enquête i Svenska Dagbladet (d. 10, 11 och 12 jan.), i vilken en rad framstående personer med professor Cassel i spetsen yttrade sig till utställningens eller nybyggnadsfrågan förmån; generaldirektörerna Bergqvist och Tengbom, riksantikvarierna, överintendenten Gauffin, antikvarierna Arne och Hallström, professorerna Engström och Östberg, konstnärerna Ossian Elgström, Leander Engström och E. Ollers.

Trots alla goda omdömen om utställningen från kompetent håll och pressens goda reklam för densamma, kan man dock ej säga att den blev en publiksuccès, i det de besökandes antal endast uppgick till 16,000. Denna relativt ringa anslutning berodde säkerligen på den ur utställningssynpunkt olämpliga tiden. Häråt kunde dock intet göras, ty januari var den enda månad, under vilken Konsthallen var disponibel. Det största antalet besökande kom också först mot slutet av månaden under ständig stegring och torde man med ganska stor säkerhet kunna påstå, att antalet avsevärt skulle ökas, om tiden kunnat förlängas 1 eller 2 veckor in i februari. Sedan skolorna börjat, infunno sig ett stort antal klasser från högre och lägre undervisningsanstalter ävensom andra studiegrupper och erhöello dessa, när så begärdes, demonstration under sakkunnig ledning. Sålunda demonstrerade docenten Lovén utställningen under c:a 14 dagar, i genomsnitt inemot 3 timmar dagligen.

Som ett totalomdöme om denna utställnings resultat må sägas, att det på densamma nedlagda arbetet ej var förgäves utan bar god frukt. Konstnärerna förklarade sig fått nyttiga impulser av den, den stora allmänheten fick säkerligen ett större intresse och en ökad förståelse för den allmänna etnografien. Riksmuseets Etnografiska avdelning fick sin byggnadsfråga gjord mera aktuell i det allmänna medvetandet än den varit på länge.

FIG. 1. UTSTÄLLNING AV FYND FRÅN SLOTTET HALLWIL NORD MUS. 1926.

UTSTÄLLNING AV FYND FRÅN SLOTTET HALLWIL I SCHWEIZ I NORDISKA MUSEET DEN 14 OKTOBER—1 NOVEMBER 1926.

Envar, som haft förbindelse med museikretsar i Stockholm, har hört talas om det omfattande konserveringsarbete, som genom grevinan Vilhelmina von Hallwyls föranstaltande sedan år pågått med det omfattande kulturhistoriska material, vilket bragts i dagen genom de grundliga utgrävningarna vid slottet Hallwil i Schweiz. Ledningen av dessa konserveringsarbeten hade själfallet anförtratts professor Nils Lithberg, som på sin tid

även ledde utgrävningarna på det schweiziska slottet. Det var även bekant, att det mesta av det rika material, som framgrävs ur den schweiziska jorden ej skulle stanna i Stockholm, utan att plats beretts för detsamma i Landesmuseum i Zürich.

Även om det funna i Hallwil vore ovanligt rikt, så är det ej tillgängligt för en var att fatta dess betydelse, när man med lekmannens öga får se alla skärvor-

na och fragmenten. Visserligen kunna vi tack vare grävningarna göra oss en mycket åskådlig bild av den dagliga hushållningen i slottet, men icke-fackmannen kan först genom diskret utförd konservering av de funna föremålen få en åskådlig bild av alla dessa tusenden i fragmentariskt skick funna små och stora saker, sedan de sakkunnigt rekonstruerats och konserverats. Under senaste år har nu detta konserveringsarbete utförts och för att en större allmänhet skulle få en föreställning såväl om resultaten som om de metoder, som tillämpats, anordnades denna utställning i Nordiska museet av ett urval av typiska representanter för olika föremålsgrupper. Som vanligt har jorden endast lämnat ifrån sig vad som en gång varit utfört i varaktigt material, allt det övriga har förintats av tidens tand. Det är således vad som förfärdigats i olika metaller, i läder och i bränd lera, som bevarats åt oss, och det är en nog så mångskiftande samling av olika slags föremål, som på så sätt kommit fram ur vallgravarnas dy.

Genom det metodiska sätt, varigenom grävningen skedde, har en säker relativ kronologi skapats för de flesta föremålsgrupperna allt ifrån senkarolinisk tid in till den tid, då vallgravarna på grund av skjutteknikens utveckling förlorat sin betydelse. Härigenom ha vi för de vanligaste i mellaneuropa förekommande artefakterna fått hållpunkten till deras datering. Detta har naturligen sin oerhörda betydelse ej allenast för nyssnämnda centrala områden, utan även för alla de länder, vilkas kulturer stått i friktionsförhållande till den centraleuropeiska

kulturen. Till dessa senare höra naturligen också de nordiska rikena.

Särskilt keramiken är oerhört rikt företrädd bland fynden. Den tidens tjänsteandar hade således ej blott för vana att krossa lergodset utan också att kasta ut de sönderslagna kärnen genom slottets fönster i gravarna. Man må nu lämna därhän, om slottsherren på sin tid kände sig lika tacksam över deras framfart, som den kulturhistoriska forskningen i våra dagar för vad som tack vare deras åtgöranden kommit i våra händer.

På så sätt har bevarats ej blott enstaka kärntyper utan även hela serviser, ett eller par dussin av samma slags kärl. På så vis får vår tid naturligtvis en helt ny uppfattning om husgerådsbeståndet på ett slott än genom några siffror i en räkenskapsbok. Fig. 1 visar en sådan samling kärl omsorgsfullt konserverade, så att man nästan kan tro sig stå framför det grevliga hushållets handkammare.

Likaså voro fynden av kakel mycket omfattande. Om en grupp sådana har Lithberg utlovat en avhandling i innevarande årgång av *Rig*, men många representanter för yngre århundradens kakel ända ned till 1700-talets ha utgrävts.

Över huvudskedena i keramikens historia har Nils Lithberg lämnat en översikt i den orientering över grävningarna, som han med anledning av utställningen publicerade: *Slottet Hallwil*, kort beskrivning över slottet och därinvid företagna grävningar, Stockholm 1926. Denna redogörelse åtföljes ej allenast av några vyer från slottet utan även av ej så få bilder av några av de viktigaste av de

funna föremålen. Detta ger oss en försmak av vad den stora publikationen över grävningarna och deras resultat kommer att giva. Denna är emellertid ej blott

ett i fjärran hägrande hopp, två band av densamma äro tryckta. Den släppes emellertid ej ut i handeln förrän alla de beräknade fem banden äro fullbordade.

J. S. MÖLLER: FOLKEDRAGTER I NORDVESTSJÆLLAND. Anmäld av SIGFRID SVENSSON.

I de dagar, då intresset för den folkliga kulturen började växa fram, gällde detta intresse i hög grad de gamla folkdräkterna. Det var inte minst de som ledde till allmogekulturens upptäckt. När planerna på ett museum först vaknade hos Artur Hazelius gällde de närmast »en samling av svenska landskapsdräkter» och Nordiska Museets motsvarighet i Berlin hette länge »Museum für Deutsche Volkstrachten». Folkdräkterna äro ju utomordentligt pittoreska och därför fångade de naturligtvis lätt uppmärksamheten. Men intresset gällde inte minst deras förmodade uråldrighet. Redan Liné talar ju om »de gamle Göters kläde-dräkt». Nu veta vi, att få områden inom den folkliga kulturen varit så utsatta för förändringar som just dräktskicket. I de högre klassernas dräkter ha modeväxlingar under alla tider gjort sig gällande, och dessa ha gått igen i allmogedräkterna — fastän takten varit långsammare, stegen mindre markerade och enstaka uppehåll på vägen ingen sällsynthet. Ståndsdräkt och allmogedräkt äro liksom stilkonst och folkkonst sociala begrepp. Någon skillnad i väsen finns inte utan de följa likartade utvecklingslagar.

Även om inte folkdräkterna äro så ålderdomliga, som man en gång trodde, er-

bjuda de ett icke mindre intressant material för den kulturhistoriska forskningen. De ge en god inblick i förhållandet mellan folklig kultur och ståndskultur. De vittna, hur ett intimt samband mellan dessa finnes, hur mycket allmogen har lånat, men också hur mycket den har omarbetat. De visa, hur nyskapelser hos ståndskulturen ibland endast kunna vara skenbara och i stället gå tillbaka på äldre och folklig grund. Ofta kan allmogekulturens material komplettera luckor i kunskapen om kulturutvecklingen i dess helhet. Detta gäller i viss mån även om folkdräkterna. Väl äro modestilarna genom illustrationer och bevarat material kända från medeltiden och framåt, men folkdräkterna kunna visa på skeden, som ligga ännu längre tillbaka. Föreställningen om deras »fornnordiska» karaktär är ej helt ogrundad.

Men skall folkdräkternas etnografiska betydelse göra sig gällande behöver dräktforskningen högst väsentligt komplettera det material, som nu står till dess förfogande. Det har framförallt varit högtidsdräkterna som insamlats till museerna, helt naturligt, då de dels äro lättare att få tag på, dels fått betydelse för försöken med folkdräkternas återupplivande. De etnografiska synpunkterna ha ej kommit fullt till sin rätt. Insam-

lingen skulle ha inriktats ej blott på enstaka plagg utan på dräktskicket överhuvudtaget, på arbetsdräkt och innerplagg och på ritualen. Traditionen om dräkterna har ej tillvaratagits så omsorgsfullt som föremålen själva¹. Att materialet varit ofruktbart visar sig också i fattigdomen i vår dräkthistoriska litteratur. Visserligen hör Wistrands »Svenska folkdräkter» till standardverken även inom den internationella litteraturen, men det är också den enda vetenskapliga undersökning som gjorts av våra allmogedräkter.

Ett utmärkt bidrag till nordisk dräktkänedom föreligger nu i den danske läkaren J. S. Möllers bok »Folkedragter i Nordvestsjælland»². Här ha de bevarade föremålen, muntlig tradition, arkivaliska uppgifter och topografisk litteratur noggrant utnyttjats som källor och satts i relation till varandra. Författaren har härigenom fått en god datering av när de olika plaggen i folkdräkterna avlöst varandra. Särskilt må här framhållas den betydelse bouppteckningarna ha för kännedomen om det äldre dräktskicket. Inom få föremålsgrupper är det till museerna insamlade materialet av så tillfälligt karaktär som ifråga om folkdräkterna. Hela grupper av plagg kunna vara orepresenterade, därför att de intill det sista utnyttjats eller varit av så litet ekonomiskt värde, att det föll ingen in

att bevara dem. Dög inte en persedel längre till dräktplagg, kunde den i alla fall duga till mattor och disktrasor. Om dessa luckor i dräktmaterialet ge bouppteckningarna gott besked. »Röö klädes-tröja» nämnes t. ex. ofta som mansplagg i skånska bouppteckningar från 1700-talet, men något bevarat exemplar är ej känt. Liknande är förhållandet med de från 1700-talet omnämnda byxorna av linne. Möller har systematiskt utnyttjat bouppteckningarna, men egendomligt nog går han inte tillbaka längre än till 1760-talet och nöjer sig med att konstatera, att de äldsta bevarade plaggen varit i bruk då.

Bokens fullständiga titel anger arbetsplanen. Kapitlen om folkdräkternas historiska ställning inledas av korta översikter av de olika dräktmoderna från medeltiden framtill 1800-talets mitt. Här ges utmärkta sammanfattningar med huvudlinjerna klart framlagda. Mot bakgrunden härav redogör författaren för modestilarnas inverkan på folkdräkterna. Av mansplaggen räknar han som medeltida eller äldre bl. a. toppluvan. Detta är naturligtvis riktigt. Men hänvisningen till en avbildad medeltida kalkmålning är olycklig; den mössa en man är iförd där betecknar honom som jude, men har ingenting med toppluvan att göra. Högst osäker är även som författaren själv medger, en medtagen bild från en jordebok, som skulle visa att danska bönder i slutet av 1500-talet voro klädda i hög hatt och pipkrage. I de äldsta bevarade dräktplaggen är det modet från Fredrik III:s tid (hos oss karolinskt) som går igen. Under hela 1700-talet synes dräkterna ha förändrats föga, men

¹ Dessa synpunkter ha också starkt betonats av C. W. v. Sydow i en uppsats »Folkdräkter och folktradition» i Folkminnen och folktankar 1923.

² J. S. Möller: Folkedragter i Nordvestsjælland. Deres Forhold til Folkedragterne i det øvrige Sjælland og til de skiftende Moder. (Danmarks Folkeminder Nr 34). Köpenhamn 1926.

från och med 1800-talet äro de utsatta för en ständig förändring till en början genom influens från revolutionstidens dräktmod. Så småningom försvinner skillnaden fullständigt mellan den internationella dräkten och bondens dräkt.

Kvinnodräkterna inom det behandlade området anser författaren i huvudsak ha sin förebild i renässansens tidigare dräktskick. Äldre drag möter man i den av en »oplod» och nederdel bestående särken liksom i vissa andra plagg som ha liv och nederdel sammanhängande, t. ex. »den sorte konedragt». Det typiska för renässansdräkterna i motsats till de medeltida var att kjol och liv voro skilda. I de sista på Själland kvarlevande folkdräkterna går det äldre draget igen, men då tillkommet genom inflytande från revolutionstidens antikiserande dräktskick.

Möller har en god etnografisk syn på sitt ämne och hans bok är en utmärkt förebild för hur allsidigt dräkttraditionen bör studeras. Starkt opponerar han mot den en gång av Bernhard Olsen formulerade »lagen» att förändringarna i folkdräkterna skett genom plötsliga övergångar från den ena grundformen till den andra. Han visar i stället, hur mjukt övergången skett, hur ungdomen kunde bära dräkter av betydligt modernare karaktär än de äldre. Han har tagit hänsyn till att folk inte voro likadant klädda, när de gingo hemma vid gården, som när de reste till staden. Noggranna uppgifter ha upptecknats om dräktritualen. Man bar inte samma dräkt vid pingst som vid påsk, och under var och en av de fyra dagar, som hörde till ett bröllop var

man klädd på olika sätt. Författaren har också kunnat konstatera att i äldre tid flickorna mest använda röda kjolar, de gifta kvinnorna gröna.

Intressant är författarens konstaterande, att de själländska dräkterna i stort sett ha samma karaktär och att det endast är i detaljer de skilja sig i olika trakter. I vårt land har sedan länge nedlagts ett energiskt arbete för att få kännedom om i vad mån de olika bygdernas dräkter skiljt sig ifrån varandra. Man har sökt efter »härads-» och »sockendrakter». Högst intressant är det material som härigenom erhållits och säkert skall det lämna goda bidrag till frågan om vad begreppet folkdräkt egentligen innebär. Men vid ett studium, som är inriktat på att se vad som skiljer, är det lätt att förbise vad som förenar. Den kulturhistoriske forskaren får se ut över de små bygderna till de större kulturområdena. Väl synas folkdräkterna vid hastigt påseende förete ett fullkomligt virrvarr, men de ha dock icke gestaltats av en slump. Men för att få tag på någon trådända i härvan fordras en vid överblick. Vidgas synen kan det hända att man ser gemensamma drag hos dräkter från Ingelstad, Vingåker och Rättvik och att man finner motsvarigheter utanför vårt lands gränser. Då kan det kanske bli möjligt att lösa några av de gåtor våra folkdräkter gömma och då kunna också folkdräkterna bli ett värdefullt material för kännedomen om hur nordisk kultur har skapats. För att nå dit bilda sådana böcker som Möllers »Folkedragter i Nordvestsjælland» en säker grundval.

»AFRIKAS FOLK».

RIKSMUSEETS ETNOGRAFISKA AVDELNINGS PROVISORISKA UTSTÄLLNING I
DESS NYA LOKAL VID V. TRÄDGÅRDSGATAN.

Under tiden mars 1926—april 1927 har Riksmuseets Etnografiska avdelning, kan man säga, anordnat trenne utställningar med urval ur sitt magasinerade material. Den första bestod i ordningställandet av de gamla visningslokalerna i Vallingatan 1, vilka sedan hösten 1918 använts som magasin men i början av mars 1926 åter öppnades för allmänheten. Här visas samlingar från Amerika, Australien och Söderhavet. Den andra var utställningen »Etnografisk konst och konsthantverk» i Liljewalchs konsthall, vilken redan omnämnts i Rig. Den tredje, som öppnades i slutet av april detta år, är begränsad till att omfatta samlingar från Afrikas folk. Den är inrymd 1 tr. upp i Västra Trädgårdsgatan 10, och blir permanent för tills vidare obestämd tid framåt.

Det var närmast med anledning av att bottenvåningen i Vallingatan 1 åter gjorts i ordning för visningsändamål, som Kungl. Byggnadsstyrelsen välvilligt erbjöd t. f. föreståndaren för Etnografiska avdelningen dr G. Lindblom en möjlighet att ytterligare exponera en del av detta museums magasinerade samlingar genom att till förfogande ställa Konstföreningens gamla lokal vid V. Trädgårdsgatan. Denna har senast disponerats av prof. Hjortzberg och Konstakademiens målarskola men skulle genom den senares flyttning bli ledig fram på hösten 1926. Byggnadsstyrelsens erbjudande kunde antagas, tack vare det att dåvarande chefen för Ecklesiastikdepartementet, statsrådet O.

Olsson, likaledes stälde sig välvillig och beviljades ett anslag ur disponibla medel för lokalens inredning samt för överflyttning dit av samlingar ur magasinerna vid Vallingatan. Genom Byggnadsstyrelsens försorg reparerades lokalen; de förutvarande provisoriska väggarna borttogos, så att den nu består av en enda stor visningssal. Kommer härtill ett arbets- och magasinrum samt en vaktmästarebostad, bestående av 2 rum och kök.

I början av dec. 1926 stod lokalen färdig för inflyttning men Etnografiska avdelningens personal var då redan fullt sysselsatt med arbetet på utställningen i Liljewalchs Konsthall. Först efter dens slut och sedan de där exponerade omfattande samlingarna något så när blivit nedlagda på sina platser i magasinslådorna vid Vallingatan, kunde arbetena vid Trädgårdsgatan taga sin början, i slutet av februari 1927.

Dr Lindblom hade bestämt sig för och erhållit Kungl. Vetenskapsakademiens samtycke till att använda den nya lokalen till exposition av museets afrikanska material, vilket — bortsett från tillfälliga utställningar och då endast beträffande nyförvärv¹ — ej varit exponerat under detta århundrade. Några år tidigare skulle det för institutionen varit mycket svårt att anordna en afrikansk utställ-

¹ De av professor Hartman anordnade stora utställningarna i Konstakademien 1918 och i Vetenskapsakademiens f. d. byggnad 1920 samt greve Eric von Rosens utställning i Konstakademien 1913.

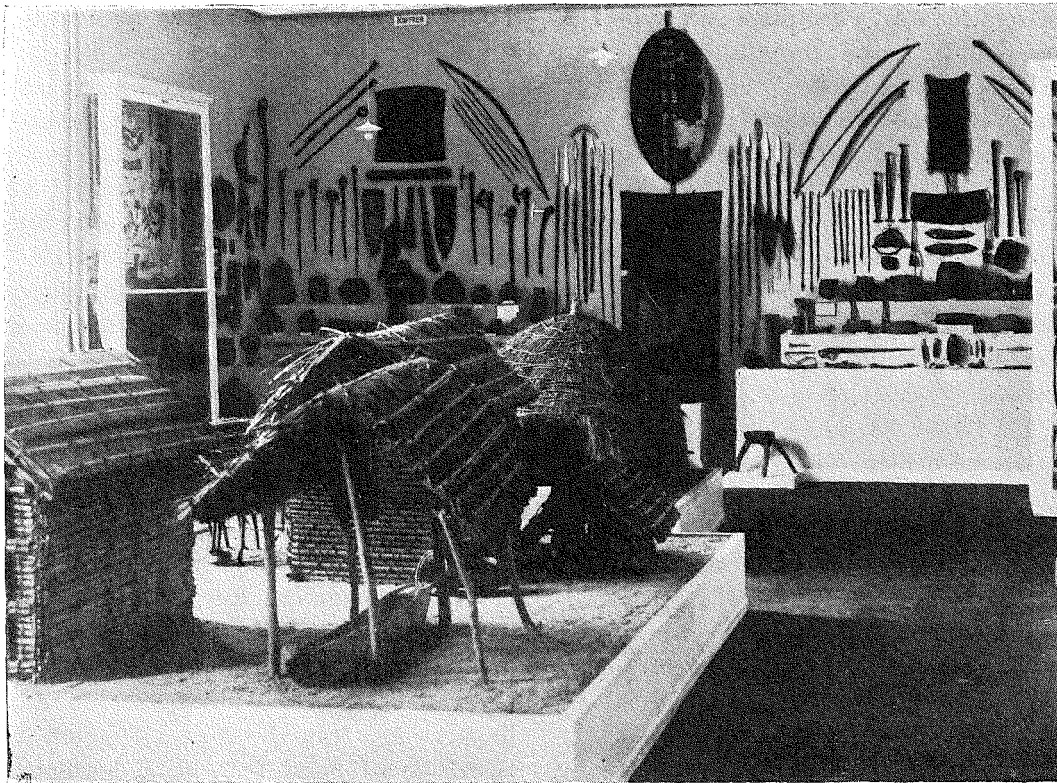

FIG. 1. SALENS SÖDRA KORTVÄGG MED FÖREMÅL FRÅN SYDAFRIKA. I FÖRGRUNDEN HYDDOR FRÅN NEDRE KONGO.

ning, representerande kontinentens olika delar, men tack vare den 1924—1925 utförda inventeringen av samlingarna hade man vunnit en god överblick av det afrikanska materialet och kunde man nu, fastän samtliga samlingar voro nedpackade, göra ett gott urval.

Planen för anordnandet uppgjordes av t. f. föreståndaren men, upptagen av andra göromål vid Vallingatan, skisserade han endast upp de stora dragen för det hela samt lämnade tills vidare själva uppställningen och detaljanordnandet åt fil. kand. E. Olsson-Manke. Det visade sig

snart, att denne var kompetent att ensam slutföra uppgiften, endast med hjälp av en enda man, vaktmästare G. Nykvist. Kand. Manke har även utfört en avsevärd del av etiketteringen, i vilken dock också docenten S. E. Lovén förtjänstfullt deltagit.

Denna afrikanska utställning är rent etnografisk, den lägger alltså icke som den föregående i Konsthallen an på att uteslutande visa den konstnärliga sidan av de representerade folkens kulturer utan söker att så fullständigt som möjligt belysa dessa, inrymmer alltså givetvis

många för ögat obetydliga föremål. Dels på grund härav, dels till följd av lokals beskaftenhet, det begränsade utrymmet (c:a 200 kvm' golvyta för en hel kontinent), salens proportioner, de delvis ogynnsamma belysningsförhållandena, ävensom på grund av den fåtaliga arbetskraft, som stått till buds, kan den med avseende på den yttre effektverkan icke tävla med sin föregångare på nyåret. Den har ju också ett annat, mera allsidigt syfte.

Ett försök har här gjorts att i en enda sal koncentrera bilden av ett tvärsnitt genom Afrikas kulturer, från hottentotter och buschmän i söder till de hamitiska folken i norr. Samlingarna ha, så gott sig göra låtit, ordnats geografiskt och då salen i stort sett sträcker sig från söder till norr, har Sydafrika fått börja i dess sydända. Över 2,000 föremål äro utställda. Utrymmesbristen har dock tyvärr medfört, att många folk måst belysas skäligen schematiskt, trots det att det varit nödvändigt att placera föremålen något tätare än önskligt vore. Likaså har det ej funnits plats för tillräckligt många fotografier, illustrerande miljö, folktyper, näringar och hantverk, olika föremåls tillverkning och användning etc. Ett annat önskemål hade varit, att jämte de rent *etnografiska* grupperna över de olika folken även kunna utställa *etnologiska* sådana, jämförande över hela världsdelen eller delar av denna. Några dylika ha dock pressats in och finns där (mitt på golvet i salens norra del) bl. a. en monter med musikinstrument, en annan med »mynt» och bytesmedel, en med spel och leksaker, en illustrerande »verktyget och verket»

(smide, väveri, tillverkning av barktyg och lerkärl etc.). Avsikten med den sistnämnda är bl. a. att visa kontrasten mellan de enkla verktygen och de färdiga, välgjorda och smakfulla, alstren. En del viktigare kulturelements utbredning i Afrika illustreras av kartskisser (efter Ankermann, Frobenius och Lindblom).

Afrikas *arkeologi* är på utställningen endast representerad genom en liten monter (vid fönstret å norra väggen). Även om utrymmet skulle medgivit mera, hade tillfället ej kunnat utnyttjas, ty allt vad institutionen äger av arkeologiska föremål från den svarta världsdelen utgöres av ett antal smärre stenredskap från Sahara (flinta), några få dylika från Somaliland, Kongo och Kenya-kolonien (obsidian) samt ett par yxor av blodstensmalm från östra Kongo.

Den äldsta delen av de exponerade samlingarna äro från slutet av 1700-talet, N. Sparrmans förvärv från bl. a. hottentotter och bushmän. De förra äro i museet tyvärr endast representerade genom ett fåtal föremål, men det lilla, som finns, är kvalitetssaker, i det att Sparrmans föremål från hottentotterna härröra sig från en nu försvunnen grupp av detta folk. Närmast Sparrmans-samlingen i ålder kommer J. Wahlbergs, från 1840-talet. Bland de senaste årens nyförvärv, som aldrig förut varit utställda, märkas Peter Möllers samling från ovambo och H. Facklams från zuluerna i Natal (båda *hemförda* i början av 1890-talet), Eric von Otters från de i Europas museer så sparsamt representerade turkana väster om Rudolfsjön (förvärvade 1924), F. Bryks från bagishu och andra folk i Mt. Elgon-området (1926), G. Lindbloms från

Kavirondo (1920), T. Orres från Sahara (stenredskap och några tuaregsaker) samt G. Mobergs från tuaregerna i Hoggar och Agades (1926—27). Löjtnant Moberg har även hemfört samlingar från Tsadsjö-området och vidderna mellan Tsad och Khartum, men de hunno hem först efter det att visningssalen blivit färdigordnad och fanns då ej något utrymme över för dem i denna. I arbetsrummet innanför densamma har emellertid ett urval från nämnda delar av Sudan ställts upp, visades där för de inbjudna vid utställningens öppnande och kan alljämt få beses efter särskild anhållan.

Vidare måste betonas att det här utställda materialet endast utgör en ringa del av museets afrikanska samlingar, ur vilka det med möda och tidsförlust måst utväljas ur maganiserade lärar. Så skulle t. ex. enbart Eric von Rosens eller G. Lindbloms afrikanska samlingar var för sig kunnat fylla hela salen. Den största samlingen från det hamitiska Nordafrika, A. Westers betydande Marocko-samling — bl. a. innehållande en massa verktyg, vilka icke minst äro av intresse för ett jämförande studium med vår egen kultur — har icke alls kunnat komma med. Ett representativt urval av marockansk keramik ur denna samling var emellertid utställd i Liljewalchs Konsthall. Ej heller har det funnits plats för professor och fru Retzius' stora samling från det moderna Egypten och angloegyptiska Sudan.

Oaktat den starka begränsningen äro ett 40-tal svenska mecenater och samlare representerade. Förutom de redan nämnda märkas G. de Wylder (Sydvästafrika) och bland svenska kyrkans missionärer

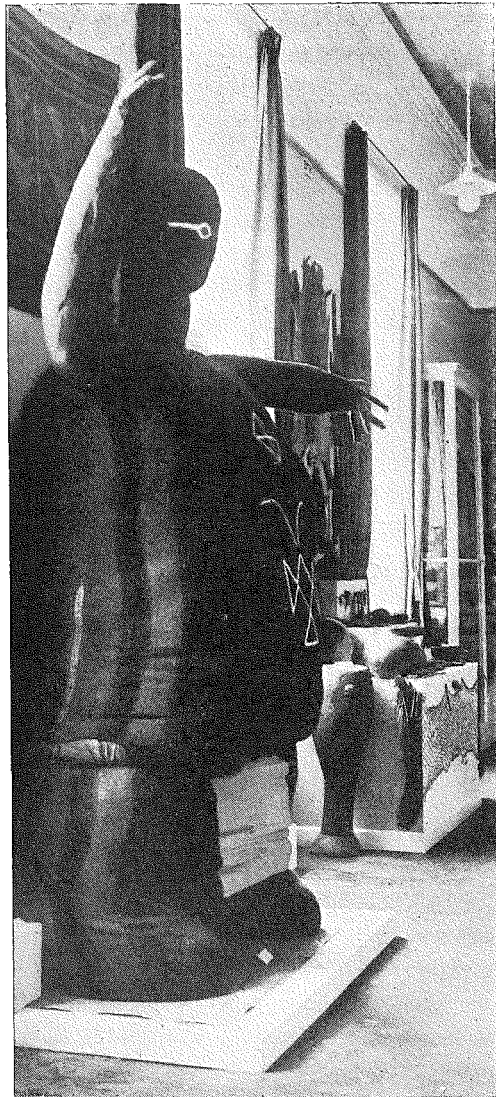

FIG. 2. NYMBO, KOLOSSAL LIKSVEPNINGSFIGUR FRÅN NEDRE KONGO.

bland zuluerna O. Witt, N. P. Norenius, F. Ljungquist och fru I. Wahlberg m. fl., vidare greve Eric von Rosen (Bagveolo-området). Från Kongo K. E. Laman, J. Hammar, C. N. Börrisson, W. Sjöholm m. fl. av Svenska Missionsförbundets mis-

sionärer; därjämte svenskar i Kongostattens tjänst såsom F. Ulf, E. Pihl, N. H. Eldh och E. Arrhenius. Här böra även H. von Schwerin, prins Vilhelm och N. Gyldenstolpe nämnas. Från Kamerun märkas K. Knutson, G. Waldau och P. Dusén, från Benin E. von Rosen och Å. Sjögren. Från Kenya-kolonien och från Tyska Ostafrika Y. Sjöstedt, E. Lönnberg och C. Luck. Från Vita Nil-området L. Jägerskiöld, från Somalihalvön och Eritrea Th. Engdahl, K. G. Rodén och A. Andersson m. fl. missionärer i Evangeliska Fosterlandsstiftelsen.

Till sist får man ej glömma, att denna utställning är ett provisorium. Trots

sina brister torde den emellertid ganska väl fylla sitt syfte att ge besökaren en uppfattning om de olika kulturerna i Afrika och gäller detta icke minst för skolklasser, studiecirklar o. dyl. Önskligt hade varit, att en kortfattad vägledning funnits, men det var en ekonomisk fråga och man reder sig gott utan en sådan. Vakterna äro för övrigt instruerade att meddela de besökande, att samlingarna äro ordnade geografiskt, med Sydafrika börjande på södra kortväggen. Det kan i detta sammanhang kanske nämnas, att överskådligheten säkerligen torde vara minst lika god som i British Museums etnografiska avdelning.

INSTIFTANDET AV SKOMAKARÄMBETET I TORSHÄLLA.

Enligt en notis i dagspressen finnas i ett i Nyköpings stads arkiv förvarat manuskript »Skomaker Skrååns Tänckiebook i Nyköping» eller »Skomachar Skråetz Embetz Boock i Nyckiopingh från Anno 1628 till A: 1653» en redogörelse för de förhandlingar, som förts mellan skomakarämbetet i Nyköping å ena sidan och magistraten samt några skomakare i Torshälla, som då var den näst största staden i furstendömet, å den andra rörande upprättande av ett eget skomakarämbetet i sistnämnda stad.

Två skomakare, borgare i Torshälla, infinna sig i juli 1645 i Nyköpingsämbetet med en skrivelse ifrån borgmästaren i deras stad med anhållan om inrättandet av ett ämbete i Torshälla. Ämbetet ställde sig mycket välvilligt gent emot förslaget och ställde endast som villkor fyllandet av de i deras skråstadganden angivna

föreskrifterna: att inom 8 veckor uppvisa börds- och lärobrev, att utföra sina mästerstycken, att betala vissa avgifter och till slut ock att styra om att fyra mästare bosatte sig i Torshälla, vilket vore minimiantalet mästare för att ett ämbete skulle kunna inrättas uti en stad.

I september kommo sedan fyra skomakare från Torshälla jämte stadens borgmästare för att slutföra förhandlingarna. Det första villkoret — framvisandet av börds- och lärobreven — kunde emellertid ingen av de fyra fylla. Sådana hade de inga. Ämbetet lät sig ställa tillfreds med en borgensskrift om deras ärliga härkomst, att de varit födda av en äkta säng och ärliga föräldrar.

Utförandet av mästerstyckena ordnades även på ett förståndigt vis. Eftersom alla fyra skomakarna icke allenast voro

borgare i Torshälla utan ock gifta män, kunde de för sina hushålls skull icke stanna så länge i Nyköping som utförandet av mästerstycken skulle kräva. Ämbetet efterlät därför tre av dem att göra sina mästerstycken hemma i Torshälla, endast den fjärde — som av borgmästaren aktades bliva ålderman — skulle göra sitt mästerstycke i Nyköping inom 8 veckor. De föreskrivna avgifterna erlades till ämbetslådan. Fyra dagar senare utfärdades emellertid för alla fyra mästarbrev i vanlig ordning och detta i så fall utan att de fyra Torshällaborgarna utfört sina mästerstycken. Den till ålderman utsedde, vars namn var Carl Jönsson, kom först efter ett par år åter till Nyköping och utförde sina mästerstycken. Han skar till ett par stövlar och två par skor. Detta gjorde han till Nyköpings ämbetets fulla belåtenhet. En vittnesskrift utfärdades av detta, att allt gått som sig borde. Till Torshälla fingo de fyra skomakarna med sig hem en vidimerad avskrift av Nyköpings ämbetets skrå, vilket sålunda skulle följas inom det nyupprättade ämbetet. Denna kopia hade emel-

lertid underskrivits av landshövdingen i Nyköping Hans Rotkirk.

Vad som här refererats om upprättandet av ett skomakarämbete i Torshälla har skråhistoriskt sett åtskilligt av intresse. Värt att framhållas är kanske att denna handling sannolikt är den äldsta kända, som lämnar några detaljer från hur det gått till när ett nytt ämbete i Sverige skulle upprättas. De allmänt brukliga skråstadgarna skulle tydligen äga sin giltighet även för ämbetet i Nyköping, men dock ej mer än på papperet. Man är ense om att Torshälla skall få sitt skomakarämbetet och därefter låter man diverse formella hinder stryka på foten. Detta praktiska förstånd vid handhavandet av tillämpningen av skråstadgandena förtjänar att observeras. Den byråkratiska andan har tydligen ej fått göra sig gällande. Har man ignorerat skråföreskrifterna, så har man emellertid ej heller ryggat tillbaka för att tala om, huru man gått till väga. Man har protokollfört sina åtgöranden, man har motiverat vad man gjorde och ämnade tydligen stå för sina handlingar.

»SVENSKA FORNMINNESPLATSER»,

VÄGLEDNINGAR UTGIVNA GENOM KUNGL. VITT. HIST. OCH ANTIKVITETS-
AKADEMIEN.

Sedan åldriga tider har den svenska staten genom fornminneslagstiftning sökt giva skydd åt landets fasta fornminnen och vissa grupper kulturminnen. Tillsynen över dessa förordningars efterlevnad låg i de fornminnesvårdande myndigheternas hand. I förhållande till den uppgift som förelåg, voro dessa myndigheter

utrustade med anspråkslösa ekonomiska resurser och maktmedel. Att så litet i alla fall förstörts under äldre tider har väl till största delen berott på, att det levande livet gick i så långsamma banor. Man hade ej anledning att göra intrång på kulturminnena. Det ekonomiska läget tvang ej till att riva ned och att be-

reda plats för nytt i samma utsträckning som under den senaste mansåldern.

I slitningen mellan de nedrivande krafterna och de kulturminnesvårdande intressena ha på senaste årtionden många nya faktorer vuxit fram, betingade av den nya tidsandan. De många fornminnes-, kulturhistoriska och hembygdsföreningarna ha tillfört fornminnesvården stora personliga intressen, som vakat över att den befintliga lagstiftningen åtlytts, men ibland också ej obetydliga ekonomiska resurser till skydd, vård och underhåll åt viktigare kulturdokument. Detta har ej allenast gällt de lösa fornminnena, ordet »lösa» taget i vidsträcktaste betydelse bladt annat genom upprättande av hembygds och andra museer i betydande mängd, utan även de fasta. En ny fas i skyddet av de senare växte småningom fram i och med att dessa de kulturhistoriska föreningarna förvärvade områden, där viktiga monument voro belägna. Dessa förvärvades sålunda som privat egendom i syfte att föreningarna stödda av den skolade kunskapen om fornminnens ålder och betydelse bättre skulle kunna vårda och skydda dem. Som exempel på på vad på senaste år i den vägen har utträttats kan anföras Gotlandsfondens verksamhet för vilken en redogörelse meddelats i Rig i årgången 1926.

Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets Akademien har som statens högsta myndighet i fråga om kulturminnesvården varit inne på liknande vägar och som enskild egendom förvärvat viktiga kulturminnesplatser. Enstaka förvärv av denna typ ha redan gjorts för så länge sedan, t. ex. Södra Råda kyrka i Värmland, att ännu ingen av de på senare år så tal-

rika fornminnes- och hembygdsföreningarna stiftats, men detta sätt att tillvarata fornminnesvårdens intressen ha under senaste årtionden i allt flera fall förekommit. Riksdagen har vid flera tillfällen t. ex. i fråga om förvärvet av platsen för det gamla Birka på Björkö i Mälaren anslagit medel, i andra har dylika platser genom donationer lämnats i Akademiens vård. På så sätt kommer för framtiden många viktiga kulturminnesområden i åtnjutande av omvårdnad av värdefullare slag, än enbart genom lagens skydd.

Men det gäller för vår tid ej endast att konservera. Samtidens alltmer stegrade intressen för landets och hembygdens kulturhistoria äro ej enbart nöjda med, att de fasta kulturminnena bevaras bättre än förr, samtiden vill även veta något om dem och den betydelse fackkunskapen tillägger dem. Därför har vägledning utgivits genom Akademien över flera av de Akademien tillhörande monumenten under serierubriken: Svenska Fornminnesplatser, författade av personer, som under de senare åren haft omhand den närmaste vården av respektive områden.

Av denna skriftserie behandlar den första boken »Kiviksgraven och andra fornminnen i Kivikstrakten» och har utarbetats av doktor Arthur Nordén, nr 2 av docenten Sune Lindqvist om »Björkö», nr 3 av professor Martin Olsson om »Uraniborg och Stjärneborg på ön Ven» i Öresund, nr 4 av amanuensen Tord O:son Nordberg om »Södra Råda gamla kyrka» i Värmland och nr 5 av doktor F. Hansen om »Bronsåldersgraven vid Lugnaro i Hasslövs socken, Halland». Serien

är avsedd att fortsättas med flera häften inom den närmaste tiden. Författarnas olika läggning återspeglas kraftigt även i dessa små häften på mellan några och tjugu och sjuttio sidor. Naturligen blir det alltid en smaksak, huru mycket, som kan eller bör tagas med i en sådan populär vägledning, knappast ej avsedd till

annat än att ögnas igenom på platsen och att i bästa fall närmare studeras sedan man kommit hem. För spridande av kunskapen om viktiga företeelser i vår äldre odling göra dessa böcker en viktig insats. Deras betydelse är kanske icke för dagen iögonenfallande, men de äro en god sådd för framtiden.

RÖRSTRANDS PORSLINSFABRIK.

EN INDUSTRIHISTORISK FILM. REGISSÖR INTENDENTEN TORSTEN ALTHIN.

Rörstrands berömda porslinsfabrik är icke mer — åtminstone icke på sin gamla plats. En gång låg fabriken i utkanten av Stockholm och hade vidsträckt område norr om den dåvarande staden, där sedermera Birkastaden och Mateus församling vuxit upp. Under sommaren 1926 inställdes arbetet på den ena avdelningen efter dene andra och byggnaderna började rivas sedan fabriksområdet försålt till tomtområden för bostadshus. Firman nedlades som bekant icke, utan den förflyttades efter sin 200-åriga verksamhet på denna plats till tidsenliga fabriker i Göteborg.

För att dock icke denna gamla stockholmsindustri med anor från 1700-talet helt skulle utplånas ur historien har intendenten för Tekniska museet Torsten Althin med anslag bland annat från Samfundet S:t Erik låtit uppmäta och fotografera fabriksbyggnaderna och dessutom genom filmupptagning förevisat vissa händelseförlopp inom fabrikationen. Vid upptagningen har regissören haft den erfarenhet han förvärvat som filmupptagare för Göteborgsutställningen att byg-

ga på. Han var således ingen nybörjare inom denna svåra konst. Många och stora svårigheter ha också varit att övervinna i de trånga lokalerna, men med sin erfarenhet har han lyckats bemästra många av dem. Många detaljer av mer speciellt intresse ha kommit med, vilka icke skola visas i den händelse den skall exponeras för en större allmänhet; i dylika fall kommer den att förkortas.

I sin helhet är denna film ett viktigt dokument över en förnäm Stockholms industri. Också på grund av de bilder den återger från en del av det gamla Stockholm blir den ett värdefullt stockholmianadokument. Man frågar sig givetvis, om vår tids förmåga att konservera film redan nu nått den utveckling att ett så oersättligt bidrag till svensk industrihistoria verkligen måtte kunna konserveras genom tiderna.

Denna industrihistoriska film, som är 1,200 m. lång, framfördes första gången för en inbjuden krets på Odeonteatern vid Brunkebergstorg i Stockholm torsdagen den 23 oktober 1926 och mottogs med största intresse.

RÖRSTRANDS BUKOWSKIAUKTION.

Samtidigt som Rörstrand upphörde med sin verksamhet i Stockholm, lät ledningen även skilja från fabriken den högst värdefulla samling av äldre svensk och utländsk keramik, som förvarades inom fabriken såsom ett museum. Denna samling, som skapades av fabriken disponent Gustaf Holdo Stråle av Ekna, f. 1826, död 1896 och fabriken ledare från år 1853, omfattade ej blott Rörstrands egna tillverkningar från dess äldsta tider och framåt, utan även framstående alster av Mariebergs och flera utländska fabrikers produktion. Cirka 700 nummer gingo under klubban hos Bukowski torsdagen den 16 september och fredagen den 17

september 1926 och auktionerna inbragte mer än 200,000 kronor. Vad som såldes tillhörde 1700-talet och början av 1800-talet, den yngre delen av museisamlingen lär ha realiserats under hand. Samlingen innehöll många inom den svenska keramikens historia berömda föremål. De viktigaste av dessa torde ha förvärvats av olika museer i Norden och av grevinnan W. von Hallwyl för den till svenska staten donerade samlingen. Den omsorgsfullt utarbetade auktionskatalogen hade till upphovsmän fil. doktorerna Karl Asplund och Arvid Bäckström och var rikt illustrerad. Denna blir i detta fall som i så många andra det bestående monumentet över en persons kunniga och förnäma samlargärning.

GAMLA BYGGNADER I TRONDHJEM OCH TRAKTEN DÄROMKRING.

Under maj månad 1926 var anordnad en utställning av prospekter, fotografier och uppmätningar av byggnader i Trondhjem och Trøndalen i det Nordenfjeldske Konstindustrimuseum i Trondhjem. Över densamma har utgivits en katalog av arkitekten J. Jervell Grimelund och museets direktör Fredrik B. Wallem. Denna katalog innefattar långt mer än en vanlig utställningskatalog, då den räknar över 150 sidor i kvart. Den är närmast en topografi över staden gata efter gata med uppgift om vilka partier och vilka byggnader som av någon anledning en gång avbildats. I äldre tider avbildades endast sällan någon byggnad i en landsortsstad, men senare började man avsiktligt att fotografera igenom staden.

Stommen av fotografierna har sålunda dånats av Trondhjems historiske Forening. Med Norges Tekniske Högskolas förläggning till Trondhjem fick man tillgång till unga arbetskrafter. Dessa arkitekturstuderande ha under professorerna Sverre Petersens och Johan Meyers ledning arbetat med uppmätningar av hus i städerna och ute på landsbygden. På så vis har uppstått vid Högskolan ett arkiv för gammal tröndersk byggnadskonst. Ur detta hade lämpliga delar utlånats till utställningen.

Katalogen innehåller noggranna uppgifter om de utställda bildernas ägare, så att kommande forskare lätt skall kunna återfinna dem, om de önska göra dem till studieföremål.

FÖRENINGENS FÖR SVENSK KULTURHISTORIA STYRELSEBERÄTTELSE
FÖR ÅR 1926.

Föreningen har under år 1926 tillryggalagt sitt nionde arbetsår.

De i Föreningens stadgar föreskrivna uppgifterna har Styrelse sökt tillgodose på följande vis:

Allmänna sammanträden ha under året hållits med Föreningen å Svenska Läkar-sällskapets lokal den 15 februari och den 29 mars, på Hotell Kronprinsen den 11 oktober och 6 december. Dessutom har Föreningen tillsammans med Svenska Museimannaföreningen och Svenska Fornminnesföreningen avhållit ett sommar-möte i Kalmar den 18 till 21 juni, se Rig 1926, sid. 176—188.

Måndagen den 15 februari höll antikvaren Ture Arne ett av sciopikonbilder illustrerat föredrag: »Den förromerska järnålderns problem», tryckt i Rig 1926, sid. 25 ff. och demonstrerade fil. dr Sune Ambrosiani ett antal bilder över »Åbyggnader å Uppsala Akademihejman».

Måndagen den 29 mars höll amanuensen John Nihlén föredrag: »Om järnhantering på Gotland under äldre tider», som följdes av en livlig diskussion. Därefter lämnade intendenten Manne Hofrén, Kalmar, en rikt illustrerad framställning »Byggnadshistoriska studier bland östsmäländska och öländska herrgårdar», tryckt i Rig 1926, sid. 137 ff.

Måndagen den 11 oktober föreläste professor Nils Lithberg över »Medeltida kakel från slottet Hallwyl» och demonstrerade en typsamling kakel funna vid grävningarna därstädes. Efter föredraget förrevisades tre filmer, upptagna av Metro-

politian Museum, New York, visande rustningar och vapen i användning.

Måndagen den 6 december höll amanuensen vid Nordiska Museet Gösta Berg föredrag om »Taklagsöl och taklagsmaj» och fil. doktor Gustav Hallström om »Kantiden för lapparnas invandring på den skandinaviska halvön fixeras?»

Dessutom har Föreningens i Stockholm bosatta ledamöter tisdagen den 16 mars varit inbjudna att bese den i Nordiska Museet av fröken E. von Walterstoff anordnade utställningen av Norska textiler ur Nordiska Museets samlingar.

Under året har utgivits två dubbelhäftet av Rig om tillsammans 12 sexton-sidiga tryckark. Årgången har dedicerats grevinnan W. von Hallwyl som en gård av tacksamhet. Att Rig under året kunnat utgivas i detta omfång har berott på välvilja från en mecenat.

I Föreningens serier ha inga skrifter utkommit. Föreningen har emellertid verksamt bidragit till utgivandet av planschverket »Vapen och dräkter», som tillägnats frih. Rudolf Cederström på hans femtioårsdag den 3 september 1926.

Föreningens styrelse har sammanträtt den 22 november och Föreningens Råd den 27 januari.

Styrelsen har att djupt beklaga bortgången av Föreningens ordförande universitetskanslern Carl Swartz. Detta inträffade emellertid så sent på hösten, att någon efterträdare till honom ej hann väljas före årets slut.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

INGÅENDE BALANSRÄKNING.

Tillgångar den 1 januari 1926.

A/B Svenska Handelsbanken, giro	577: 45
» » » sparkassa	243: 50
Bankirfirma C. G. Cervin, depos.	1,366: 04
42,060 häften av Rig à 0,4389	18,461: 54
Kassabehållning	101: 47
	<hr/>
	Kronor 20,750: —

Skulder den 1 januari 1926.

Ledamöter, stödjande	6,000: —
» ständiga	14,750: —
	<hr/>
	Kronor 20,750: —

VINST & FÖRLUST KONTO.

Inkomster:

Årliga ledamöter	4,430: —
Statsbidrag	1,000: —
Gåva	1,000: —
Rigs försäljning	317: 50
Räntor	70,56
1 ständig medlemsavgift	150: —
Förlust, täckt ur Vängåvan	397: 12
	<hr/>
	Kronor 7,365: 18

Utgifter:

Trycknings- & klichékostnader	5,530: 72
Författarearvode	937: 50
Porto	164: 15
Övriga omkostnader	732: 81
	<hr/>
	Kronor 7,365: 18

UTGÅENDE BALANSRÄKNING.

Tillgångar den 31 december 1926.

A/B Svenska Handelsbanken	2,010: 30
Kassabehållning	278: 16
46,060 häften av Rig à 0,4041	18,611: 54
	<hr/>
	Kronor 20,900: —

Skulder den 31 december 1926.

Ledamöter, stödjande	6,000: —
» ständiga	14,900: —
	<hr/>
	Kronor 20,900: —

*Carl Sahlin. Sten Westerberg.**Elis Sidenbladh. Sune Ambrosiani.*